

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

Podmaniczky Szilárd Latzkovits Miklós

Neumer Katalin Losoncz Alpár

Csejtei Dezső – Juhász Anikó

Camille Paglia

... Ha azt kérdezik van-e ma Amerikában szellemi élet, a válasszom: nincsen. Az irodalmi újságírás nagy korszakának lezárulása óta — melyet Edmund Wilson, az Algonquin-kör*, és a politikailag elkötelezett *Partisan Review* fémjelzett — Amerikának nincs olyan irodalmi kultúrája, mely kedvező közeget nyújthatna az eszmék számára. Mary McCarthy Párizsba költözött, Susan Sontag pedig, vagy fél tucat ígéretes esszé után elmerült a francia modorosságba és pepecselésbe. Amikor a pop kultúra iránt mutatott dicséretes érdeklődése miatt támadások érték, Sontag ejtette a témát, mint forró krumplit, s azóta sem szerezte vissza '60-as években kiérdemelt rangját.

Abban az évtizedben egy életerős és intellektuális gondolkodásmód öltött testet. Emerson, Whitman és Hart Crane látnoki hagyományának örököseként szenvedélyes, prófétikus hang szólalt meg Allen Ginsberg, Norman O. Brown és Leslie Fiedler műveiben. De nem sok követőjük akadt. A '60-as évek tényleges gondolkodói teljesítménye szórványos és szűkkörű, s a folyamatosság vonala megszakadt.

Amerika jelenlegi szellemi válságának gyökere a '60-as évek nemzedéke legmerészebb

POMPEJI

SZEGED, 1996. VII. évf.

1996/1.

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

TARTALOM

1996/1.

Zsolnay László	Sz. Gy. élete	7
Ingomar von Kiesentzky	Szomorúan a trópusokon	49
	<i>Bombitz Attila fordítása</i>	
Katharina Kaever	A kövek nyelvét beszélő professzor	61
	<i>Bombitz Attila fordítása</i>	
Ember Lili	Zenés film a télre (vers)	66
	Éjféle nap (vers)	67
	100 éves a MOZI (vers)	69
Aaron Blumm	Hogyan raboltuk ki a Vajdasági Bankot? (részletek)	70
Marsilio Ficino	Commentarium (VI.)	77
	<i>Imregh Monika fordítása</i>	
Imregh Monika	A fordító utószava a Commentariumhoz	100
Csejtei Dezső —		
Juhász Anikó	Schopenhauer a halálról	121
Losoncz Alpár	A különbség messianizmusa	138
Neumer Katalin	Nyelv, gondolkodás, relativizmus a késői Wittgenstein filozófiájában	158
Ernesto Grassi	A metafora mint az eredeti nyelv alapeleme	177
	<i>Pongrácz Tibor fordítása</i>	
	Bálint-nap	
Hász Róber	Diogenész kertje (részlet)	186
Kolozsi László	A chilei szűz	194
Latzkovits Miklós	A három trón dicsérete	197
Podmaniczky Szilárd	Kétszersült	201
	Paglia	
Beck András	Kiállhatatlan perszóna	207
Camille Paglia	Óvoda az egyetemen: A bölcsészképzés lezüllesztése az USÁ-ban	211
	Nyílt levél a Harvard diákjaihoz	217
	<i>Beck András fordításai</i>	
Gács Anna	Levelek Londonból a Pompejibe	223

Szerkesztik

Darvasi László
Laczkó Sándor
Szilasi László
Utasi Csilla

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor
Baka István
Bernáth Árpád
Csejtei Dezső
Ilia Mihály
Lengyel András
Losoncz Alpár
Németh Gábor
Szigeti Csaba
Takáts József

Grafikai szerkesztés

Erdély Dániel
Szegei Amondó Zoltán

Szerkesztőségi titkár

Egyed Erika
Petruska Helga

ISSN 0865 5553

Megjelenik negyedévente.

Kiadja a Pompeji Alapítvány.

Felelős kiadó: Laczkó Sándor

Szerkesztőség címe: POMPEJI Alapítvány

6722 Szeged, Petőfi S. sgt. 30–34. T.: (62) 454–130, fax: (62) 321–109

Nyomdai előkészítés: In-Media Bt., Creative Labor Bt.

Nyomdai munkák: Typo-System Kft.

A folyóirat megjelenését a József Attila Alapítvány,
a Nemzeti Kulturális Alap, Szeged Város Önkormányzata,
és a Soros Alapítvány támogatja.

A folyóirat megrendelhető a szerkesztőség címén.

Szerkesztőségi órák: szerda 14⁰⁰–15⁰⁰

E-Mail: Szilasi@hung.u-szeged.hu

Laczkos@bibl.u-szeged.hu

A Pompeji számai elektronikus hálózati úton is elérhetők!
<http://www.arts.u-szeged.hu/journal/pompeji/pompeji.html>

POMPEJI
1996/1.

Sz. Gy. élete

1.

Nehezen barátkozó gyerek voltam. Rossz néven vettem társaimtól, hogy lenéznek három púpomért. Pedig micsoda három púp volt! A legfelső volt a legkisebb, lankásan ereszkedett alá, mint szelíd, sivatagi homokbuckák lejtői. Alatta egy jobban sikerült középhegységet formázó, tarajos szélű következett, s utána... Utána, akár a Csomolungma, oly takaros púp volt a derekam táján, ha hasra feküdtem, tetejét rövidesen befedte a hó, és elszánt turisták tudakozódtak mellettem hegyi vezető után. A púpjaimtól aztán ülni és hanyatt feküdni sosem tudtam.

Mégsem szerettek az óvodában!

Irigyelték az orrom. Nekik csak egy volt, de nekem abból is három. Irigyelték. Pedig, ha tudták volna, hogy mennyi baj van velük! Nem mondom, ha kettő lett volna nem panaszkodnék, de három volt. Mikor meg voltam fázva — és mindig meg voltam fázva — két kezemmel zsebkendőt szorítottam egy-egy orromhoz, s jó erőset fújtam... Mindig a harmadik eresztett. Állandóan kísérleteztem, más-más orromat fogtam be, s újra fújtam. Megint nem találtam el! Kétségbeesve kerestem a megoldást. Próbálkoztam valószínűség számítással rájönni, hogy melyikből jön. Kettőt befogtam, fújtam, kettőt befogtam, fújtam. Soha, egész életem során soha, egyszer sem találtam el! Már azt sem bántam, hogy másfél pár cipőt nem árulnak a boltban — ugyanis lábam is három van, három jobbos — csak fújtam és fújtam. Istenem add, hogy egyszer, az életben csak egyszer eltaláljam, s ne az ingemre menjen! Milyen büszke lenne

rám az anyukám, ha mondanák a többi nénik: nézd, de jólnevelt kisfiú! Szegény anyukám, milyen büszke lenne. Körülbelül a derekamig ér, és minden reggel ölben visz az óvodába, mert a púpjaim és a három jobb lábam miatt nem tudok járni. Kicsit szégyellem, hogy kisebb létére ő cipel, de megvigasztalt, hogy már akkor is kisebb volt, mikor születtem. Ez már csak így van nálunk három púpú, három ormányú, három jobblábas elefántoknál. Nem is rágódok ezen tovább, inkább kifújom az orrom.

Mindenki engem néz az oviban. Szájuk gúnyos mosolyra húzódik. Előre röhög a sok undok kölyök, hogy nem fog sikerülni, s a dajka már öltöztethet is át. Délutánra, mire elfárad, s már nincs ereje átöltöztetni, mindig úgy nézek ki, mint akit elgázolt egy mázsa meztelen csiga. Ilyenkor a sok ovis gyönyörűségére szépen csillogok a napfényben.

Fúj! A természetnél, a langymeleg szellőnél, a madárcsicsergésnél csak a gyerekeket utálom jobban.

2.

Hipnózis alatt lejegyzett elbeszélés

Először voltam az általános iskolában, mikor a szüleim nyári szünetben elvittek a vidéki nagymamához. Jót fog tenni a gyerekeknek a friss falusi levegő, az új barátok, a jószágok közelsége. Mezítlábas csatangolások a libaszaros réteken, jó kedvű, de mégis komoly viaskodások a szomszéd utcabeli gyerekekkel. Nagymama is örülni fog ritkán látott unokájának, jól tartja majd a gyereket, aki nagyot nő majd a nyáron.

Szüleim indultak, indult a vonat. Mi maradtunk a nagymamával. A dolog akkor kezdett gyanússá válni, mikor a nagyfiú lázasan kutatni kezdett a szekrényben.

— *Van nekem ruhám elég* — jegyeztem meg félősen.

— *Rossz városi göncök azok* — vetette oda a nagymama fitymálólággal. S én már tudtam, hogy baj van. Városi gúnyáimat lerángatta rólam, s egyik rózsaszínű bundabugiját húzta rám. Hónaljig ért. Egyszer merészkedtem benne ki az utcára. A környékbeli fiúk bömbölve röhögtek rajtam. Ott álltam bimbózó férfiasságomban

porig alázva. Többé meg sem próbáltam az utcára lépni. Tyúkok, libák, kacsák között telt a nyaram.

— *Ha még egyszer iskolába járhatnék* — sóhajtoztam szüntelen. Mikor végre a szüleim hazavittek, jókedvűen paskolgatták a hátam.

— *Nagyot nőttél gyerek!*

Pedig összementem három centit.

3.

Anyám akkoriban perben állt az aszfaltútépítő társasággal. Mivel én a púpjaim miatt nem értem be a házunkba, a ház jobb oldalán aludtam hasra fordulva a fűvön. A társaság viszont egy négysávú utat akart elvezetni itt, s azt mondták: vagy átmegyek a ház bal oldalára aludni, vagy utat robbantanak a púpjaim között. Anyám hiába hivatkozott arra, hogy nekem négy jobb lábam van, így engem illet a jobb oldal, nem ért el vele semmit.

Ennek már négy éve. Az útépítőgépek ott állnak a házunk mellett és folyik a pereskedés. Úgy három éve lehetett, hogy engem is meghallgattak a bíróságon, de anyám érveire nem sokat tudtam fűzni, mert nem tudok beszélni. Szegény anyám cipelhetett haza eredménytelenül, miután befizette a bírságot, amiért nincs kerítésünk. Már ezt is büntetik. Ilyen világban élünk. Minden védekezésünk hiábavaló volt. Azt mondták, az igaz, hogy egyetlen törvény sem írja elő a kerítés kötelezettségét, de akkor is ki kellett volna legalább egy táblát tennünk a házunk bal oldalán, hogy: Vigyázat szakadék! Így nem zuhant volna le a helyszínelő bizottság.

Miután ekkor már tizenhat éve jártam óvodába, kitették a szűrőm. Persze azonnal fellebbeztünk. A fellebbezést elutasították azaz, hogy már eleve túlkorosként vettek fel. Kezdődik hát a NAGY-BETŰS élet. Először arra gondoltam, hogy ott maradok az óvodában óvónőnek — már úgy megszoktam itt. Anyám szerint ez nem lehetséges, mert én fiú vagyok. Mondtam neki: nem számít, eddig úgysem tudtam róla, ezután is megleszek nélküle.

Maradtam. Aztán az első munkanapon rádöbbsentem: én a természetnél, a langymeleg szellőnél, a madárccicscsergésnél csak a gyerekeket utálok jobban.

Anyámnak lett igaza. Mégiscsak fiú vagyok.

— *Anyám* — kérdeztem — *a szomszédék tyúkja lány?*

— *Hát persze, hogy lány, te hülye* — válaszolta kedvesen anyám.

— *Mikor az uccán átment a kedves, galambok ültek a verebekhez.*

— *Mi?* — hördült fel anyám mély basszus hangján.

— *Mikor az uccán átment a kedves, galambok ültek a verebekhez. — Milyen kedves, te vadszamár?*

— *Hát Irén, a szomszédék tyúkja* — válaszoltam elábrándozva.

— *Mi van a szomszédék tyúkjával?* — hüledezett a mama, mert még sosem vette észre, hogy érdeklődöm a másik nem iránt.

— *Átment az uccán* — suttogtam szerelmesen.

Felnőtt a gyerek — írta aznap este könnyes szemmel levelében anyám apámnak, aki már huszonöt éve szórakozik valami szibériai kényszermunkatelepen. Kérdeztem anyát, hogy látott-e már engem apu, mert én még csak húszéves vagyok, és ha látott, akkor milyen voltam? Anya azt mondta, ezt én még nem érthetem, ehhez még kicsi vagyok. Mindig ezzel jön, ha kérdezek valamit!

Most először mondott mást. Megmondta, hogy az Irén tyúk lány. Nehezen aludtam el. Mindig csak az Irénre gondoltam, ahogy megy át az uccán. Olyan bögyösen, a feje meg csak úgy mozog. Előre-hátra, előre-hátra.

— *Ide figyeljen szomszédasszony* — jött át reggel a szomszédasszony — *a maga fia egész nap kísérgeti a tyúkomat!*

— *Ne zsembeljen már* — csitította anyám — *csak felnőtt a gyerek. El kell kezdenie lányok után járni.*

Ezt hallva még konokabbul követtem Irént.

— *Lám, felnőttem. Lám, lányok után járok!*

Előre-hátra, előre-hátra, ingattam én is a fejem.

— *Anyám* — ábrándoztam el este —, *azt hiszem kedvel az Irén.*

A mama könnyes szemmel simogatta középső púpomat.

Reggel kifényesítettem mind a három jobblábas cipőmet — az egyik már kicsit szorít, úgy látszik a jobboldali jobb lábam gyorsabban nő, mint a többi — és kis sarkantyúkat szereltem rájuk, a fejemre pedig piros papírból taréjt csináltam. Izgatottan vártam Irént, mit fog majd szólni, hogy most már ugyanolyanok vagyunk?

Irén nem jött egész délelőtt. Délben a szomszédasszony áthívott bennünket egy kis tyúkhúslevesre. Finom volt. Megkérdeztem tőle, hol az Irén, anyám csak annyit mondott: — *Hülye!*

Egész délután kinn vártam az utcán Irént, de nem jött. Igaza van a féllábú újságkihordónak, mikor azt mondta:

— *A nők csak azért jöttek a világra, hogy a férfit csúffá tegyék.*

Most én is itt állok, mindhárom lábamon sarkantyú, fejemen piros taréj, és szégyenkezem. Soha többé nem lépek az utcára — fogadtam meg.

Másnap reggel, mikor húztam fel a cipőimet, megállapítottam, hogy a jobb oldali jobb lábam tényleg nagyobb, mint a másik kettő. Anyám bánkódott, most vehet egy pár jobblábas új cipőt, amiből csak egyet tudok hordani, a másikat kidobhatjuk. Ettől kezdve sántítottam. A lépéseim üteme olyan lett, mint egy morze jel: ti-ti-tá, ti-ti-tá.

Van, aki nevet rajta, de szerintem érdekes.

A féllábú hírlapkézbesítő nem szólt semmit, mivel a szájában hozta az újságot. Kezét lekötötte két mankója. Ott álltam mellette, néztem hogyan küszködik, míg végre sikerül neki bedobnia az újságot a postaládába. Ezt nagyon szerettem. Miután bedobta a hírlapot, én kivettem, és elindultam a házunk felé. Utánam szólt:

— *Így van ez a nőekkel.*

— *Hogy?* — fordultam vissza gyanakodva.

— *Hát így, hogy az egyik kísérgeti, a másik meg megfőzi.*

Ezzel visszaindult a postára, hogy a szájában elhozza a szomszédék újságját is. Én meg ott álltam bambán.

Sokáig nem mentem az utcára. Kuksoltam a szobámban és gondolkodtam.

— *Fiam* — jött oda egy nap anyám — *ne ülj itt naphosszat, menj el valahova.*

— *Mi a bánatnak?* — kérdeztem — *Hiszen én csak kísérgetem azt, ami az életben szép, de mások főzik meg.*

Anyám aznap éjjel könnyes szemmel hajolt a levélpapír fölé: Kedves Férjem! Tudatom veled, hogy fiunk, bármi szomorú is, gondolkodik.

Nagy igazság, életem első pofonja kellett hozzá, de megokosodtam.

Fárasztó dolog így okosan az élet. Multkor például arról gondolkodtam egy álló hétig, hogy a házunk melletti útépítő telepen,

ahol már hat éve ott rostokolnak a gépek, miért alkalmaznak vak éjjeliőrt. Nem jöttem rá. Végül egyik reggel megvártam, míg a féllábú újságkihordó beteszi az újságot a ládába és megkérdeztem tőle. Azóta a főzés dolog óta sokat adok a véleményére.

— *Egyszerű* — jött a pofonegyszerű válasz — *így félpénzbe kerül, elvégre minek éjszakára látó ember?*

Híj, sose jöttem volna rá, ha nincs ez a féllábú ember, hogy milyen racionális az élet.

És ennek ellenére, hogy rájöttem, milyen racionális az élet, az egyik éjjel mégis csoda történt. A vak éjjeliőr verte megszállottan az ablakunkat:

— *Asszonyosság, asszonyosság, megjött a férje. Ma délután a városban láttam.*

— *Hát itthon van, huszonöt év után* — zokogta anyám, és aznap éjjel sírva hajolt a levélpapír fölé:

Kedves Férjem! Tudatom veled, hogy ma este, hosszú évek után, hazatért a férjem.

Teljesen bezsongtam én is. Vajon milyen lehet az apám? Mivel öt évvel születésem előtt ment el, nem ismerhettem. Remélem büszke lesz rám, mert három lábú, púpos gyereket már láttam, talán ő is, no de három orrút? Aztán hirtelen kétségbeestem, mert éppen meg voltam fázva. Ha előtte lefújom az ingem biztos nevetlennek tart majd. Gyakorolni kezdtem. Kettőt befogtam, fújtam kettőt befogtam, fújtam. Nem ment. Miután inget váltottam, úgy döntöttem, elbujdosok, így nem kerülhetek az apám színe elé. Mindhárom orrom földig lógatva elindultam Szibéria felé. Most, hogy ő eljött onnan, bizonyosan nem találkozom vele.

4.

Hipnózis alatt lejegyzett elbeszélés

A régi boldog idők! A tanárokat nem idegesítették még hetente új tantervekkel, kiegyensúlyozottak és boldogok voltak. Mi diákok is éreztük ezt, s vidám dolog volt iskolába járni. Ha valami gond adódott velünk, az osztályfőnök visszakézéből szájon vágott, hogy kilazult a fogsorunk és ezzel el volt intézve.

Igazából csak egyszer fáztam rá. Felnőttes bűnt követtem el: a hülyénél kevésbé hülyének akartam látszani.

Komoly hiba volt.

Az ellenőrzőmben kijavítottam egy kettést hármásra. Természetesen lebuktam. Két pofont kaptam és ráadásul egy beírást, hogy otthon se legyek biztonságban. Otthon is megkaptam a magamét, amúgy apaian-anyaian, egy hét szobafogsággal kiegészítve. A szobafogság letelte után borús hangulatban indultam világgá.

Miért van az, hogy egy bűnért két büntetés jár?

Lassan besötétedett és félni kezdtem. Nem volt mit tenni, hazaindultam, azzal a szomorú tudattal, hogy a világról megint nem tudtam meg semmit.

5.

Milyen igazságtalan is a sors, meditáltam útban Szibéria felé. Hármát ad abból, amiből kettő is elég lenne. Vagy legalább három kezem lenne, hisz úgyis három van nekem majdnem mindenből. Már vagy tíz perce passzolgattam nagyobbik jobb lábammal egy követ az út porában, mikor eszembe jutott, hogy jó lenne Szibéria felől érdeklődni, nehogy túlhaladjak rajta.

Bácsi, merre van Szibéria? — kérdeztem egy hazafelé tartó iskolástól kissé megszeppenve, mert ilyen távol még sose jöttem el otthonról.

— *Tovább ezen az utcán, aztán a második sarkon balra* — válaszolta a fiú és továbbporoszkált.

— *Már megint ez a kettes szám* — dühöngtem.

— *Azért sem fordulok be* — mégis befordultam, mert eszembe jutott, hogy én okos vagyok.

Mentem, mentem az orrom után, de sehogy sem találtam azt a Szibériát. Már kezdtem csüggedni, mikor az egyik ház előtt rengeteg biciklit láttam letámasztva.

— *No, azt hiszem megérkeztem* — sóhajtottam megkönnyebülve. Kíváncsian fürkésztem a cégtáblát, de mivel még nem tudtam olvasni, dacára a tizenhat év ovinak, nem mertem bemenni, hátha mégsem ez Szibéria. Ekkor kijött egy nő, egy csapat gyereket vezetve hosszú ugrálókötéllel.

— *Néni, ez Szibéria?*

— *Ez fiam* — válaszolta kurtán és nagyot rántott a kötélén.

Végre! Végre megérkeztem szeretett atyám bujdoklásának helyére. Ahogy beléptem a kocsmába, megbotlottam egy kis törpében, akinek egy csörgősipka volt a fejébe húzva.

— *Nem takarodsz haza le taknyos* — üvöltött rám apám, s egy jókorát a hasamba boksztolt.

— *Papa* — jajdultam fel.

— *Takarodj a szemem elől, többet ne lássalak!*

Este elmeséltem anyámnak, hogy milyen a papa. Anyu kisírt szemmel hajolt a levélpapír fölé:

Kedves Férjem! Tudatom veled, hogy a fiunk mégis csak egy nagy marha. Reggel, mihelyt a féllábú újságos szólni tudott, megkérdeztem tőle:

— *Ide figyeljen bé, honnan lehet tudni, hogy valaki okos-e?*

— *Hát onnan fiam, hogy az okos ember tud olvasni és nem zaklatja az apját a kocsmában.*

Feldühített az öreg.

— *Háttal nem kezdünk mondatot* — bizonyítottam nyomban szellemi fölényem és otthagytam.

A szobámban magam elé tettem az újságot:

— *Most megtanulok olvasni* — gondoltam elszántan.

Sikerült is, de két betűvel az istennek sem boldogultam. Mi lehet ez a G, meg ez a K? A mamának felmondtam az abc-t, mire ő megkérdezte:

— *No jó, de hol a G meg a K betű?*

Örömmel rohantam vissza a szobámba, hogy ilyen ravaszul tudtam meg a hiányzó betűket. Most már végre el tudtam olvasni azt a szót, amivel eddig nem boldogultam: FOKGRÉM.

Másnap reggel bosszúszomjasan vártam az újságost, akit már egyáltalán nem kedveltem.

— *Hallja-e!* — fölényeskedtem, mikor még szájában volt az újság — *Már tudok olvasni, úgyhogy elmehet a fenébe!*

Elmenőben még hallottam, hogy furcsán csikorgatja a fogát. Aznap anyám hozta be az újságot, és nem értette, hogy miért hiányzik a közepéből egy darab. Én viszont furcsán kezdtem el beszélni, ami meglepte a mamát, mert eddig úgy tudta, legalább beszédhibám nincs. Ilyeneket mondtam: legszikon, garburátor, garambol, fegvőbetek...

Engem nem zavart, legalább van valami érdekes rajtam.

6.

Főiskolai dolgozat

Szatíra

Mit tagadjam? Számos iskolámat ilyen-olyan okok miatt hülyén hagytam el. A rámtukmált tananyagból csak itt-ott kavarog valami a fejemben. Hibáztathatnám tanáraimat, az iskolát, magamat. Nem teszem. Inkább örülök neki. Most felnőtt fejjel újra a kezembe veszem a hajdan meg nem tanultakat és boldog rácsodálkozással olvasom.

Lássuk például az Iliászt! Valami hősköltemény, dereng fel bennem. Görög istenek és félistenek gigász harca, bámulatos helytállása.

Nicsak! Ez inkább satíra.

Valami ismeretlen okból a görögök már tizedik éve harcolnak Trója falai alatt. Persze! Egy csalfa asszony a háború oka. Vajon érdemes-e tíz év után hazavinni Helenát?

S mivel foglalkoznak két csata között a jó görögök? Ne felejtjük már tíz éve vannak távol!

Nőkön vitatkoznak! Agamemnon Apollon papjának lányával kárpótolja magát. Az isten haragjával azonban nem dacolhat, a lányt el kell engednie. Nosza majd szerzünk másikat — gondolja — és máris elkívánja Achilles rabnőjét. A durcás Achilles visszavonul a harctól. Csinálják nélküle! Kicsit ugyan érthetetlen, hogy egy nőért bántódnak, mert Platon szerint Patrokloszba volt szerelmes. Biztos a változatosság.

Közben Priamos magas Trója várában vígan dörzsöli a kezét: elintézik ezek egymást nélküle is.

Achilles nem hagyja annyiban a dolgot, isteni anyjához, Thetishez fordul igazságért. Thetis rohan Zeusshoz és hízeleg neki. Ne engedje Tróját bevenni, míg fiának igazságot nem szolgáltatnak. Zeus hajlik kedvence szavára, de mint afféle jó papucs, fél feleségétől, Hérától, aki Agamemnon pártján áll.

Mit tesz hát? Lakomát rendez az isteneknek, s mikor a kellemes trakta után mindenki elalszik, sutyiban intézkedik. Az istenekre mondom, hát nem satíra ez?

Érdemjegy: elégtelen

7.

Aztán újra láttam a papát. Úgy történt, hogy anyám terhes lett. Bementünk a kórházba, s idegesen vártunk a szülészoba előtt. Anyám le-föl járkált, s egyik cigarettáról a másikra gyújtott. Ekkor dobták ki a papát a szülészobából.

— *Maga marha* — kiabálták az ápolók — *ide a feleségének kell befeküdni!* Még láttam apát néhány pillanatig, ahogy kihajították a kórház ajtaján.

— *Anya, te ezt nem tudtad?* — kérdeztem gyanakodva.

— *Olyan régen volt, amikor te születél, hogy már elfelejtettem. Ugye megérted, hisz már olyan nagyfiú vagy?*

Persze most nagyfiú vagyok. Elgondolkodtam ezen a szülés dolgon: ha az embereknek ennyi fogalmuk van a fajfenntartásról, eddig hogyan nem haltunk ki? Én mindenesetre másképp fogom csinálni, ha Irén előkerül, és dinasztíát alapítok vele.

Megszületett a kisöcsém. Nem nagyon hasonlít rám, az biztos. Se púpja, se három lába, orra is csak kettő van. Undok módon bőg egész nap, anyám meg ugrál körülötte. Már tudom, hogy nem fogom szeretni, akármint is lesz a jövőben.

Igazam lett! Útálom a kis dögöt. Beleöntötte a bilit a levesbe és rám fogta, egérfogót tett a postaládába, ami becsípte az újságos nyelvét, ellopta apánk csörgősipkáját, amíg az részegen aludt Szibériában. Persze ezt is rám kente. Már az egész környék engem szidott. S ami a legszörnyűbb, ha baja esett, akkor velem is történt valami. Ha elvágta az ujját, miközben a konyhakéssel dobált a járóke-lőkre, én eltörtem a kezem, ha kibicsaklott a bokája, mikor a rendő-rök elől menekült, miután kirabolt egy bankot, nekem eltört mind a három lábam. Benn feküdtem a kórházban, minden lábam gipszben, és ez a kis pizsok odaáll az ágyam mellé és kifújja az orrát. Elegánsan zsebkendőt emelt bal kezével a bal orrához, jobb kezével a jobb orrához.

Gyűlölöm!

Alig vártam, hogy kiengedjenek a kórházból. Egy szép tavaszi reggelen langymeleg szellő fújdogált, a madarak csicseregtek, én meg fogtam egy ásót és a kölyköt elástam a kert végében.

— *Most fűjkáld az orrod* — mondtam elégedetten.

Hogy anyámnak ne legyen hiányérzete, betettem a kölkök ágába egy rongybábut. A mama babusgatta a bamba bábut, cirógatta, kicsi fiának nevezte és boldog volt, hogy milyen jól viselkedik.

— *Látod, látod* — rótt meg egyszer — *példát vehetnél az öcsédről.*

Másnap leöntöttem sárga festékkel az undok bábut. Anya ekkor kitiltott a házból, nehogy én is elkapjam a sárgaságot.

— *Mégiscsak szeret* — könnyeztem, különben nem zavart volna ki. A kertben egy kis kellemetlenség ért, mivel a lábtörésem óta mankóval járok. A féllábú újságos nem kis kárörömmel nézte végig, hogyan ügyeskedem ki fogaimmal az újságot a ládából. Azt hiszem örökre szakítottam az öreggel.

A napokban híreket kaptunk apámról. Állítólag elhagyta Szibériát. Nagyon felizgatott a dolog, szeretnék én is utazni, különleges embereket megismerni. Elegem van az itthoni szürke életből. Egyelőre elterveztem, hogy elmegyek Szibériáig, ott megtudom apám hogy csinálta és követem a példáját. A módszer remek!

Az öreg a múltkor a szokásosnál is jobban berúgott és egy arra járó vicces vándorcirkusz berakta az oroszlánketrecbe. Mielőtt magához tért, kidobták az út mellé, néhány száz kilométerrel arrébb, az oroszlán nem kis megkönnyebbülésére. Apám ekkor határozta el, hogy nem iszik többet pálinkát, mert attól, úgy látszik rájön a bojonghatnék.

— *No* — biztattam magam — *ha utazni akarsz, te is így csináld!*

Elkezdtem Szibériában érdeklődni vicces emberek után. Találtam is egyet, felvázoltam neki nagy vonalakban a problémámat.

— *Rendben* — bólogatott megértően — *itt egy vödör víz, ezzel bekuporodsz ide a faliszekrénybe, ha jön a sógor és kinyitja az ajtaját, nyakon öntöd a vödör vízzel.*

Nem értettem a dolgot, de a vicces ember biztosan tudja mit csinál. Az első nap még türelmesen vártam a bezárt szekrényben, hogy nyakon öntsem a sógort, de vasárnap este már fogytán volt a türelmem. Fájt minden púpom és a lábaim is zsibbadtak. Mikor hétfőn kinyitották a szekrényt, megdermedve borultam ki az ajtón. A vicces ember ott állt fölöttem vigyorogva.

— *Ne haragudj pajtás, elfelejtettem, hogy szombat-vasárnap zárva van Szibéria.*

Guggolva mentem hazáig, a vicces ember anyján gondolkodva. Napokig tartott míg újra felegyenesedtem. Anyám addig kiadta egy albérlőnek az ágyamat, mert én a fotelban aludtam. Mikor végre újra ki tudtam menni az utcára, álmélkodva láttam, hogy egy arab karaván megy át az utcánkon. És micsoda tevéken! Igaz négy lábuk van, de a két púpjuk gyönyörű: barnák, puhák, szőrösek, akár csak az enyém. Most tudtam csak végleg elfelejteni Irént. Anyám berángatott a kapunk elől:

— *Azonnal bejössz, te idióta, nincs kedvem tevepörköltet enni!*

Ezt sem értettem. De hát mit is tudhat az anyám a szerelemről, mikor apámat életében csak kétszer látta. Egyszer, amikor hozzám ment, egyszer pedig az öcsém születésekor.

Az öcsémről jut eszembe, hogy a múltkor a kis piszok kimászott a föld alól. Nem tudom, mit csinált ott két évig, és hogy miért pont most jutott neki eszébe előmászni. Szerencsére én vettem észre, és gyorsan rátettem egy nagy követ.

— *Na, most mássz elő!*

Aztán eltűnődtem: hátha a két év alatt megváltozott, s ma már nem is gyűlölném annyira. Végül úgy döntöttem: biztos, ami biztos, várok még két évet, majd csak aztán ásom elő.

Este a felső púpom viszketni kezdett. Próbáltam a falhoz dörögni, de a két alsótól nem sikerült. Anyámért kiáltottam, aki csak sokára jött, mert nehezére esett otthagyni a kis tökéletlen öcsibábut. Végül bejött morgolódva, de mikor megtudta, hogy a púpomat kell megvakarni, megenyhült. Ritkán engedtem meg neki. Hasra fordultam, és ő meglepetésében fölkiáltott. A fölő, kis lankás púpom tetejére egy másik púp kezdett nőni. Púp hátán púp, forgolódtam elégedett pofával a tükör előtt. Na végre, egy kis érdekesség, amivel feltűnést kelthetek. Csak egy baj volt: ahogy a púpom nőtt, úgy vékonyodott a hangom. Végül már ott tartottam, hogy ha megszólaltam, az emberek az óvóhelyekre siettek, mert azt hitték, hogy bombatámadást jelez a sziréna.

Megvizsgált az orvos, majd közölte a diagnózist:

— *Az a baj, hogy az egyik lába hosszabb, mint a másik kettő.*

Mikor a műtét után kijöttem a kórházból, az egyik lábam rövidebb volt, mint a másik kettő. Lépteim morzéja most így hangzott: ti-tá-tá, ti-tá-tá.

A mamát ez az új ritmus zavarta.

— *Egész nap itthon lebzsepsz! Más fiú a te korodban a barátával csavarog, ablakokat tör be, rendőrautókat lop el.*

Hiába hivatkoztam arra, hogy én a három lábam miatt sosem tudtam járni, s barátom sincs egy sem, nem engedett. El kellett mennem barátokat keresni, ablakot betörni, rendőrautókat lopni.

Nehezen ment a dolog. Akárhány fiúhoz menteni oda, hogy törjünk be ablakokat, lopjunk el rendőrautókat, egy sem akart. Azt viszont felajánlották, hogy a gyönyörű púpjaimmel lehetek terepasztal a villanyvasúthoz. Jól szórakoztunk. Hazafelé szorongtam egy kicsit, hogy mit mondjak, ha a mama a rendőrautókat firtatja. Másnap anyám egy kicsit nagyobb respektussal nézett rám, ahogy elmentemben közöltem vele, hogy most majd jól betörök néhány ablakot. Sokáig ácsorogtam a fűszeres kirakata előtt, kezemben egy jókora kővel. Nem dobtam el, gyáva vagyok. Nem lehetek mindenben tökéletes — nyugtattam meg magam. Megpróbáltam néhány vásott utcakölyköt felhajtani. Érdekes, hogy a környékünkön egy sincs.

Egyszer aztán mégis szerencsém lett: egy száguldó teherautóról leeső téglá betörte a kirakatot.

— *Ki volt az?* — rohant ki a boltos hörögve.

— *Én* — álltam elő félelemmel vegyes büszkeséggel. Hogy fog örülni a mama! A boltos komótosan feltúrta az ingujját — éreztem, hogy baj van, próbáltam menekülni, de már későn. Olyan dudorosra vert, hogy nem lehetett megkülönböztetni, melyik melyik felem.

Anyám nem örült. Azt mondta, ő nem úgy gondolta. Na ja! Így igazodjon ki az ember a felnőtteken. A verés ellenére, vagy talán éppen azért, szenvedélyemmé vált a kirakat betörés. Tovább kutattam vásott kölykök után, de hiába. Ekkor jutott eszembe az öcsém. Nem telt ugyan még le a két év, amit kiszabtam neki, de kiástam. Mikor előmászott, kicsit sápadt volt. Ezt annak tudtam be, hogy az elmúlt néhány évben nem sokat volt napon.

— *Nagyot nőttél öcsém* — mondtam csak így barátkozóan elvégre regen beszélgettünk.

— *Á, te vagy az édes bátyám* — sóhajtott örvendezve.

Édes bátyám — esett le az állam. — Ebből már nem lesz rendőrautó lopás. Aztán megkérdezte öcsi: merre van a legközelebbi templom. Gyengéden visszavezettem a gödörhöz és belelöktem. Jó sok földet is hánytam rá.

— *Az isten üthetett ebbe odalenn?*

Csupa rejtély az élet. Mire megszokjuk valakiről, hogy gonosz, hirtelen megváltozik és virággal kedveskedik. Nekem ez magas. A gyíkot is azért utálom, mert hol van farka, hol nincs.

Apám közben börtönbe került, mert felkutatta a vándorcirkuszt és bosszúból rátekeredett az óriáskígyóra és megfojtotta. Utána megette elevenen a három nyulat, amit a kígyónak tettek be vacsorára. Veszélyes dolog idegen tájakra merészkedni.

Anyám este könnyes szemmel hajolt a levélpapír fölé:

Kedves Férjem! Tudatom veled, hogy mindannyian büszkék vagyunk rád. Nem sül már le a képenről a bőr a barátnőim előtt, hogy az én férjem olyan tutyimutyi, hogy még börtönben sem volt.

S valóban, én is észrevettem, hogy másképp néznek rám az emberek. Reggel is, amikor rácsaptam a postaláda ajtaját a féllábú újságos nyelvére, az csak a szemeit forgatta, meg düllesztette, de szólni nem mert. Ilyen az, ha jó családból származik az ember. Kezdtem büszke lenni apámra. Érdeklődtem is anyámtól apám felől, de a mama nem tudott róla semmit, még a nevét sem. Csak kétszer találkozott vele: az esküvőjükkor és az öcsém születésekor. Az esküvőn a mama olyan meghatott volt, hogy nem figyelt apám nevére, mikor meg a kórházból kidobták, nem mondták.

8.

Középiskolai dolgozat

Neoplatonizmus

Csiga-biga gyere ki — mondta Platón a léleknek, s az engedelmesen el is hagyta a testet. Noé, aki szerencsétlenségére még nem ismerhette Platont, más módszerhez folyamodott, mikor már nem bírta elviselni, hogy feleségével állandóan együtt legyen, nem lévén más ember a földön. Mindég csak szaporodni és sokasodni akart!

Noé szerencséjére szőlőt is vitt a hajóra, s így a vízözön elmúlásával hamarosan nekiláthatott a borkészítésnek, elhanyagolva a többi házimunkákat.

Az asszonynak már ez sem tetszett. Hát még az, hogy Noé benyakalva néhány liter bort, renyhén heverészett a pocsolyában,

s feleségét már igen unó lelke messze szállt a távoli hegyek fölött, boldog szabadságban.

Az asszony nem tudott mit kezdeni az ott maradt testtel, ő birtokolni akarta a lelket is. Várt hát türelmetlenül, hogy a mámor elmúltával újra az övé legyen. Közben nagyon gyűlölte a bort, ráfogva minden gonosztságot. Magában természetesen nem keresett hibát, az ökör férje és a bor tehet mindenről.

Noé lelke, mikor visszatért kalandos útjáról rettegni kezdett. Büntudatosan próbált újra megfelelni az asszonynak, aki iszonyatos erkölcsi magasságokból gyalázta a sárba.

S bár Noé félt ezután, mégis az első adandó alkalommal újra a pohárért nyúlt, s ismét repülhetett lelke kissé bizonytalan szárnya-in.

A férfi lelke azóta is száll. S a nők? A nők csak ritkán neoplatonisták.

Érdemjegy: elégtelen

9.

Itt állok hát örök sötétségben, örök kételyek közt. Nem tudom ki az apám. Anyám nevét már félve kérdeztem meg. A sajátját sem tudta. Azt mondta ő talált gyerek, így senki nem tudhatta, mi a neve. Nem kérdeztem tovább, mert sejtettem a szörnyű igazságot: két névtelen embernek csak névtelen gyereke lehet. Ezért hív úgy állandóan a mama: fiam.

Harminchárom éves vagyok és nevem sincs. Milyen szerencsém van, hogy egyetlen hőstettet sem követtem el, hogy nem váltottam meg a világot. Most, ha szobrot kellene állítani, nem tudnának rá mit írni. Hétköznapi kisemberek sorsa az enyém, és az isten tudja miért, ez valahogy fáj. Igaz, betörtem néhány kirakatot, tizenhat évet jártam óvodába, voltam terepasztal, de ez mind semmi. Mi marad az utókorra? Ekkor határoztam el, hogy király leszek.

Mint leendő királynak, úgy éreztem bele kell avatkoznom a közügyekbe. Rögtön fel is jelentettem a szomszédasszonyt a férjénél. Nagyon dühös lett az öreg, hogy csalja a felesége. Reggel a szokott módon elindult munkába, de egy nagy kört leírva aztán betért a kertünkbe, ahol én elbújtattam az orgonabokrok között.

Idegesen viselkedett, mire szóltam neki, hogy a fogát ne csikorgassa annyira, mert még elárul bennünket.

— *Azt nem tudom, hogy ez a ráncos öregasszony ki a fenének kell még?* — tűnődött, miközben tovább csikorgatta a fogát.

Nekem kezdett kellemetlen lenni a dolog, mert ha anyám kijön a zajra és lefülel bennünket, baj lesz. Aztán a szomszédnak végre kitört az egyetlen felső foga, és megszűnt a csikorgás. Óvatosan, hogy ne vegye észre, felvettem a fűből kiköpött fogát, később majd nyakláncot csinálok belőle. Ekkor befordult a sarkon egy kerékpáros fiatalember.

— *Ő az* — suttogtam izgatottan.

— *Na, majd most meglátod fiam, hogy bán el a magamfajta az ilyenekkel* — lihegte a szomszéd.

Visszaszorítottam a lélegzetem. Úristen, csak nem lesz vérfürdő, ijedtem meg egy pillanatra, de aztán hatalmába kerítette a soha át nem élt események izgalma. A férfi közben letámasztotta a biciklijét és bement a házba.

— *Mit tetszik csinálni?* — kérdeztem mohón.

— *Hogy mit csinállok?*

— *Mit?*

— *Hogy mit? Hát ezt nézd meg!*

Ezzel odament a biciklihez és bicskájával miszlikbe vágta mind a két gumiját. Elhűlve néztem a biciklit, miközben ő elégedetten távozott. Ez igen, gondoltam magamban, így megbosszulni a házastársi hűtlenséget.

Tudtam, hogy a biciklis a szomszédasszonytól anyámhoz megy. Na, most majd én is jól megbosszulom anyám házastársi hűtlenségét! Gyorsan berohantam a konyhába a kenyérvágó késért, hogy majd a kellő pillanatban nálam legyen. Újra elrejtőztem az orgonabokrok között. A férfi kijött a szomszédból és áttolta a kerékpárját hozzánk. Nem vett észre semmit, bement anyámhoz. Itt a cselekvés pillanata, gondoltam, és előrohantam a nagy konyhakéssel a bozótból. Ekkor jöttem rá, hogy egy kis baj van. A gumikat már összehasogatta a szomszéd! Mit csináljak? Hasogassam tovább? No hisz, nagy dicsőség mások már elvégzett bosszújába belekontárkodni. Várjam meg a holnapot, mire a biciklis megragasztja a kereket? Addig-addig tűnődtem a szinte megoldhatatlannak látszó problémán, míg anyám kijött a biciklis emberrel. Én ott álltam a konyhakéssel kezemben a szétszabdalt gumik mellett.

— *Mit csináltál a postás bácsi biciklijével?* — csapta össze anyám a tenyerét. Aztán sarkon fordult és bement a nyújtófáért. Próbáltam menekülni, de a postás elfogott, s hiába mondtam, hogy így meg úgy, együttes erővel úgy elvertek, hogy alig maradt bőr épen a púpomon. A nagy visításra előjött a szomszédasszony, és azt mondta, én olyan gazember vagyok, hogy valószínűleg fel fognak akasztani, és csak azon csodálkozik, hogy eddig még nem akasztottak fel. Erre anyám ráripakodott, hogy legjobb lesz, ha befogja azt a mocskos nagy száját és abbahagyta a verést. A nekibuzdult postás elszántan kérte anyámat, hogy még keverjenek le egypárat nekem, erre ő is kapott, mire sürgősen elpályázott a portárol.

Este a szomszédasszony izgatottan mesélte az urának:

— *Képzeld, ezt a rusnya háromlábú kölyköt rajtakapták, hogy egy konyhakéssel kilyuggatta a postás biciklijét.*

Másnap reggel odajött hozzám a szomszéd és azt mondta:

— *Egyen meg téged a fene!*

Árulásomból a banya megsejthetett valamit, mert ettől kezdve üldözött. Kész szerencsétlenség volt az életem. Hogy megengesztelem, elhatároztam, kedveskedek neki. Kimentem az erdőbe és szedtem csiperkegombát. Szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy kiválóan ismerem a gombákat. Gyönyörű, pirossapkás, fehérlemezes, bocskoros csiperkét szedtem.

— *Nézze szomszédasszony* — barátkoztam — *ezt a szép csiperkét magának szedtem. Fogyassza egészséggel!*

Egész délelőtt az udvaron tébláboltam, hogy az ebéd után bezebeljem a jól megérdemelt köszönetet. Fél egy lehetett, mikor a szomszédban felszakították az ajtót, és az öregasszony kirohant az udvarra a nyakát szorongatva:

— *Megmérgezték* — visongta — *megmérgezték az átkozott csiperkével! Jaj istenem, mán meghalok!*

Anyám mentőért futtatott gyorsan, mert a mi környékünkön még nem volt telefon. Neki is iramodtam, de a sarkon megálltam visszakukucskálni, mert még sohasem láttam senkit meghalni. Hiába leselkedtem, a vén satrafa csak visongott, hogy hal mán meg, s közben saját nyakát szorongatta, s a nyelvét öltögette egyre. Eluntam a várakozást, s elmentem mentőért. Közben azon izgultam, ne-hogy mégis meghaljon, míg vissza nem érek.

Másnap a szomszédal meglátogattuk a feleségét a kórházban. Az asszony elkékvült fejjel feküdt az ágyban. Kicsit természetellenes

a színe, de azért megmarad, gondoltam. A vénasszony nem szólt semmit, csak vérbe borult szemeit forgatta.

Hazafelé szóttanul baktattunk. A kapunk előtt azt mondta az öreg: — *Aztán, ha máskor gombát szedsz, ne feledkezz meg ró-lunk!*

10.

Hipnózis alatt feljegyzett elbeszélés

A régi szép idők, mikor még mindannyian összetartoztunk! Korán reggel vidám indulók szólították az országot a munkásosztály nagy ünnepére. Az emberek felöltötték a már előző nap gondosan előkészített ünneplőjüket, s vidáman siettek munkahelyükre. Boldog, kissé szorongó izgalommal lesték vajon jut-e nekik zászló, vagy valaki pártunk nagyjai közül?

S aztán megindult a színes forgatag. Léggömbök repültek, zászlók lobogták, az ünnepi szónokok érces hangja visszhangozta a hangszórókon, hogy mi nem csak itt, de egész Kelet-Európában egy nagy család vagyunk, egy nagy boldog család.

Közben a szerencsések, akiknek nem jutott egy zászló sem, már csendben kióvakodtak a ligetbe, ahol vurstli és kocsmák egész sora várta a mámoros munkásosztályt, aki öntudatosan ünnepelte magát.

Az ünnepség végén aztán pártunk nagyjaitól megszabadulva hömpölygött a tömeg, s megkezdte a jó megérdemelt evés-ivást. Késő délután ritkulni kezdett a nép. A kisgyerekek arról álmodoztak hazafelé menet, majd, ha megnőnek, ők is munkások lesznek, s ugyanígy ünneplik őket.

Közben a Ligetben már csak a legelszántabbak támaszkodtak a kocsmapultokon, heverték a bokrok alatt, részegen motyogva.

S másnap? Másnap telve élményekkel, újult erővel állt munkába a nemzetközi munkásosztály.

11.

Ezen a nyáron új lakó költözött a kömyékünkre. Nem volt rajta semmi különös, átlag termetű, középkorú férfi volt. Sötétszürke

szemei két hosszú kocsányon lógtak, mint a csigáknak, szárnyait szorosan hátához simítva viselte. Azt mondta, a szárnyakat csak párzás idején, dísznek használja, mert repülni egyébként nem tud. Kérdeztem, mikor páرزott utoljára, mire azt válaszolta, ez akkor történt, mikor az apja született. Ő ugyanis sajátmagának egyben nagyanyja is. Az apja elhagyta őt születése után, anyja nem is volt, úgyhogy most ketten élnek a nagymamával.

— *Ez igazán remek* — lelkesedtem — *mi is ketten élünk a mamával, mert az apu minket is elhagyott.* — Az öcsémről nem beszéltem neki, nem akartam összezavarni. Ettől kezdve jó barátok lettünk.

Gyakran időztem a barátomnál. Ilyenkor két rádiót hallgattunk. Mindkét rádión ugyanaz az adó szólt, a barátom szerint ugyanis ez az egész rádió dolog egy nagy hazugság. Nem igaz, hogy száz és ezer helyen egyszerre ugyanaz az ember hallatszik. Mindenhová más beszél, csak egyszerre mondják. Sok napot töltöttünk azzal, hogy rajtakapjuk őket, hogy az egyik bakizik és mást mond, mint a másik. Feszülten figyeltünk reggeltől estig. Magnófelvételeket is készítettünk, de hiába.

— *Nagyon profik* — dörzsölgette gondterhelten az állát barátom.

— *Ravaszak, de az én eszemem nem járnak túl!*

Az egyik nap aztán hiába mentem, nem szólt egyik rádió sem. A barátom elgondolkodva ült egy térkép fölött. Álldogáltam egy darabig, de észre sem vett. A nagymamát is hiába kérdeztem.

— *Mit csinálsz?* — törtem meg végre a csendet.

Felém fordult, kicsit szigorúan, azoknak a férfiaknak a tekintetével, akik a világ nagy terheit hordják a vállukon:

— *Felfedeztem egy közvetlen vízi utat Pusztataskony és Vlagyivosztok között.*

Másnap eltűnt. Soha többé nem láttam.

Apám közben visszatért Szibériába. Elhatároztam elmegyek hozzá, megkérdezem merre van Vlagyivosztok, mert ezek a dolgok már nagyon gyanúsak. Olyan ivászat szaguk van. Apám azt morogta:

— *Tuggya a fene.*

Lehet, hogy ez a Vlagyivosztok, ahová közvetlen vízi út vezet Pusztataskonyból nem is egy kocsma?

Ekkor vettem észre, hogy nincs rendben valami Szibériában. Mindenki némán állt, poharát szorítva, és egy embert figyelt. Mi van itt? Apámat kérdeztem, de nem válaszolt.

— *Fönről van* — suttogta valaki — *ellenőrizni jött.*

Tehát így néznek ki, bámultam már én is szótlánul az idegen férfira. Fönről jött! Ellenőrizni! Az idegen úgy tett, mintha nem venne észre semmit, de a keze remegésén látszott, hogy fél. Most úgy tesz, mint akinek pisilnie kell. Kimegy a WC-re. Nagyon gyanús. Hirtelen megelevenedik a kocsmá. Valaki odaugrik a WC-ajtóhoz és bezárja.

— *Hú* — lélegzett fel egy emberként egész Szibéria.

Most mi legyen?

Mindenki egyszerre beszél:

— *Hagyjuk ott és ezentúl járjunk a nőibe!*

— *Verjük agyon!*

— *Próbáljuk megvesztegetni!*

— *Gyűjtsuk rá Szibériát* — hangzottak el sorban az ötletek.

Közben néha egy-egy elhaló segélykiáltás hallatszott a klozetből, aztán már csak valami tétova kaparászás.

— *Nem hallotok valami furcsa zajt a WC felől?* — vágott közbe a kocsmáros a vita negyedik napján.

Mindenki elnémult. Hallgatóztunk. A klozetban néma csend.

— *Azt hiszem, most már levehetjük ezt* — töprengett a kocsmáros, és leakasztott a budi ajtajáról egy CIÁNOZÁS feliratú táblát.

Midőn ilyen szépen lezárult ez az ügy Szibériában, elindultam a barátaimhoz vonatost játszani. Lefektették a púpjaim között a síneket, ízléses kis papírmásé fákat, műanyag házikókat helyeztek el rajtam, a legkisebb púpomon birkanyáj legelészett. Nagyon szép volt. Egy tükröt tettek elém, hogy én is láthassam. Legjobban az álomást szerettem, ahol váltó is volt. Csitt-csatt, csitt-csatt, robogtak a kis vonatok. Egyszer tüsszentenem kellett, mire kisiklott egy expressz és három tehervonat. A fiúk rajzszögekkel odatűzték a padlóhoz, hogy ezután ne mozoghassak. Nem bántam, csak néztem a tükörből a kis mozdonyokat, ahogy száguldanak körbe körbe. A játék végén kértem a fiúkat, hogy ne vegyék le rólam a terepasztalt, így legközelebb nem kell majd a felállításával vesződnünk. Hazafelé egész csapat gyerek követett az utcán vidám zsidongással. Úgy látszik szeretnek engem.

Othon anyám azzal fogadott, hogy nőül az öcsém. Kicsit meglepődtem. Kiosontam a kertbe, és megnéztem, a kövek a helyükön vannak-e.

Minden rendben volt.

— *Biztos, hogy nőül?* — kérdeztem anyát.

— *Menj be a szobájába, és kérdezd meg tőle.*

Bementem. A bábu ostobán feküdt az ágyban. Kellemetlenül éreztem magam. A biztonság kedvéért azért megkérdeztem:

— *Tényleg nőülsz?*

A bábu hallgatott.

— *Na, mit mondott?* — érdeklődött anyám.

Épp elaludt, nem tudtam megkérdezni — válaszoltam bizonytalanul. Nem volt mit tenni, ki kellett békülnöm a féllábú újságossal. Nőügyekben mégiscsak ő a szakértő.

— *Figyejjen má bé* — kérdeztem izgatottan reggel — *lehet az, hogy egy nő feleségül menjen egy élettelen bábuhoz?*

Az újságos nem hagyta magát siettetni. Komótosan beigazgatta szájával a postaládába az újságot és csak azután felelt:

A nőnél minden lehetséges — és visszabicegett mankóival a postára egy másik újságért.

A menyasszonyt nem láttam az esküvő napjáig. Mint kiderült, egy süketnéma, vak öregasszony volt a szomszédos menhelyről. Leült az öcsém ágya mellé és megfogta az idióta bábu kezét. Anyám könnyes szemmel nézte őket. A pap megkérdezte a bábút, hogy akarja-e ezt a nőt feleségül. Mielőtt a bábu válaszolhatott volna, anyám hangosan felzokogott. A pap ezt igennek vette. Most az öregasszonyt kérdezte, akinek fogalma sem volt arról, hogy mi történik körülötte, csak ült és fogta a bábu kezét. Anyám már úgy bömbölt, mint egy bengáli tigris. A pap ezt is igennek vette.

Este kimentem a kertbe, lehánytam az öcsémről a földet és közöltem vele, hogy ma volt az esküvője. Meg sem lepődött különösebben, csak megkérdezte, hogy szép-e a menyasszony.

— *Úgy kb. hetven éves, süketnéma és egy kicsit gyengén lát* — válaszoltam. Nem mondtam meg, hogy vak, hátha ezzel elijesztem. Nem akarok a boldogsága útjába állni. Az öcsém azt dünnyögte, akkor jó, és visszamászott a gödörbe.

— *Meg sem akarod nézni?*

— *Nem* — felelte, és magára húzta a földet. Segítettem neki. Mégis a bátyja vagyok.

A házban közben folyt a lagzi. Anyám etette a konyhában a vak öregasszonyt, az újdonsült férj pedig a szobában készült a nászéjszakára. Későn csendesedett el a ház. Éjjel felé már csak anyám szipogott a levélpapír fölött:

Kedves Férjem! Tudatom veled, te állat, hogy megnősült a kisebbik fiad.

Én sokáig forgolódtam az ágyamban. Mi lehet most az öcsém szobájában? Nagy misztérium a házasság.

Reggel anyám ott stréberkedett a vén boszorka körül, tömte bele a finom falatokat. Eddig engem etetett először. Úgy látszik, most a második helyre szorultam. A boszorka elégedetten böfögött, zsíros lé csorgott le bibircsókos arcán. A mama mosolyogva törölgette le, és rusnyán gügyögött hozzá:

— *Hát jól lakott az én kis menyem?*

Nehezen viseltem a nagy boldogságot, ami a házunkba költözött. Velem már senki sem törődött. Az öcsém azért nem, mert egy bábu volt, az öregasszony azért nem, mert azt sem tudta, hogy létezem, anyám meg azért nem, mert állandóan a banyát dédelgette. Keztem kutyául érezni magam. Mindenki boldog ebben a házban, csak én nem.

Ördögi terv született meg az agyamban: elszeretem az öcsém feleségét, akinek úgy sincs fogalma arról, hogy az öcsém felesége. Kilestem egyik nap, mikor egyedül üldögélt a konyhában és minden bátorságom összeszedve odamentem hozzá:

— *Hello, én vagyok a Bobby a Dallasból.*

Azt hittem ettől puff lesz, de nem így történt

— *Én a Jockeyt szeretem* — mondta gőgösen.

Leforrázva kullogtam el. Egész éjjel nem aludtam, sötét terveket szőttem a sógornőm behálózására.

Másnap vártam a féllábút, adjon tanácsot.

— *Egyszerű a dolog* — fontoskodott az öreg — *vak az vénasszony, nem?*

— *De igen.*

— *Nahát, akkor úgysem lát téged. Változtasd el a hangod és mondd azt neki, hogy te vagy Jockey.*

Ördögi csel, méltó hozzám. Már rohantam is a konyhába.

— *Hello* — duruzsoltam csábosan — *én vagyok a Jockey.*

Az eredmény fergeteges volt. Az öregasszony rám meredt, majd felugrott és rám vetette magát, mint egy vérszomjas sziú indián, aki

skalpolni készül. Menekülésre fogtam a dolgot, ha ilyen a nemi élet, én nem kérek belőle. Már elkéstem. A boszorka letepert a földre és, és...

Így történt, hogy anyám nagymama lett.

A szüléskor kicsit ideges voltam. Ha a gyerek háromlábú, háromorrú, hárompúpú lesz, akkor gyanakodni kezdenek. Szerencsém volt. Normális kislány született. Dús fekete szőr borította kis testét, s a szeme is kinyílt negyednapra. Nagy volt az öröm otthon. Velem már végképp nem törődött senki, de kit érdekelt? Apa lettem, titkos apa. Este kiosontam az öcsémhez és közöltem vele a hírt, hogy mindketten apák lettünk. Közönyösen fogadta.

— *Na, rám ne számíts többet, te köszívű* — fakadtam ki. — *Eddig is megtettem érted mindent, szerető testvéred voltam, apád helyett apád. Ennek vége!*

Annyi követ hordtam rá, amennyit csak tudtam.

Anyu írt a papának:

Kedves Férjem! Tudatom veled, hogy nagypapa lettél. A kislány a te nevedet kapta. Úgy hívják, hogy Kedves Férjem.

Ezt is megértük! Van egy ember a családban, méghozzá a legkisebb, akinek van neve.

Kedves Férjem — így hívják az én titkos lányomat. Az öregasszony ugyan kardoskodott, hogy Jockeynek hívjuk, de végül a mamával meggyőztük, hogy a lányt a nagyapja után kell elnevezni. Minden Kedves Férjem körül forgott. A mama csak nekem nem engedte meg, hogy hozzá nyúljak.

De igazi csoda is történt Kedves Férjem születésekor, s legalább akkora, mint ama Názáretiékor, azzal a csillaggal: hazajött a papa. Úgy látszik, amit egy apánál hosszú évek alatt nem ér el egy gyerek, azt az unoka csupán a létezésével eléri.

Anyám térdre rogyott a konyhában és imádkozni kezdett, én a sarokból tátott szájjal lestem, az öregasszony nem vett észre semmit.

A papa nem szólt, nem is köszönt. Bement az öcsém szobájába, megnézte az unokáját, majd megveregette az öcsibábu vállát:

— *Derék gyerek vagy* — s ezzel el is ment.

— *Nem igazság* — küszködtem a sírással — *a papa életében most mondott először dicsérő szavakat és azt is ez a hülye bábu zsebeli be helyettem.*

Kirohantam a kertbe, lehánytam az öcsémről a földet és jól felpofoztam. Ettől egy kicsit megnyugodtam.

12

Hipnózis alatt feljegyzett elbeszélés

Későn mentem haza. Ez még nem szokatlan dolog az ember életében. Sikerral vettem a lépcsőházajtót, mely valamilyen oknál fogva nyitva volt. A gond a lakásajtónál kezdődött. Elvesztettem a kulcsom. Sebaj, ma a szüleimnél alszom, gondoltam, s máris irány le a harmadikról. Közben egy másik éjjeli bolyongó bezárta a kaput. Csapdába estem! se ki, se be. Amilyen szerencsém van reggelig nem jön haza senki. Kétségbeesett kísérleteim is kudarcba fulladtak, hogy az ajtómon erőszakkal hatoljak be. Legalább szélesebbek lennének a lépcsőházfolyosók, hogy nagyobb lendülettel futhatnék neki!

Hajnal fél ötkor szabadultam fogvacogva, keserű gondolatokkal: kizártam magam, vagy bezártak engem?

13

Ilyen egy nyomorult sorsot! Még szerencse, hogy kitört a háború és elvittek katonának. Az öcsémmel beidézték bennünket sorozásra. A kis hülye közölte, hogy rá ne számítsanak, és visszabújt a föld alá. Mit tehettem? Csak nem veszi magára a család azt a szégyent, hogy egy szolgálatmegtagadót nevelt? Hónom alá fogtam öcsibábut, és elmentem a sorozásra. A bábu rögtön megfelelt, nálam azonban adódott egy kis gond. Kifogásolták a terepasztalt a hátamon. Végül egy tábornok megoldotta a problémát: majd hegyvidékre visznek csatába és ott a parancsnokok rajtam modellezik le a csatát. Utána pedig jó leszek felderítőnek. A hegyek között, hasrafekve remekül bele tudok majd olvadni a környezetembe.

Érdekes dolog ez a háború. Gyönyörű zöld egyenruhánk van. Nekem még soha nem volt ilyen szép ruhám. Az utcán mindenki utánam fordul, ha meglát. Az ellenséget onnan ismerem fel, hogy kék ruhát visel. Ha meglátjuk őket, akkor ordítani kezdünk, szuronyt szegezünk és kitrancsírozuk a belüket. Igazán teljes lenne

a boldogságom, ha a mama, az öcsém felesége és Kedves Férjem nem kísért volna el bennünket. Az még hagyján, hogy az öcsémet rohamkor a hónom alatt viszem, de a vak öregasszonyt is vezetném kell, nehogy elessen rohanás közben. Mivel mind a két kezem foglalt, a mama viszi a puskát. Mikor aztán ellenséghez érünk, én átadom neki a vak öregasszonyt, az öcsémet és átveszem a puskát. Ledöföm az ellenfelem, visszaadom a puskát és átveszem az öcsémet és az öregasszonyt. Az ellenség közben dermedten áll és megbabonázva bámul. Valószínűleg azért, mert ilyen csúnya öregasszonyt, mint az öcsém felesége, még soha életükben nem láttak.

Egyszer a mama majdnem ráfizetett a kék köténye miatt. Egy bajtársam már vigyorgva forgatta szuronyát a bordái között, mikor szoltam neki, hogy ne bántsa a mamám. Anya ekkor egyenruhát kapott, az ellenség pedig elhíresztelte, hogy olyan rosszul állunk, hogy már asszonyokat is besorozunk. Az első rohamnál keservesen csalódtak. A mama úgy harcolt, mint egy tigris. Az ellenség most azt terjesztette, hogy egy titokzatos csodafegyvert vetettünk be. Engem előléptettek és kineveztek a csodafegyver kezelőjének. Nagy tisztelet övezett, de kicsit magányosnak éreztem magam, mert a csodafegyvert titkosították. Az igaz, hogy az öcsém felesége miatt eddig is kerültek minket a bajtársak.

Ha a front valamelyik részén megjelentünk, barát és ellenség hanyatt-homlok menekült előlünk. Kicsit unalmas lett a háború.

A küzdő felek tárgyalásokat kezdtek a mama betiltásáról, mint különlegesen veszélyes tömegpusztító fegyverről. Engem is meghallgattak, de mást nem tudtam mondani, csak hogy a mama híres volt a környékünkön nagy szájáról és pofonjairól. De ilyen veszélyesnek még a papa sem ismerte.

Közben hírek szállingóztak arról, hogy ellenséges kémek meg akarják szerezni a mama tervrajzát. Ezért anyát, velünk együtt, egy betonbunkerbe zárták és kutyákkal őriztették. Seregünkben, hogy a csúf öregasszony el volt zárva, jelentősen nőtt a harci morál. De egyszer mégis bekövetkezett a baj. Az öcsém felesége kikéresztelkedett a klozetra, s mivel vak volt nem talált vissza. Elfogta az ellenség, s a szemét bekötve, hogy ne lássa hová hurcolják, elvitte a főhadiszállásra. Ott aztán a tiszték, szemüket bekötve, hogy ne lássák a rémséges banyát, vattolni kezdték. Nem sokra mentek vele, az öregasszony dicséretére legyen mondva, végig tagadott. Arra hivat-

kozott, hogy ő süketnéma és vak, ezért soha nem láthatta és nem is beszélhetett anyósával.

Nem hittek neki, kínozni kezdték. Egy harapófogóval csavargatták az orrát, aminek a nyomai még ma is látszanak rajta. A banya rémes vernyákolásba kezdett, s végül is el kellett engedniük, mert rettenetes visítozása demoralizálta az ellenséges katonákat. Mi sem hagytuk annyiban a dolgot, a mamával és Kedves Férjemmel kiszabadítására indultunk, dacolva a veszélyekkel. Már az ellenséges arcvonalig törtünk előre és még nem lőttek ránk, amin nagyon meglepődtünk. Észrevettük, hogy a feszült csendben az öcsém felesége tartott felénk, az orrát a földön húzva. Még most sem lőttek ránk, örültek, hogy megszabadultak a vénasszonytól.

Anyám belekarolt menyébe, én meg az orrát vittem utána, mert már teljesen kisebesedett a göröngyös földön. Kitartásáért vitézségi érdemrendet kapott, amit kedvtelve nézegetett a tükörben.

— *Látjátok* — mondta gögösen — *az igazán nagy teljesítményeket elismerik.*

A mama meghatódva simogatta gubancos szöghaját, de nekem nem tetszett a dolog. A boszorka mégiscsak egy mellékszereplő az eseményekben, akit csak azért hoztunk magunkkal, mert süketnéma és vak. Otthon nem tudta volna egyedül ellátni magát. Ezt meg is mondtam neki, de nem válaszolt, úgy tett, mintha nem látott és nem hallott volna semmit.

A háború egyre unalmasabb lett. Az ellenséges katonák seggrepacsit játszottak a lövészárkokban, a mama meg az öregasszony meleg teát árultak. Egyszer arra lovagolt egy tábornok, s az öcsém felesége megkérdezte tőle, hogy tulajdonképpen miért folyik ez a háború.

— *Milyen háború?* — lepődött meg a tábornok. — *Már régen békét kötöttünk. Maguknak ezt senki nem mondta?*

A tábornok ellovagolt, mi meg ott álltunk háború nélkül.

Még egy-két napot ücsörögtünk a lövészárkokban, hátha szól hozzánk valaki. Nem szólt. A katonák lassacskán hazaoldalogtak. Senki sem tudta, miért jöttünk ide, s most azt sem tudtuk miért mehetünk haza. Mi maradtunk utoljára, vártuk, hogy megköszöni valaki, ami tettünk. Úgy gondoltuk megérdemeljük, a mama mégiscsak titkos fegyver volt. Se vállveregetés, se köszönet. Elindultunk haza. Kitüntetést is csak az öregasszony kapott!

Othon egy néger király várta a mamát a kapuban. Megpróbálta elcsábítani Afrikába nőgereket gyilkolni, de a mama nem ment, kiábrándult a háborúból. Néhány nap múlva levelet kapott a hadügy-minisztériumból a mama, hogy vonuljon be egy titkos támaszpontra, mert mint hadititok, szigorú védelemre szorul. Én válaszoltam a miniszternek, hogy részesítse szigorú védelemben a saját anyját.

Leszálltak anyámról, viszont zsoldot csak én meg az öcsém kaptunk, mert a mama, Kedves Férjem és a banya hivatalosan nem volt katona. Próbáltam a mama érdemeire hivatkozni, de azt mondták, hogy titkos fegyver minőségben nem utalhatnak ki pénzt.

— *Tőlem ezentúl akár fel is fordulhat az állam* — mérgelődött anyám — *a kisujjam sem fogom értük mozdítani.*

Mérhetetlen közöny uralkodott el rajtunk mindennel szemben, aminek köze volt az államhoz. Ráadásul még egyik éjjel előmászott az öcsém. A zsoldját követelte. Szerinte ő nagyon is rászolgált. Fagyos mosollyal érdeklődtem tőle, hogy a föld alatt mire kell a pénz, miközben módszeresen temettem vissza.

A papa is megjelent a színen természetesen. Kártérítési igényt nyújtott be a minisztériumhoz az elmaradt zsoldja miatt. Arról, hogy nem volt katona nem ő tehet, épp külföldön volt, mármint Szibériában.

14.

Kórházi zárójelentés.

Sz.Gy.-t erősen ittas állapotban szállította a mentő osztályunkra. Gyomormosás után reggelig benntartottuk. Reggel panaszmentesen eltávozott.

Dr.K.

15.

Lassan, de biztosan végül is eljött a béke. Mint sok csatát megjáró harcosok az emlékiratainkon dolgoztunk. Az első oldal után abahagytuk, mert az öcsém felesége mindent jobban akart tudni. Hiába érveltünk, hogy ő aztán semmit nem láthatott és hallhatott a háborúból.

Szürke, egyhangú, unalmas napok következtek, mígnem az egyik nap éktelen hörgésre, csapkodásra, fröcskölésre ébredtem. A hangok a házunk mellett csörgedező patak felől jöttek. Ruháimat magamra kapkodva futottam ki a házból. A patak közepén egy ember állt és szorgalmasan mártogatta a fejét a vízbe, s mellékesen produkálta az imént leírt hangokat. Hozzárohantam és kirángattam a partra a kapálódzó férfit.

— *Mit csinál, maga örült?*

— *Hagyjon békén* — ordította kedélyesen — *meg akarok halni!*

— *Az mindjárt más* — hagytam rá azonnal és elengedtem.

— *Nem zavarja, ha nézem?* — érdeklődtem.

— *Hagyjon meghalni, az én életemnek már nincs semmi értelme.*

— *De kérem, én hagyom* — fortyantam fel sértődötten — *csak arra akarom felhívni a figyelmét, hogy itt a víz csak térdig ér.*

— *Így nem lehet öngyilkosnak lenni* — hisztériázott az idegen — *maga mindenáron le akar beszélni. Maga meg akar menteni!*

— *Isten őrizz, csak nyugodtan csinálja!*

— *Nem mond igazat* — vádaskodott az öngyilkos — *maga igenis meg akar menteni.*

— *Uram esküszöm, hogy meg sem próbálok.*

— *Szép kis világ!* — dohogott az öngyilkos. — *Még nyugodtan vízbe sem fulladhat az ember. De ezért ön felelősséggel tartozik! Erőszakkal megmentette az életem, viselje a következményeket.*

— *Miféle következményeket?* — gyanakodtam.

— *Én a lehetetlen életkörülményeim miatt akartam öngyilkos lenni. Nem akartam mások szánalmából élni, mások terhére lenni. Hogy ez nem sikerült, az ön hibája. Ön ezentúl felelősséggel tartozik értem.*

— *Ez pontosan mit jelent?* — kérdeztem ostobán, hisz a választ már tudtam.

— *Köteles engem ezután eltartani* — mondta áhitatosan, mint aki azt közli, hogy személyesen találkozott Szűz Máriával.

— *Nem hiszem, hogy a mama örülni fog, már így is elég embert tart el a nyugdíjából.*

— *Ez nem az én dolgom* — hárította el a felelősséget az öngyilkos. Jól sejtettem, a mama nem örült.

— *Majd adok én neked máskor fuldoklót kimenteni* — kiabálta, miközben eltörte a nyújtófát a hátamon.

— *De mama, bidd el, hogy eszem ágában sem volt kimenteni!*
— védekeztem fölöslegesen. — *Sőt bíztattam is, csak próbálkozzon nyugodtan.*

Anyám egyezkedni próbált az öngyilkossal. Felajánlotta, hogy megmutatja neki hol mélyebb a víz, első osztályú kötelet kínált, kiköszörlte rozsdás konyhakésünket, mondván elég, ha megkarcolja magát, a vérmérgezés akkor is tuti.

Minden hiába. Az öngyilkos teljes lelki nyugalommal rendezkedett a szobámban. Mondtam neki: innen jobb, ha hurcolkodik, mert olyat bevágok neki hogy mind a ketten beszarunk. Nem igazán zavartatta magát, lefeküdt az ágyamba és megkérdezte, hánykor lesz ebéd.

Lázasan tanácskoztunk a konyhában a teendőkről. A végén abban maradtunk, hogy megkapja az öcsém ételét — mostanában úgyis mindég meghagyja, valahogy nincs étvágya — én meg kiköltözök a konyhába.

Az öngyilkos teljes mértékben kivonta magát minden közmunkából, sőt ki kellett szolgálni, mint egy gyereket. Anyám egész nap lótot-futott, hogy kielégítse különleges óhajait. Ezt még csak kibírtam volna, de észrevettem, hogy nagyon meresztgeti a szemét a sógornőmre, aki úgy illegette magát előtte, mint egy kikapós húszéves menyecske. Micsoda erkölcstelenség!

— *Na ebből elég* — tört ki rajtam a féltékenység.

Elkaptam a nyakát és feltűnés nélkül kirángattam az orgonabokrok közé.

— *Ide figyelj, te kis senki* — sziszegtem. — *Ha még egyszer az öregasszony körül látlak, kitekerem a nyakad! A mi családukban nem szokás az ilyen erkölcstelenség.*

— *Majd pont tőled tanulok erkölcsöt* — fröcsögött a hitvány, és megcsavarta mind a három orrom.

Életemben most sikerült először úgy kifújnom az orrom, hogy nem ment az ingemre.

Másnap reggel az öngyilkos kijelentette, hogy ebédre gombát enne. Hogy ez nekem nem jutott eszembe! Elvállaltam a gombaszédést.

Ebéd után megkönnyebbülten sóhajtottunk fel: ez a probléma megoldódott. A maradékot átvittem a szomszédba, ne vesszen

kárba a finom gombapörkölt. A szomszéd később virágot küldött anyámnak, nekem meg bonbont.

Reggel Szentkuthy Miklós hozta az újságot. Dolga van a féllábúnak, hát ma ő helyettesíti.

— *Számomra párosodás és szerelem két lényegszerűen idegen dolog. Mindegyik önmagában is nihil- és mulandóság rezervoár, együtt meg olyanok, mint a régi bajazzók fehér és fekete szárból összevarrott nadrágjai. Tény, hogy a szerelem nem más, mint az a negatívum, hogy párosodás még nem volt a felek között. Mi az ölekezés? Valami ős-amőbákkal rokonéleti mozdulat, az állatnak is legállatibb rétegeivel kapcsolatos dolog: ez persze sem mitikus érdem, sem ördögi hiba, itt minden érték belekeverése számárság.* — mondta, és elment.

Jó, jó, de legalább újságot adott volna — gondoltam, miközben befelé baktattam.

— *Mama, mi az az ős-amőba?* — kérdeztem a konyhába érve.

— *Té ehhez még hülye vagy* — jött némi módosítással a megszokott válasz. Nem sokkal ezután rendszerváltás volt a családban. A mama, az öcsibábu, a vénasszony és Kedves Férjem alkotta az egyik pártot, én a másikat. Hogy mindennek mi volt az oka, azt már nem tudom, csak arra emlékszem, hogy a pártlétszámnak megfelelően osztottuk szét a családi kasszát. Az én pártomban frakcióni kezdtek, s a vége az lett, hogy feloszlottunk. A pártkasszával elszámolni persze senki nem tudott. Elveim megtartása mellett így átültem a másik pártba. Rövid, de viharos rendszerváltozásunk ezzel be is fejeződött. Maradt minden a régiben. Utoljára még egyhangú szavazással bizalmunkról biztosítottuk magunkat. Jó, ha tudjuk, hogy állunk.

Most, hogy már újra kaptam enni, határozottan éreztem: fejlődtem politikailag.

A nyáron nagy meglepetés ért. Épp legkedvesebb szórakozásmat űztem: néztem, hogyan ügyeskedni be a féllábú újságos a lapot, mikor odajött hozzám egy ember és közölte velem, hogy ő a nagyapám, és nyaralni jött hozzánk. Nagy volt az örömöm: hát nekem is van nagyapám! Igaz, azt nem tudta megmondani, hogy apának-e, vagy anyának-e az apja, de ez nem is volt lényeges. A fő, hogy van nagyapám! Lelkendezve vezettem be:

— *Mama, mama, itt a nagyapapa!*

Anyám zokogva borult a nyakába:

— *Apám, édesapám...*

Sokáig sírtak egymás vállára borulva. Később kedélyes beszélgetés közben ebédeltünk. Régen volt már ilyen jókedv a családban. A régi szép időkről beszélgettünk.

— *Tudod Jóska* — mondta a nagypapa anyámnak — *milyen szép kisfiú voltál?* A mama könnyes szemmel hallgatta, milyen szép kisfiú volt. Csak én tudtam, hogy itt valószínűleg tévedés történt, a nagypapa szinte biztos, hogy apu apja.

A vacsoránál az öreg már teljesen otthon érezte magát. Vidáman csipdeste a sógornőm bibircsókós pofáját:

— *Ej, de szép asszony az unokám felesége!*

A vénasszony úgy vihogott, mint aki hangyabolyba ült.

— *Na, ennek is gombát kell szednem* — gondoltam elkeseredve, mert az ember mégsem szívesen öli meg saját nagypapját.

Vasárnap temettük az öreget. A mama zokogva borult a koporsójára:

— *Legalább az övéi között halt meg szeretetben.*

Mi tagadás, én is szomorú voltam, a rövid idő alatt, amit nálunk töltött, nagyon a szívemhez nőtt a nagypapa.

Ahogy a szomszéd szociális otthonban híre ment, hogy megüresedett a nagyapai állás, még hárman jelentkeztek. Örömmel fogadtuk mindet, csak azt nem értettem, hogy mi a fenét esznek ezek a vénasszonyon. Mind olyan fogdosós. A végén elfogytak a nagypapák, az otthon is kiürült. A mama mindnek zokogva borult a koporsójára:

— *Legalább az övéi között halt meg szeretetben.*

Az elkövetkező csendes napokat az öcsém zaklatásai zavarták meg. Feszítsem keresztre — kérlelt nap mint nap. Honnan szedi ezeket a dolgokat a föld alatt?

— *Meg akarom váltani a világot* — álhatatoskodott.

Már majdnem beadtam a derekam. Szereztem gerendát, jó nagy szögeket, ahogy illik, mikor rájöttem:

— *Te piszok, te nem a világot akarod megváltani, hanem harmadnapra fel akarsz támadni* — mondtam mérgesen.

— *Elmarad a feltámadás* — raktam el gonosz arccal a szerszámokat. Gulyás Kati elolvasta, amit eddig írtam. Azt mondta fárasztó. Abbahagyom hát, pedig lenne még mit írnom. Mint például azt, mikor egy literes zacskós tejjel vezényeltem a londoni filharmonikusokat...

Ja, és hogyan lettem király? Sehogy, de ez már egy másik történet. Ez a másik történet úgy kezdődött, hogy egy puccs során a papa magához ragadta a szomszéd utcában a hatalmat és császárrá kiáltották ki cseppet sem hű légiói. Én, mint trónörökös és trónkövetelő azonnal felléptem és magamhoz ragadtam a hatalmat. S hogy uralkodásomat ne kelljen mástól féltennem rögtön kineveztem magam saját fiamnak, így én öröklöm magamtól a trónt. Császárságom története a következő fejezetben olvasható, és, hogy ne legyen unalmas és részrehajló, a fiam előadásában.

16.

Lektori vélemény

a

„Boldog volt Priamus, mert övéit túlélte”

című főiskolai szakdolgozatról,
mely Tibérius császár életét taglalja:

A dolgozat írója Sz. Gy. hibás történelmi koncepcióból indult ki. Tibérius császár negatív tulajdonságait eltúlozva arra a következtetésre jut, hogy az egyes ember, az egyén, meghatározhat egy egész történelmi korszakot. Nem veszi figyelembe a császárkor pozitívumait, a Pax Romana alatt felvirágzó művészeti, szellemi, gazdasági fellendülést. Megfogalmazása cinikus, minden, több évezredes emberi értéket elvető.

Érdemjegye: elégtelen.

17.

Ave! Énfelségem első és utolsó Bukephallosz, aki Nagy Sándor lováról kaptam a nevem, akinek szellentéséről verseket írnak a lírai költők, apám a nagy császár fia, akinek szellentéséről verseket írtak a lírai költők, még életemben nyilvánosságra hozott titkos irataim bevezetőjében üdvözlöm a hálás utókort.

Családom utolsó élő tagjaként, mint a Szerencsés előnév tulajdonosa, rokonaim nevében is üdvözlöm az olvasót.

Nómen est ómen. A szerencsés előnév már születésem előtt rámragadt, mert impotens apám rabszolgája szerencsére egy örült éjszakán, elhatalmasodó elmezavarában megerőszakolta hetven-négy éves anyám. Apám nem bánta a dolgot, mert szégyenteljes nevét, I. Impotens, ekkor változtatták az I. Potens, már koránt sem oly megalázó nevére. Mikor a jósok elvégezték a szülés után az ilyenkor kötelező jóslatokat a nagynéném kiontott beleiből, apám már korántse örült annyira. Nagy jövőt jövendöltek nekem. A papa, I. Potens, akinek szellentéséről verseket írtak a lírai költők, megölette a tudós férfiakat mielőtt nyilvánosságra hozhatták volna a jóslatot. Majd a biztonság kedvéért megfojtotta anyámat is, egyetlen még élő rokonomat. A többi rokonunkat még a trónralépésekor megölette apám, a trónkövetelőkkel oly sokszor kapcsolatos hercehurca elkerülése végett vetett életüknek véget. Anyám életét eddig gyermektelensége miatt kímélte meg. Szegény mama a kicsapongó életmód áldozata lett. Az intő példa hatására fogadtam meg, hogy sohasem fogok kicsapongó életmódot folytatni.

Mivel a mama meghalt, kiadtak egy szoptatós kocához dajkaságba.

Nómen est ómen, írtam az imént, s valóban, szerencsém nem hagyott el. Igaz, apám, I. Potens, akinek stb. stb. eleinte nem mert nyíltan az életemre törni, mert az egész nép szeretete óvott engem. Remekül szórakoztak a lónevű gyereken. És én, hogy szeretetüket kiérdemeljem, harsány nyihogással futkároztam az utcán.

Mint mondtam, apám ekkor még nem mert nyíltan az életemre törni. Igaz, már mint pólyás, csörgő helyett csörgőkígyót kaptam tőle, de ez még csak ártatlan próbálkozás volt.

Második kísérlete már ravaszabb volt, bár még nyíltan most sem tört az életemre. Bezáratta a gabonaraktárakat és az egész birodalomban elrendelte az éhinséget. Gondolta a többivel együtt majdcsak én is elpusztulok. Ekkor szoktam rá a porított sáska-evésre, ami azóta is kedvenc eledelem. Még csak le sem fogytam. Azt hiszem a porított sáska nagyon tápláló. Majdnem ez lett a vesztetem. Észrevettem, hogy húsos kis testemet szájuk nyalogatva gusztálják az emberek. Jobbnak láttam az éhinség végéig szobámba visszahúzódni. Ekkor alakult ki szerény visszahúzódó természetem.

No meg akkor, mikor tesztelésképpen a papa bezárattott a palota pincéjébe. Amikor érdeklődtek tőle hol a fia nagyon csodálkozott:

— *Fiam? Nekem nincs is fiam.*

A szenátus, ami kilencven feletti tekintélyes aggokból állt, nagyfokú szenilitásának köszönhetően nem sokáig firtatta a dolgot. De aztán valakinek mégis szöget ütött a fejében, hogy egy császárnak, akit potensnek hívnak, mégis kell, hogy gyereke legyen. Vagy legalább egy lánya. A nevelőm se hagyta annyiban a dolgot, na nem mert szeretett volna, hanem mert bennem látta leendő hústaralékát egy elkövetkezendő éhínség idejére. Így aztán a papa hiába volt messzeföldön híres zsarnok, engednie kellett a népmozgalomnak. Mind a huszonhét alattvalónk a palota körül gyülekezett és követeket gyűjtött. A papa először fegyverrel akarta szétzavarni őket, de mikor hadserege arra hivatkozott, hogy fáj a balkarja, kénytelen volt engedni. Elismerte a vezetőség hibáit és vizsgálatot ígért. Ez azt jelentette, hogy vizsgálati fogoly lettem, míg kiderítik, hogy létezem-e, és ha igen, akkor fiú vagyok, vagy lány. Apám, mint igen súlyos, államérdekbe vágó ügyet, a maga hatáskörébe rendelte az eset kivizsgálását. Tizenhét évig vártam türelmesen az első kihallgatásra. Közben többnyire egyedül tengettem az életem a több száz férőhelyes börtönben, amit még ifjúkorában építtetett az apám, mikor még nagyhatalmi tervekkel dédelgetett. Úgy tervezte, hogy egy merész és véres rohammal a szomszéd két utcát is elfoglalja, és népét uralma alá hajtja. De csak véres zsebkendőjét hajtotta éjjel a párnája alá, mert, amikor a támadást megindította, a sarkon rögtön a nagy erejű, német származású Herr Kullessel találkozott, aki úgy orra vágta, hogy eleredt az orrávére. A hadsereg rögtön megfutamodott. Nem bírták a vér látványát.

Apám ettől kezdve viselte az I. Orrbavert Potens nevet.

Hogy tizenhét év után miért hallgatott ki máig sem tudom. Mikor elé vezettek hosszan méregettük egymást.

— *Rég láttalak papa* — mondtam és ez igaz is volt.

— *Tudod, Bukephalosz* — szólalt meg végre — *nem gyűlöletből teszem, amit teszek. Apámat, anyámat, testvéreimet sem gyűlöletből öltem meg és hidd el, a te anyádat még szerettem is egy kicsit. Emlékeztetett valakire előző életemből, valakire aki szintén süket-néma volt és nagyon szerettem. De értsd meg, császár vagyok és az is akarok maradni. Nincs szükségem trónkövetelőkre! Ezért foglak téged is megölni.*

— *Én nem akarok császár lenni papa* — védekeztem ügyefogyottan.

— *Ez természetes fiam, én is ezt mondtam az apámnak a halála előtti percben.*

— *Higgy nekem papa — esedeztem — a csörgőkígyóra esküszöm.*

— *Hiába esküdsz hamisan, hogy a kedvembe járrj.*

— *Bármit megteszek — próbálkoztam reményvesztetten.*

— *Nem lesz rá módod — zárta le a vitát a papa.*

Mégis lett rá módom. A Köztársaság utca, aminek a császára volt a papa, lázadozott újra. Kevesellték a napi kenyéradagot. A népharag már-már elsöpörte a trónt, mikor apámnak mentőötlete támadt. Több kenyeret ugyan nem tudott adni, de kárpótlásul szabadon bocsátott engem. Mint kiderült, nem minden hátszószándék nélkül. A nagy kenyérvágókésekkel gyülekező nép ugyanis azt hitte hogy kenyeret osztanak, s szabadságom első pillanataiban majdnem felszeletelt. Szerencsére, már az első szeletek után rájöttek, hogy nem kenyér vagyok.

Tudtam, ha apám fülébe jut, hogy nem szeleteltek fel, újra az életemre tör. Elhagytam hát szeretett hazámat, Köztársaság utcát, amit a raboskodások miatt még sohasem láttam igazán. Nem is hittem, hogy ilyen szép a birodalmunk. Nem szégyeltem, könnyeztem. Sírtam az örömtől, hogy életben maradtam.

Körülbelül ötven méterre voltam már birodalmunktól, mikor talákoztam egy furcsa emberrel. Teljesen rongyos volt és éktelenül bűdös. Mint később megtudtam ez egy annyira szent ember volt, hogy soha életében nem mosdott. Az utcán ide-oda rohangált, rángatta az emberek karját és azt bömbölte, hogy őt isten küldte. Mi mindannyian testvérek vagyunk, osszuk hát meg mindenünket egymással. Az emberek közönyösen rázták le magukról a szent mocskos kezét és továbbmentek. Már mindenki jól ismerte a habókos prófétát. Mikor engem meglátott elégedetten elvigyorodott: végre egy új arc!

— *Engem az igazság istene küldött hozzátok — lihegte a képmembe. Aki őt szereti az hallgat a tanításomra, eldobja vagyonát, és engem követ.* Én még fiatal voltam és vallásügyekben teljesen járatlan. Dolgom sem volt más, hát eldobtam a csörgőkígyóm, egyetlen vagyonomat, és követtem a prófétát.

Nemsokára már ketten rángattuk az embereket az utcán, s ordítoztunk a fülükbe, hogy osszák meg velünk mindenüket. S bár bűzlöttem mint egy szemétdomb, a mesterem nagyon büszke volt. Már

neki is van tanítványa. S bár jól éreztük magunkat, mégis elhatároztuk, hogy elmegyünk, mert itt egyetlen embert sem sikerült megtéríteni. Mesterem úgy határozott, hogy a Köztársaság utcában próbálunk szerencsét.

Kicsit szorongtam, mikor a papa birodalmába értünk, de bíztam jószerencsémben: senki sem fog felismerni ilyen koszosan, büdösen. Tévedtem! A papa rögtön rám ismert. Elégedetten dörzsölgette a kezét: most már ideológiai alapon nyírhat ki. Mint a fennálló társadalmi rend ellen uszítókat fogatott el bennünket és természetesen halálra ítelt. A mesternek a valagán húzták ki a beleit és felterték egy spulnira. Később, mint császár, természetesen szentté avattam egykori mesteremet és egy spulnival a kezében ábrázoltattam a templomi képeken.

Engem is így akartak kivégezni, s a papa vigyorogva tervezgette, hogy beleinkből majd függőágyat csináltat és abban fog ebéd után heverészni. Nekem újra szerencsém volt, mert hasmenésem volt és az utálós hóhér nem vállalta egyenlőre a munkát. Elhalasztották egyenlőre a kivégzést és visszavittek régi, meghitt börtönömbé. Cellám penészes faláról barátságosan csöpögött a víz, magányos, de mégis boldog gyermekkorom idézve. A pókok is ugyanazzal az elszánt mozdulatlansággal ültek poros hálók sötét zugaiban. Svábbogarak cserkésztek a koszos kövezeten. Hamar elfelejtettem az embereket, élvezve régi, megszokott világom apró örömeit.

18.

Kórházi zárójelentés

Ittas állapotban, méreggel elkövetett suicidum indokolta sürgős felvételét. Erősen gátolt cholinésterase aktivitás miatt Atropin th-t indítottunk napi 10 mg alatti dosisban. Aktivitása normalizálódott. Suicid szándékáról lemondott, panaszmentesen emitáljuk.

Dr.0.

Psich.cons.: Éber, tiszta tudat, minden téren orientált. Gondolkodása alaki és tartalmi eltérés nélküli, érzékcsalódásra utaló jel nincs. Euthym. Veg. részéről durva elt. nincs. A krízishelyzet lecsen-

gett. A továbbiakban panasz esetén a psych. gondozóban jelentkezzen.

Dr. A.

19

Nyugalmatlan nappalaimat lidérces éjszakák követték a börtönben. Azt álmodtam, hogy én nem én vagyok, hanem a papa és megakartam ölni a fiamat. De sosem tudtam megtenni. Aztán megint a papa voltam. Különös, furcsa kisfiú voltam, de volt anyám, apám, meg tán egy testvérem is, de sokszor úgy tűnt, hogy az is én vagyok. Mindenki szeretett, s talán én is szerettem őket. Nem tudom...

Reggel rettegve ébredtem. A csöpögő víz, a málló vakolat, a bogarak nyugtattak meg.

20

Osztályfőnöki értesítés

Értesítem a szülőket, hogy fiuk brutálisan megverte egyik osztálytársát. Védekezésül azt hozta fel, hogy osztálytársa szidta a szüleit. Kérem a szülőket hogy a hasonló önbíráskodásokról szoktasák le gyermeküket. Iskolánknak meg vannak a módszerei az ilyen esetek elkerülésére.

Viselkedéséért osztályfőnöki intében részesítem.

B.-né ofő

21.

A papa koholt vádak alapján bíróság elé állított. Nem tudom, miért volt neki fontos, hogy egy bíróság ítéljen el? Szép csendben megölelhetett volna a börtönben is.

A vád erőszakos nemi közösülés volt. Ezt szigorúan büntették apám erkölcsökre annyira vigyázó birodalmában. Bár nem voltam egészen tisztában a közösülés fogalmával, sejtettem, hogy én azt nem követhettem el a svábbogarakkal.

— Önt erőszakos nemi közösüléssel vádoljuk — szegezte nekem a vádat a bíró. Nem szóltam semmit, gondoltam kivárom míg végre megtudom mi is ez az egész.

— *Megbízható tanúk bejelentése alapján tudomásunkra jutott, hogy ön meghágott egy hegyet.*

Szóval innen fúj a szél! A megbízható tanú gondolom a papa volt.

— *Kérem ez rágalom! Néhány hetet leszámítva egész életemet börtönbe töltöttem. Mikor hághattam én meg egy hegyet?*

— *A tanú, felséges császáruk, állítása szerint ön gyermekkorában egyszer egy kiránduláson vett részt, amikor is meghágta azt a hegyet.*

— *De bíró úr, emberek ezrei hágnak hegyeket szabadidejükben! A szabad levegő, a természetjárás egészséges.*

— *Ne próbáljon ilyen hangzatos jelszavak mögé bújni, ez nem javít a helyzetén. A vád súlyos és halállal büntetendő!*

— *Kíváncsi vagyok, hogyan fogja beidézni kihallgatásra azt a hegyet. Egyáltalán, hogyan tett feljelentést?*

— *Természetesen írásban.*

— *Írásban?*

— *Mit csodálkozik? Felséges császáruk áldásos uralkodása alatt felszámoltuk az analfabetizmust.*

Kezdték kételkedni a bíróság pártatlanságában.

— *Kérem a szembesítesemet a sértettel* — vetettem be az utolsó adumat. A bírónak a szeme sem rebbent:

— *Melyik hegy is volt az pontosan?*

— *A Bikafej hegy.*

A papa összeomlott. Azonos neműek között nem büntetendő a cselekmény.

Szabad voltam hát megint!

Mit kezdjek magammal? Ezen tűnődtem napokig. Végül is rájöttem, hogy mint leendő császárnak tanulnom kell. Nem ülhetek ilyen bután a trónra. Ha nem vagyok okos, hogyan fogok ilyen remek kis koholt pereket kitalálni az ellenségeimmel szemben, mint a papa?

Beiratkoztam egy iskolába. Nagyon igyekeztem, de két hónap múlva mégis hívatott az igazgató:

— *Rossz hírt kell közölnöm önnel fiatal barátom. Ön nem felelt meg iskolánk követelményeinek.*

— *Igazgató úr* — esdekeltem —, *én mindent elkövettem! Kérem adjon még egy lehetőséget!*

— *Már így is kétszer annyi időt kapott, mint a többiek. És hiába, semmi eredmény. Már két hónapja, hogy vízbe állítottuk és ön mégsem tud gyökeret eresztetni. Lásza be, ez egy faiskolában alapvető követelmény.*

— *Kérem vegye figyelembe, honnan indultam! Apám favágó volt Szibériában, mielőtt császár lett. Utálta a fákat, a madarakat és utált engem is. Hátrányos helyzetű vagyok. Életem javarészét börtönben töltöttem. Elmúltam húsz éves, mikor először fát láttam.*

— *Igen, mindezt tudom, s ezért nem adhatok több haladékok. Felséges császárunk úgysem nézi jószemmel, hogy országában fákat nevelünk, s ön még jobban ellenünk hangolja, ha így dacol vele.*

Kirúgtak a birodalom egyetlen haladó szellemű iskolájából, ahol, igaz csak burkoltan, de megpróbáltak dacolni a papa zsarnok eszméivel.

22.

Iskolai értesítés:

Értesítem a szülőket, hogy fiuk érdemjegyei fizikai-kémiából: 1,1,1,1. Kérem a gyereket minél nagyobb szorgalomra buzdítani.

B.-né ofő.

23.

Nem szívesen mondom el, ami ezután történt. Olyan zavaros. Találkoztam egy lánnyal. Olyan muris volt, hogy nem volt fütyije. Azt mondta; hogy a lányoknak nincs fütyije. Lehet, én még eggyel sem találkoztam.

Aztán, amikor elhagyott nagyon szomorú lettem. Nagyon, nagyon szomorú.

24.

Egy betegtárs elbeszélése:

Ha nyugodt volt, nagyon szórakoztató volt. Órákig hallgattuk furcsa, zavaros, mégis szórakoztató meséit. Persze tudtuk, hogy nem lenne szabad nevetnünk, de nem tudtunk ellenállni. Őt nem zavarta. Tulajdonképpen önmagának mesélt.

Azt hiszem skrizofén volt.

25.

Már nem sok mesélnivalóm van. Egy nap a papa rám támadt. Védekeztem, ahogy tudtam.

— *Miért? Miért?* — egyre ezt hörögtem, miközben fojtogatott.

— *Pusztulnod kell, terhes a feleséged!* — lihegte a papa.

Ez a vég! Még császár sem lettem, s itt a trónkövetelő.

Bár eddig fogalmam sem volt róla, hogy nők vagyok!

26.

Általános iskolai dolgozat

Szent György

Szent György nagyon derék szent volt. Mindég tudott választani a jó és a rossz között. Természetesen a jót választotta, még ha az kellemetlen volt is.

Egyszer egy királylányt elrabolt egy sárkány. Szent György elindult a kiszabadítására, pedig tudta, hogy nem veszélytelen feladat. Nagyon büdös volt a sárkány szája.

Szent György egész életében a jót választotta, még ha az rossz is volt. Egy percig sem gondolkodott.

Nem úgy, mint mi, akiket nem avatnak szenté. Mi nem mindég tudjuk kitalálni, hogy mi a jó és mi a rossz.

Sok jó cselekedete miatt kedves volt istennek. Az emberek lefejezték.

27.

Zárójelentés

Méreggel elkövetett suicidum.

Dr.A.

Epilógus

A kis József

Miután a kis József megtudta, hogy apja megölt és holtában megerőszakolt egy kislányt, minden piros és fekete színű tárgyat gyűjtött.

Egy piros, egy fekete. Egy piros egy fekete.

Cipője, ruhája is egy piros, egy fekete. Még a fogszabályozóját is befestette. Páros napokon piros volt, páratlanokon fekete. Ennek megfelelően nyelvének, fogainak színe is változott. Egy piros, egy fekete.

Az anyja pszichiáterhez vitte, miután már a pofonok nem segítettek.

— *Miért van rajtad piros cipő* — kérdezte a pszichiáter.

— *Egy piros, egy fekete* — válaszolta a kis József.

A pszichiáter nem tett fel több kérdést. A kis József pedig ezután nem járt iskolába, nem tanult meg írni, olvasni, s részeges anyja mellett lassan felcseperedett. Már a környékbeli fiúk is elunták a csúfolását.

Harminchárom éves volt, mikor megölte és holtában megerőszakolta a szomszéd kisfiút. A bíró kérdésére, hogy miért tette, csak ennyit felelt:

— *Egy fiú, egy lány.*

Azóta intézetben élt. Nem beszélt senkivel, szelíden üldögélt a többiek között. Néha dűnnyögött magában: egy fiú, egy lány, egy fiú, egy lány.

Csendesen peregetek felette a napok.

Csendesen állt most is Sz. Gy. sírja mellett. Csendesen, mint a szeptemberi napsütés.

— *Szerettem* — suttogetta maga elé — *különösen, mikor három ormánya volt.*

Szolnok

Zsolnay László

Szegi Amondó: Torzó

Szomorúan a trópusokon

1896. február, Abesszínia II.

A természet, a mechanika és a művészet szörnyű csodái mindig arra csábítottak, hogy a tárgyakkal szemben igen bensőséges distanciával viselkedjek. A művészet esetében ez rendjén is volna, hisz a képek éppoly állandó jellegűek, mint Vaucanson „szomjas kacsái” vagy Babbage modern készülékei. A természet sosem jelentett túl sokat, bosszúból hosszúkárra formálta a szemgolyóimat, az észlelés igazi szubjektumait, ezért mindig érvényben volt a szabály: elvont észlelés csak megkurtított distancia esetén.

Így történt az abesszín hegyekben is — túlságosan közeli distancia egy fekete özvegyel szemben, aki különben barátságos lény, igen jámbor csemetéihez, hevesen védelmezi fészket vagy területét vagy hogy is hívják. A hálót sajnos csak az után pillantottam meg, amikor már ő is észrevett engem. A természetben kell egyensúlynak lennie, a magunkfajtáknál nem.

Egy szúrás az orra fájdalmas, a méreg dolgozik, úgyhogy dolgoznom kell nekem is; ti. ezek az utolsó feljegyzések az abesszín ganajtúró kereséséről; Calcagno északon, én délen kutattam, a páviánok napfényes sziklái alatt, galléros páviánok ezek, bibliai idők undorító teremtményei. Zöld lankák és dombok, fával borított sziklák a fejünk felett, ez minden, ami látható. Az intim napló írása eltereli a figyelmet a fájdalomról. Minden eshetőséget okosan és kitüntetett figyelemmel kell megragadni, három pontot különösen: a velinpapír hiányát, a páviánok támadását, melyeknek egyébként alga-szürke és mustársárga bundájuk van, a leopárd harapását — és mindezt a méreg működése közben. A leopárd foltjai egyszerűek, de élénkek.

I. N. Én, Cesare Ortuno 1844-ben, egy Alba O. nevű orvos fiaként születtem a folyókban gazdag, nedves és ködös Padovában. Egyéni észlelőképességem mindaddig privát ködöm észleleteire korlátozódott, míg 1863-ban rám nem aggattak egy szemüveget. Akkor tökéletesebben, vagy többet láttam, de vajon így kellett ennek történnie? Korán megtanultam elválasztani a hasonlót a különbözőtől, méghozzá jellegzetességeik egységének segítségével. Az ember nem botladozhat túl sokat. Calcagnót ministránsként ismerem meg, zsenialitása éppúgy magától értetődő volt, mint az én rövidlátásom. Középmagas, sovány alkatú, a szarkáéhoz hasonló, düledt, barna szemekkel, csak az övé gyorsabb, rögtön tárolta azt, amit meglátott. Kolerikus, de gyengédséggel és mély tisztelettel önmaga iránt, ellenszenvvel csak egyetlen dologgal, az állóvízzel szemben. Legfőbb képessége, nucleus rerumja, észlelő- és megfigyelőképessége volt; amit látott, azt le is tudta írni, amit nem tudott leírni, azt egyszerűen nem vette tudomásul. Misék alatt C. folyékony mondatok végtelen gazdagságával írt le nekem mindent, amit csak lehetett, a legparányibbakig, a svábbogarat, a csótányt, a pókot, az ászkát, a legyet és az egeret. A légy műalkotás, mondogatta gyakran. Az oltár alatt élt egy egér, mely az ostya és a bor maradékán oly kövérré hizott, mint a római kardinális. Túlságosan széles érdeklődése miatt C. egyetlen dologra sem volt képes összpontosítani. Persze, mondta, hiányzik a rendszer, melynek segítségével a jelenségek és a tárgyak tökéletesen leírhatóak lennének, egy olyan újdonsült, induktív-empirikus vizsgálati módszer, amelyet pl. Vegevano professzor alkalmazott az értelmes csimpánzok megfigyelésekor.

C. rendszeresen feljegyzett és folyamatosan megszámozott mindent, kék bőrkötésű, gumiarábikummal harántcsíkozott jegyzetfüzetében. Még 19 éves sem volt, amikor válogatatlan tények, rendezett észleletek és véletlen tapasztalatok roppant gyűjteményével büszkélkedhetett, ahogyan ezt a nagy Bacon is mondta.

Calcagno olyan élesen figyelt meg és hasonlított össze mindent, ahogy a tárgy csak engedte, és egyetlen részletet sem hagyott elveszni. Példa:

„Az oltárlakó egérről. — Kövér és étvágya folytán vagy aszerint bajszai vibrálnak. Ez ösztönei áruulásának következménye, mely kezdettől fogva elpusztította benne a ter-

mészetes egeret, éppen ezért nagy szégyennel mozog, mely majdan meg is bosszulja magát.”

És valóban! Nem sokkal később fedeztük fel az üres nyúlketrecek mellett üldögélő Monsignorét, aki egy rézsodronyon éppen egerünket sütögette, és áhítatosan emelte magához, csak a farkát és a fogait hagyta el, amelyek úgysem lennének igazán ínyére.

A kétéltűeket is szerette C., ahogy ezt ama korai feljegyzése is bizonyítja, amelyet most emlékezetből idézek: „A varangy és szenvedései”. Én magam a természettől szenvedtem, mert rövidlátásom következtében állandóan botladoztam, és ez szüntelen fájdalmakkal járt együtt. Ezenkívül a természet nekem abszolút semmit sem mond; gyerekként elvezettek egy Pontormo-kép előtt (Hölgyportré kutyával), eszméletlenül beleszerettem, mindenekelőtt a hölgy orrlyukaiba, melyek oly művészien tágultak. Hasonló látvány és megfigyelés a természetben nincs.

Jegyzeteltem, amit Calcagno diktált, miközben a varangyok láthatatlanul mászkáltak az ivási időszakban. Lemerülésnél C. a következőket állapította meg róluk:

„Nagy a varangy vágya a nőstény iránt, és semmi nem akadályozhatja e téren, a vízben még a néma pontyot is megmássza, hogy megtermékenyítse. Lehet, hogy a ponty elképzelése kárt szenved, de a varangy is, lecsillapult vágya következtében már in situ meglakol elképzelése miatt. A varangy pillantása mélyen szomorú, talán a szemölcsök és a méreg miatt, amit léte rothadásából izzad ki. Nem a mindent mozgató demiurgoszra kell felfigyelnünk e helyütt?”

Azt hiszem Calcagnónak igaza van; Ő nem figyelt, épp úgy, mint a leopárd esetében. Leopárdoknak pedig nem is kellene lenniük. E pillanatban ismét felordít egy a kis piros virágzatú aljnövényzetben. Hálaistennek nem láthatók a páviánok, melyekről Brehm találoán jegyzi meg: „Ezek az állatok szemtelenségük és bujaságuk, szégyentelenségük és nevetlenségük alapján határozottan az emberi társadalomba sorolhatók.” Nem azt kellene itt írni, hogy „száműzhetők”? Talán nyomdai elírás, vagy Brehmnek van igaza, és akkor ez nem sajtóhiba. Vagy a nyomdai elírás ad igazat Brehmnek, ki tudja már? Az utolsó megjegyzés meghatározhatatlan félelemből születik.

Istenem, adj világosságot utolsó gondolataimnak ebben a pusztaságban, az abesszín felföldön!

Calcagno gazdag szülők gyermeke volt, én nem. Az én drága apám a maga kúráival sok embert megölt, mielőtt még honoráriumot fizethettek volna, és keresete így igencsak leapadt. C. családja apám halála után romlott, de kedves fiúnak tartott. Nekem is voltak magánóráim Scherlein úrnál, egy marburgi németnél és kantiánusnál, ahogy ezt később megtudtuk.

Scherlein azt tanította, hogy minden a distinkció képessége, és ilyenkor púpját a könyvtár ajtónyílásához dörgölte. Egy csendes és megkapó percben, megtudtuk, egy héttel húsvét után, köd mindeütt — és ez a perc kellett hogy meghatározza kutatóéletünk gyenge pillanatait is —, hogy mi logikus és empirikus szubjektumok volnánk. No igen, a tanulás aranykora.

Korai, ámbár erőteljes munkát szentelt C. a házitanárnak:

„Púpja lent szivacsos, részben foltos felszínű, keresztül-kasul teletűzdelve apró pattanásokkal, melyeknek konvex csúcsaiból kicsi, végüknél kunkorodó kékesfekete szőrszalacsok nőttek ki. Pupillája a fénybeesés vagy érdeklődésnek foka szerint tágul vagy szűkül. A természetben, így a majmoknál, púp nincs, még ha Gibbuszokról van is szó, írja a zoológus Vegevano!”

C. megfigyelésének ez a pontossága, a részletek gazdagsága és stílus eszközeinek kifogyhatatlansága a padovai Tagliaferro-nővérek elemző leírásakor érte el csúcst, az első abesszín expedíció után, mely oly szörnyű véget ért.

Nem alaptalanul írta az egyébként irigy C. B. Londonban Calcagno megfigyelésének nyelvezetéről:

„Felhasznált szavainak nagy száma majdnem teljes pontossággal fedi az általuk leírt dolgok számát; fejtegetései hézagtalanok, mert elképzelése is hézagtalan.”

Mint logikus szubjektum (Scherlein szerint) C. korábban hébe-hóba obszervatórködött is, amit a következő rejtélyes megjegyzés tanúsít, mely azért még nem áll egészen a C.B. által leírt magaslaton, tárgyhöz viszont igen közel van, legalábbis én úgy gondolom:

„Apám, Andrea C. gyakorlatozása 1859. május másodikán Hse-ben: Meztelenül dörgölődik a meztelen Antonellához, ezt frikciónak hívjuk. Minden frikció, és pótol mindent, amit az ember közvetlenül nem tud megfigyelni. Antonellában is csinál valamit, de nem tudni, hogy mit, mert eltűntetik, amivel csinálják. Bizonyosan fájdalmas, mert nyögnek és sikonganak. A törzs és a végtagok vonalán izzadság keletkezik, de minden részük alkalmas a frikcióhoz, felismerhető rendszer nélkül. Antonella pillantása hasonlít a malacéhoz, akit megsirattam, mikor leszúrták, és közben pupillái egyre tágultak.”

Már nincs sok papír, és az ujjaim is elgémberegednek.

1870, az első Abesszín-expedíció. Az utazás fejleszt, de meg is szegyenít, a betegségekről nem is szólva. A perzsiai leopárd kisebb mint az abesszín, Abesszínában viszont nincsen vigasz.

Genovában szálltunk tengerre, Calcagno, dr. Scherlein, a heidelbergi frenológus dr. Holder, az antropológus Palmeiro, a művészettörténész Bandelli, Vegevano a Zoológiai Társaságtól, a nyelvtudós dr. Snyder, és végezetül egy berlini mérnök, bizonyos Rosenfeld, akit mániákusan érdekelnek a „szomjas kacsák”.

Egy vihar alkalmával rögtön elveszítettem a fedélzeten a szemüvegemet, milánói modell volt, rendkívül nagy külvilágképző erővel. — Igencsak megkönnyebbültem, bár szemem végképp védtelen maradt. Semmit nem kellett így megfigyelnem, észlelnem, megjegyezni, osztályozni, csak jegyzetelnem, amit C. diktált.

Afrikában minden távoli, sárga, forró és bűdös. A nap mindig felülről tűz, de iszonyúan.

Az expedíció tagjai között a hangnem udvarias volt, esténként viszont mintha kicserélődtek volna. Hamaschban sajnos elvesztettük egy csoport részben alvó, részben nem alvó krokodil-csoport megfigyelése során Bandelli professzort, a műkénei arany munkák specialistáját. Minden olyan gyorsan történt, hogy igazából semmit sem lehetett megfigyelni. A részleteket úgysem láttam volna.

Calcagno a történeteket mély érdeklődéssel élte át, és sajátkezűleg jegyzetelt. Vegevano professzor azt mondta, Bandelli kissé túlzásba vitte a maga megfigyelő státuszát. C. egyetértett vele, többé azonban nem nyilatkozott ez ügyben, a heidelbergi Holder professzor elvesztéséig; de ez már a felföldön történt.

A galléros páviánok területén Vegevano szuverén módon átvette a vezetést, és négykézlábra ereszkedett. Követtük példáját, Vegevano ezt mimikri-metódusnak nevezte.

Holder úr halála a páviánok sajnálatos félreértéséből következett be, melyek mászó láncunkat úgy nézegették, mintha amfiteátrumban lennének. Ők nyugodtan üldögéltek, miközben mi másztunk előre. Sajnos Holder felfedezett egy különleges koponyaformát, melynek tulajdonosa egy agg pávián, fenségesen ült hátsófelén, és két ujjával sárgás szakállát fésülgette. Az állat nagyon komoly volt. Holder hirtelen felegyenesedett. Hiába ordított rá Vegevano professzor: „Térdre, Holder!” Ha az ember egyszer felegyenesedett és nem a megfelelő esetben, annak legtöbbször annyi. Az öreg pátriárka, C. így fogalmazott később a Frenológiai Társaság részére készült jelentésben, mély, szinte szenvedélyes érdeklődéssel nézett Holder szemébe, amikor megfojtotta. Amikor Soteloni professzor sorsát az Amazonasnál egy felizgatott anakonda pecsételte meg, asszisztensének közölni tudta még az állat adatait, csak azután akasztotta meg a diktálást az oxigénhiány. Ez sajnos, a mi Holderünknek nem adatott meg.

„Az állatok”, diktálta nekem akkoriban C., „csak akkor komikusak, ha emberi cselekvéseket utánoznak; az állat önmagában szomorú és megválthatatlan. Tán az emberek megfigyelése tudományos alapon mégis jobb, optikájának mindig középpontjában áll, bármennyire kifürkészhetetlenek is titkai.”

Én személy szerint nem találtam nevetségesnek az öreg páviánt, de ez a vélemény nem illik a Calcagnóról szóló utolsó jegyzeteim közé. Papírszúke, félelem és szükség kényszerít rövidsége, amely persze a stílusra is hatással van.

Amikor Holdert eltemettük, tele voltunk a tényekre vonatkozó gondolatainkkal, hogyan osztályozhatók, felbukkanásukkor mit akarunk újból meg újból megfigyelni, függetlenül gyakoriságuktól vagy egyediségüktől. Négykézláb, mondta Vegevano, nem történt volna semmi baja Holdernek. Még ugyanazon az éjszakán C. néhány kérdést diktált fel, amelyeken Padovában akart elgondolkodni —

- a, Az állatok együtt születnek szomorúságukkal?
- b, Tragikus-e a maga megalkotottságában a kreatúra lényege?
- c, Mit figyelhetett meg Holder, mielőtt az értelem fénye végleg kihuny? Fontosak az utolsó gondolatok?

A hazautazás szomorúan zajlott le, de mindig udvarias körülmények között, Vegevano szemrehányásokat tett magának, sajnálta ugyanis az adatok hiányát, hiszen egy ilyen expedíció drága, az adatok pedig szentek.

Aztán egy kellemetlen vita a szalonban, szélcsend közepette. Az állatok szomorúak, a vadak is, mondta Calcagno, és megváltást keresnek. Az állatoknak nincs lelük, válaszolta Palmeiro, erre vita Scherleinnal és egy előnytelenül alkalmazott Kant-idézettel; Snyder békít, azt mondja, mivel az állatoknál nincs nyelvelsajátítás, nem is rendelkeznek humán tulajdonságokkal. Rosenfeld, a berlini mérnök részegen fejtette ki az emberről szóló elméletét egy bádogból készült, „szomjas kacsa” demonstrálásával, amely 193-ig tudott számolni. Össze-vissza beszélgetés bűnről és bűnhődésről Bandelli (krokodil) és Holder (pávián) elvesztése kapcsán, a megoldás reménye nélkül, viszont majdhogynem párbajszituáció a szalonban, elégtételt adni már senki nem volt képes. Elválás békétlenségben.

Mindez sajnálatos. Az ember sikertelen expedíciók során is tanul, még ha a tények nemkívánatosak is, megfigyelésük és értelmezésük pedig nehéz.

A leopárd mintha közelebb jött volna, talán C. egy távoli periszkópból épp őt figyeli, akár egy tiszta képen, mely tájjá egészül: Ortuno egy lapátformájú szikla alatt ül és jegyzetel, miközben a nemkívánatos tény, a leopárd, közeledik.

1872-ben újból Padovában, fáradságos út után, tudja Isten, végre megint építészet, építészet szobákkal és oszlopsorokkal és az oszlopsorban képek és e képek már művészetet jelölnek.

Egy hétre bezárkózott a szobájába C., és megírta „Az állatok szomorúsága” című értekezését, amely ezzel a mondattal kezdődik: „Az abesszín pávián jólelkű állat, hű családapa, önfeláldozó férj és igazi katona, ha nem ingerlik fel.” Az értekezés második részét egyéni stílusa szerint formálta, melyet Abesszínában a legmagasabb fokon érvényesített.

Ha nem szeretett volna bele C. a három Tagliaferro-nővérbe, soha nem mentünk volna el még egyszer Abesszínába.

A Tagliaferro család palotáját nehéz volt megközelíteni, elzártan állt egy elvadult park kellős közepén; C. mint rovargyűjtő nyert bebocsáttatást, és ilymódon ismerkedett meg a családdal — Tagliaferro úrral, második feleségével, a három nővérral, Gabriellával,

Graziellával és Angelicával, és egy év egy hónapot szentelt családi életének, mely kissé különös módon, mintha egy olvasmány közvetlen következményének tűnt volna.

Lorenzo T. a nagy Moscatit olvasta, aki felszólította az emberiséget, hogy járjon négykézláb a szervek és a vérkeringés természetes tehermentesítésének érdekében; az ember eredeti helyzete a négykézlábon járás.

A kíváncsiság diktálta első látogatás novemberben, igen hűvös. C. magával vitt egy sorozat ganajtúrót, Scherleint és titkárát, Ortunót, fagyos fogadtatás egy márványteremben, kilátásba helyezve: semmi. Aztán egy idősebb úr igen élénken mászott be a terembe, mintha elektromosság járná át, ujjain bőrkesztyű, koponyáján bőrsapka. Teste csőalakú mint a rovaroké, és magas hangjának végtelenül finom modulációival beszélt. Aztán a terembe mászott az aszszony és a lányok is, formátlanul, de ügyesen. A ganajtúrókat elfogadták, C. egy garnitúra feltűzött, iszonyúan szőrös éjjeli pillangót kapott.

A két úr kulturált beszélgetése, C. égő érdeklődése a formátlan lányok iránt, háromszoros Coup de foudre, sorban: Angelica 19, Craziella 24 és Gabriella 30. Mit mondjak, C. befészkelte magát, és körüludvarolta a ház asszonyát, aki egyébként olyan aszott volt, mint egy ájtatos manó.

A következő év márciusában C. a földszint egyik szobájában lakott, mellette egy másik szobában Scherlein és én. Felfedezéseit C. éjjel diktálta, ezek nemigen voltak kifizetődők, C. ugyanis nem kísérhette el a családot minden egyes alkalommal.

Mily gyakran csúsztam villámgyorsan az oldalára, miközben ő repkedő szoknyák felhőjében négykézláb üldözte a nővérek valamelyikét. Még ebben a pusztaságban is idehallom a négy szoknyaalj ritmikus sustorgását, érzem a parfümöt a dolgozó popók mögül, miközben a bőrkesztyűk kétségbeesetten surlódtak a márványon.

Melyik oszlopsorban, folyosón vagy szobában nyilvánította ki C. szerelmét a nővéreknek, már nem tudom, mert Lorenzo T. megzavart a tárgyak megfigyelésében. Ugyanis az az ellenállhatatlan ötlete támadt, hogy megint egyenes tartásban mozogjunk. Szervei nem működtek valami jól, és azon a véleményen volt, hogy Moscati valószínűleg tévedett. E vágya dr. Scherleinünk ihletéből származott, aki igencsak megvetette az anatómiát. Egy nap odaadta Tagli-

aferro úrnak Kant recenzióját Moscati értekezéséről, melynek teljes címe így hangzik: „Lényeges testi különbözőségekről állatok és az ember felépítése kapcsán”, eredetileg előadásként hangzott el a padovai anatómiai színházban.

Az élet néhány pillanatában talán életfontosságú a négykézlábon járás, ezt tanúsította a szegény Holder esete, de kényelmetlenségei mégis megfontolandók, minden lehetséges napi és éjszakai ügyködés során. Lorenzo T. elolvasta Kant kritikáját Moscatiról, támlaszékén ülve behívatta nőit a kandallós terembe, és tudomásukra hozta, hogy vége a négykézlábon mászkálásnak. Jól meggondolva, ez a pillanat hamvasztotta el Calcagno nővérek iránti lángoló érdeklődését, mert a léleknek azok a szép zűrzavarái és bonyodalmái, melyek ezt a járást lehetővé tették, hirtelen megszűntek.

A nők fel is álltak, aztán megint leültek, mert lábizmaik képtelenek bizonyultak az egyenes járásra. Megható csend és meghatódás. Likőrt kínáltak ekkor, hála istennek.

A család szervei igen nehezen heverték ki a megszokott függeszkedést, és sokáig ellenálltak a kétlábúság természetes funkciójának. Mindenekelőtt Graziella vetette földre magát, amikor szervének-lelkének vágya egy-egy pillanatban a régi függeszkedésre és ezzel kapcsolatban a padlón töltött idő izgalmára emlékezett, és torkának gyenge bűgásával pítizett a polírozott márványon lévő kekszestányérért.

C. érdeklődése megbénult. Rovargyűjteménye förtelmes példányokkal gyarapodott.

A család egészségileg rossz állapotba került.

Scherleinnak lelkiismeretfurdalása támadt, és tanácskozni hívott egy orvost, aki természetesen Moscati híve volt.

Felfedezték, hogy Angelica terhes.

Ezen a napon megint Genovában szálltunk hajóra, Abesszíniába.

A gyermeknek, akit Angelica megszült, extrém rövid végtagjai voltak. Ebből arra következtetett az orvos, hogy a „megtermékenyülés előtt erőszaknak kellett történnie.”

Ez a mondat Scherlein közvetlen Kant-idézete.

Ó, ez a nyers vadon a maga nyers természeti jelenségeivel semmi érdeklődést nem mutat azok iránt a dolgok iránt, amelyeket a szel-

lem jámbor és felvilágosult nemesszívűségével a gondolkodás rendszeres működésére talált ki; mit használ ezen a helyen, körül-fogva leopárdokkal és páviánokkal, például Bacon első vagy utolsó indukciós szabálya.

Roszbabbul látok mint valaha, és a papírlapok is fogytán. Rövidlátásom miatt figyelmem tökéletesen elfogulatlan, ha a ragadozó karmait, és van ám neki!, a testembe vájja. Az elfogulatlanság minden esetben értéktelenné teszi a legjobb megfigyelést is.

Calcagno sokat sóhajtozott a hajón, és joggal kérdezte, vajon mindazt, ami az emberi gondolkozásnak eleve adott volt, azt el is kell gondolni; némely jelenség megfigyelése szükséges lehet, másoké viszont nem, a határok elmosódnak. A Tagliaferro-nővéreket el kellett volna kerülni; objektumokként nem növelték volna a megfigyelői státusz és a megfigyelési nyelv közti empirikus értékeket. Így értük el ismét Abesszíniát, és röviddel később a felföldet, ahol minden forró, sárga és bűdös.

Csak a sziklák között derengett föl számomra valami halvány igazság Calcagno friss adatok utáni új vágyáról: egy vadonatúj, fölfedezetlen, érintetlen, még soha le nem írt speciést keresett, mindegy milyen, legyen az terra firma, víz avagy levegő. A páviánok zónájában kellett lennie egy bogárfajtának, akkora mint egy kiskutya, nagyon hasonló az egyiptomi ganajtúróhoz, egyetlen eltéréssel: golyókat gurigál, melyekben lakhat, és nyálával elreteszeli a nyílást.

Ez az ötlet, mondta a szomorú Calcagno, Pontormóra emlékezteti, aki padlására vonult vissza; létra nélkül, persze, tette hozzá.

Látásom oly rossz volt, mindenütt köd, hogy Calcagnónak vezetnie kellett, amit ő terhesnek talált.

A felföldi utazáson C. figyelt, miként csak ereje bírta, sokat le is lőtt a kisebb állatokból, és úgy találta, hogy amikor halottak, mindig szomorúnak látszanak. Nos, a halott állatok mindig is siralmasan szomorúak, ez a helyzet.

A léggel történt eset után ment C. a bozótosba, bogarakat keresni; de komolyan gondolom, hogy többé már nem fog visszatérni. Pillantása fáradt volt, mintha az észlelő szubjektum minden kedvét elveszítette volna, mint akkoriban a varangy, mikor elképzelése egy ponty megtermékenyítéséről csorbát szenvedett. Minden olyan szörnyen áttekinthetetlen, kifürkészhetetlen, érthetetlenül ködös és fenyegető, és Isten megint félrenéz.

Kedves Calcagno, élj békében.

Nem tudom, mit kellene megfigyelni és osztályozni. Az én látásképtelenségem gyakran kényszerít arra, hogy befelé figyeljek. De ott sem igazán jó, a problémák hasonlók. Amikor a legyet agyoncsaptad — micsoda düh egy ilyen piciny teremtménnyel szemben! —, akkor értettem meg újra, de Neked nem árulom el, e titoknak meg kell maradnia köztünk. Kérlek, add oda aranygyűrűmet Gabriellának, akinek poroszkáló mozgása a márványon teljes bensőmet megérintette. Többet kell a természetről általában feltételezned, és megfigyelned csak azután lehet. Az egyén stílusa, kedves Calgano, nem olyan fontos; de tárgyának meg kell felelnie.

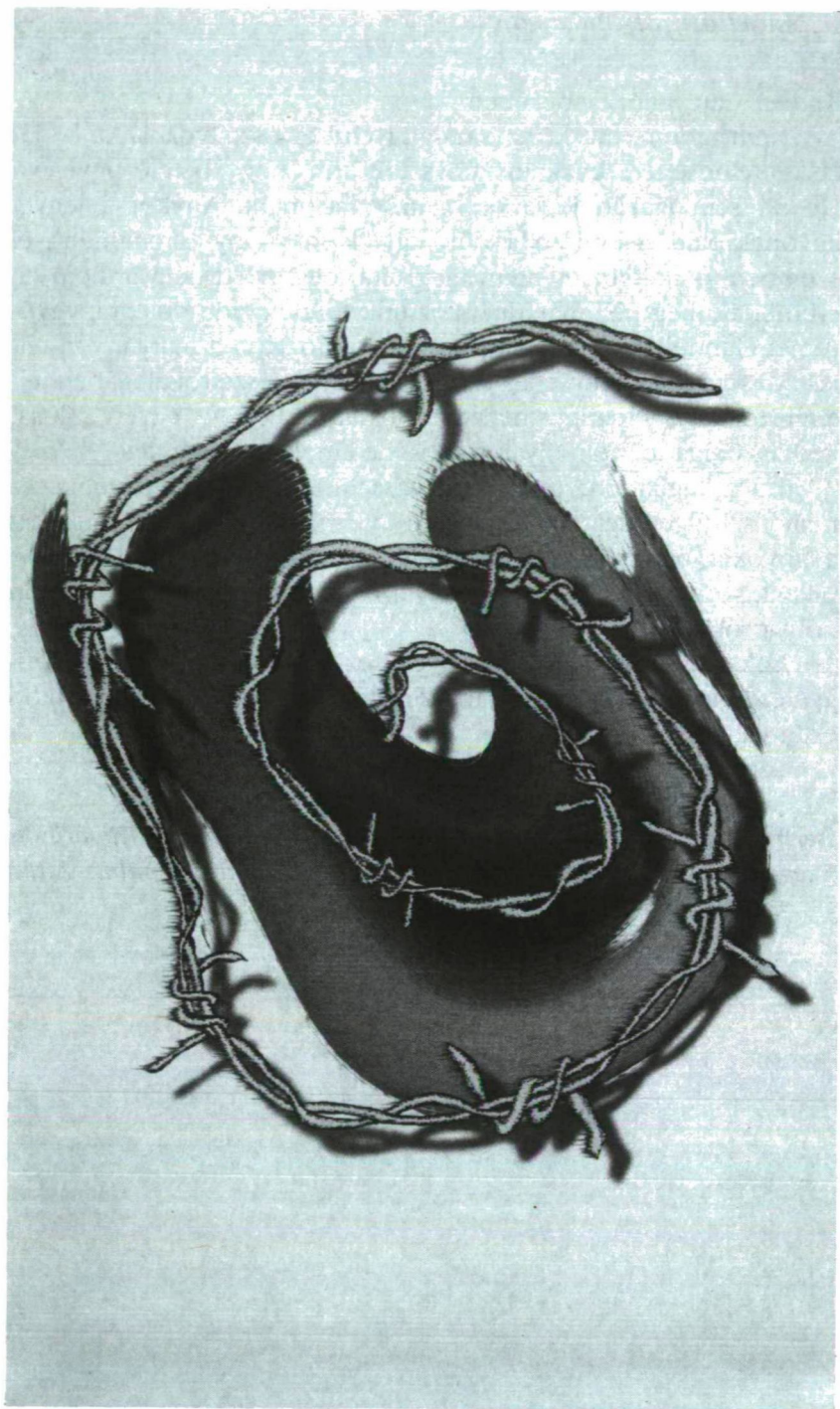
Ha a Tagliaferro család mozgása *lusus naturae* lett volna, és nem észből eredeztethető döntés, a családot, de mindenekelőtt a lányokat, nagyobb szeretettel figyeled, intenzívebb optikával, s e pillantás olyan adatok birtokosává tett volna, miként egy idegen bolygóról ideérkezőt.

Sok szerencsét a gyűjteményeidhez, a válogatás nélküli megfigyelésekhez és a véletlen tapasztalatokhoz, amikkel megkurtítod ezt a világot.

A rövidlátó Te voltál, és nem a Te hű Ortunód.

Berlin
Szeged

Ingomar von Kieseritzky
Fordította: Bombitz Attila

Szegi Amondó Zoltán munkája

A kövek nyelvét beszélő professzor

Jákob még soha életében nem járt Milánóban. Most C.-vel, egy müncheni professzorral együtt nézegette a dómot, mely filigrán remekműként csúcsosodott az égbe megszámlálhatatlan oldalpilléreivel, lancettaival, rafinált vasdekorációival, excentrikus tornyocskáival, oromzataival és balusztrádjaival.

Az egyik oldalportálnál felfedezték Jákobot az Ótestamentumból, amint az égi lajtorjáról álmodik. „Teljesen egyértelmű, hová tartanak az angyalok”, kommentálta C. a kőfigurát. „Lefelé igyekszenek, verdeső szárnyaikon, lefelé, ehhez a csodálatos férfiúhoz.” C. szerette Jákobját, a rosenheimi kömetszőt.

Hat éve, mióta Jákob meghalt, együtt terveznek hosszú, távoli utazásokat, egészen Új-Zélandig. Életükben egy farsangi szombaton találkoztak. Úgy történt minden, ahogy az írva van. De hétfőn, mintha kényszer űzné C.-t, elkezdte keresni. Hosszadalmas és makacs nyomozás után végre megtudta a telefonszámát. De akkor Jákob már halott volt, és C. ezt mondta: „Hívott engem, tudom hívott engem.” Az áhított kapcsolat véletlenül jött létre. Sohasem derült ki, miképpen. Jákob egyszer csak itt volt és beszélt C.-vel, és C. beszélt Jákobbal. Nem kérdeztük, mégis meséltek nekünk erről a szerelmi históriáról; hajlamosak is voltunk C. új kísérőjét egy akaratos koponya furcsa ötletének tekinteni. Néhányan rosszabbra gyanakodtak. Sokkal de sokkal rosszabbra.

De ezután sem igazán változott C. élete. Folytatta egyetemi hivatását, a barátok pedig megnyugodtak. Mindnyájan emlékeztek még C. begóniakorszakára. Akkoriban hatalmas vehemenciával vetette magát a növény tanulmányozásába, napokon át mászkált a botanikus kertben, szobáját palántákkal és cserepekkel zsúfolta teli, és nem elégedett meg azzal, hogy lelkesedve adta elő ennek

a számunkra sajnos kissé kispolgári növénynek a sokszínűségét, szépségét és fontosságát, de ezen felül még a tudástól hajtva levelezett a világ három vezető begóniakorifeusával is. Egy napon azonban szomorú látványban részesítették a nappalijában gyűjtött begóniái. Feketére száradva hullajtották el leveleiket, míg végül nyomtalanul el nem tűntek. A begónia szót C. jelenlétében nem volt szabad többé kiejteni. E tiltást persze könnyű szívvel betartottuk; szókinszünkben e szó amúgy sem fordult volna elő.

Arra vártunk, hogy Jákob egyszer szintén a begóniák szomorú sorsára jut, hogy egy nap épp oly hirtelen tűnik el, mint ahogy felbukkant. De Jákobnak sejtelve sem volt várakozásunkról. Vagyis maradt. Elkísérte C.-t a supermarketbe, összeállította a bevásárlandók listáját és az étlapját, a sült heringhez ragaszkodott, mivelhogy angyal ő, nem szent, és elkísérte minden olyan helyre, ahol C. szép férfiakra találhatott, róluk aztán el is beszélgettek. Jákob mindeneke előtt a kövek nyelvére tanította C.-t. Befolyása egyre nyilvánvalóbbá vált. Elsőként az egyetem került más megvilágításba. Ocsmány. C. különleges módon ejtette ki ezt a szót: félerős hangsúllyal az első szótagon, melyet élvezettel nyújtott el szélesre táruló szájával. Minden utalását, minden undorát, melyet ennek az intézménynek tulajdonított, erre a kicsi szótagra helyezte.

Nem kímélte gúnyolódásaitól az egyetemistákat sem. Egyszer azzal a meddő „előtudományos” kérdéssel lepte meg őket, hogy van-e nekik térdük. Az egyetemisták tanácstalanok voltak, néhányan lopva odapillantottak, a többiek elképedve hallgatták. „Látjátok, már azt sem tudjátok van-e térdetek! Ezt csinálja belőletek az egyetem — elnyűtt fejű, béna, ocsmány kreatúrák!”

Szabadságoltatta magát, és naponta kirándulni ment, hogy a köveket hallgathassa. Jákob vele tartott, egyre sűrűbben, egyre nyilvánvalóbban; bal keze ügyében, hogy tanítsa.

Egyedüli szociális tevékenysége a séta. E vékony, könnyed, erősen vörhenyes arcszínű férfi nem ne közlekedik figyelmesen, inkább mint aki elveszítette a gondolatait, vagy mint akinek a lelke lépte mögött maradt. Gyakran csendesen álldogál, pillantását földre szegezve összpontosít, mélyen előrehajol, hallgatózik. Néhány segítőkész sétáló olykor megkérdezte tőle, netán elvesztett-e valamit, egy ízben: talán egy *csavart*, mely kérdés igen mélyen megzavarta C.-t. Esténként visszatér íróasztalához, és feljegyzi, amit a kövek meséltek neki. Mivel mindig az élet nagy témáiról volt szó, identitásról (férfiúi),

szexualitásról (férfiúi), szépségről (férfiúi) és természetesen a természetről (polimorf), műve már tetemes nagyságrendet ért el.

A kövek éppoly szeszélyesek mint hűségesek. Egyszer csökönyösen hallgatnak, másszor abba sem akarják hagyni a dörmögést, a zümmögést, a susogást, a zengést. C. már olyan titkokat csalogatott ki belőlük, melyekkel újraírhatná a természet és a szépség filozófiáját, ha efféle fogalmak elfogadottak lennének. C. szűknek tartja a morális (jóról) és az (esztétikai) szépről alkotott fogalmainkat. Teóriákra, struktúrákra, megismerési modellekre és esztétikákra nem pazarolják a kövek a gondolatokat. A világ egyszerű. Ez teszi nehezen érthetővé, miként vélekednek a kövek a világról, melyben nyugszanak vagy gurulnak. Világos csak az, amit C. tart a kövekről, mikor kézbe veszi őket. Szépek, így C., türelmesek, bölcsek és erősek. Készségesen csúsznak az ember kezébe, anélkül, hogy elveszítenék selymes fényüket és keménységüket. Hasonlíthatatlanok; fáradhatatlan, örökkön merev, selyemként csillogó falloszok, az érthetlent célozzák megérteni.

C. fellépése gyakran ölt színpadi jelleget; bohócként piruettezik az eljegesedett lejtőn, és emberbaráti szeretete abban merül ki, hogy ne a szemünk előtt törje ki a nyakát. A kövek világa, és úgy tetszik, e pillanatban C. számára ez az egyetlen világ, kategorikusan férfiúi. A legnagyobb gondtalansággal beszél C. az enyhén gömbölyded, egymást elfogadó férfitesteknek erről az univerzumáról, oly egyszerűen, szilárdan és határozottan, mintha lábfejeikről vagy térdekről beszélne, még ha hölgyek előtt is. Ha a hölgy protestál, meglepetést színlel. Nem kínos számára semmi, sem az eszelős mondatok, kiváltképpen nem azok egomániás perspektívája, sem az a boldog öntudat, mellyel a szintiszta igazság birtokosának hiszi magát.

Jákob volt az, vagy már a kövek, akik felhívták figyelmét bal kezére? Mindenesetre bal keze egy ideig kalapáccsal és fűrészszel hadonászott a házban, lakótársainak nem kifejezett öröme. Kialakította írásmódját, mely középkori szerzetesek kalligráfiáira emlékeztetett. Mesterműve egy hosszú, pornográf költemény volt a pokolról, „pontosan fordított paradiso”, a legközönségesebb nürnbergi dialektusban, melyet egyszer olvastak fel egy svájci milliomos színe előtt.

Barátainak próbálkozásai, hogy vele együtt lelkesedjenek a kövekért, nem találtak kedvező fogadtatásra. Régi nemeskövek antik foglalatokban, egyáltalán: a nemeskövek nem ébresztenek benne érdeklődést. Félénken, mégis azzal a tudattal, hogy kiegészítheti

egy kedves részlettel C. világképét, egyik barátjánője Caillois kövekről írt esszéjéről kezdett mesélni. C. mogorván szakította félbe, és a francia szerzőt rövid úton az „elnyűtt fejűek” szemétdombjára küldte. Egy másik barátjánő, akinek C. elmagyarázta, hogy a kövek dialektusban beszélnek, kivehette részét C. dührohamából, amikor is megpróbálta C.-t kifagztatni, hogy a kövek vajon Bajorországban bajorul, a Svábföldön meg svábul beszélnek-e. A kövek „magától értetődően” a *nép*. Ezt a kategóriát többé senkinek sem engedi kisajátítani, a legutóbb a nácik tették ezt, akik (egyébként) értettek ehhez valamicskét, ha nem is olyan sokat.

Az ember azt gondolná, hogy C. az efféle igen gyakori, durva, rögeszméi miatt nem örvend valami nagy közkedveltségnek. De érdekes módon nem így áll a dolog.

C. minden évben nagy, születésnapit rendez. És mindenki siet „ehhez a csodálatos férfiúhoz”. A tágas, régi építésű lakás, melyben C. váltakozó társasággal él, gyorsan megtelik egy, az első pillantásra össze nem férőnek tűnő állatsereglettel. Professzorok, jelentékeny és jelentéktelen művészek, híres vagy kevésbé híres írók, jóakarató kritikusok és csendes újságírók gyűlnek össze a nagy asztal körül. A másik sarokban olyan urak és hölgyek tehenkednek a díványon, akiknek egzisztenciái jelenlegi foglalkozásukkal nemigen írható le: a szakács autót csempészik Lengyelországba, a pincér hébehóba határidős üzleteket köt, rendszeresen rövidebb határidővel a keserves vég előtt, a villanyszerelőnek, nyakában a kinyilatkoztatás, hogy nem szabad dolgoznia — olyan tiltás ez, mellyel csak félig elégedett —, és ama csinos férfiban, akit C. különös tisztelettel ostromol, igen belsősegesen keveredik össze szerelem, test és üzlet: testét boldogan, tehát sértetlenül viszi a piacra. Közben ide-oda vonulnak; női szociális alkalmazottak, rockénekesnők, akik már évek óta optimistán dolgoznak a nagy áttörésen, szűk értelemben vett alternatívok, egyetemisták, C. egykori lakótársai, akik asszonyostul, gyerekestül vidékre költöztek, hogy ott kissé igénytelen, de állítólag boldog életet éljenek. Egymással csak itt találkoznak, és így van ez már évtizedek óta. C. mindegyik kapcsolatát bájjal és kitarással ápolja. Az est kezdetén a különböző csoportok szinte nem is vesznek egymásról tudomást. Mikor azonban éjfélkor feláll — egyébként mindig ugyanabban a szerelésben: sötétbarna kimonó, mely könnyedén táruul, szabad pillantást enged vakítóan fehér harisnyáira, távolkeleti cipő, melyben a nagyujja extra beágyazást igényel —, mi-

kor tehát C. éjfélkor felemelkedik, hogy megtartsa nagy születésnap beszédét, zizegő, megbízhatatlan levelek rakásairól beszél, és magasan felettük álló köveit dicséri, akkor mindnyájan köréje gyűlnek, hogy figyeljék, egyre megigézve és irritálódva. Aztán, a beszéd után, egy pillanatra minden ellentét megszűnik. A sikeres, ragyogó írónőt szívélyesen megcsókolja a strici, az autócsempész szakács az ökonómiáról elegyedik beszédbe a szociológia professzorral, az alternatív megmutatja, hogyan kell az állástalan villanyszerelőt behúzni a hazáról szóló disputába. Hirtelen mindenkinek mondanivalója lesz a másik számára. Két órán keresztül megvalósul az osztály nélküli társadalom illúziója, félénken és törekenyen, de a jövő évi ismétlés boldog bizonyosságában. Az integrálásnak ez a mágikus képessége C. különtségének köszönhető. Ugyanis az olyan különc, mint C., mindig a középpontban áll, vonatkoztatási pontként mindazok számára, akik egymásra közvetlenül nem vonatkozhatnak. Ezt a kvalitást C. csak a szentekkel osztja.

Témánál maradva: két hónapja rendszeresen a frászt hozza ránk. Mint minden különc, ő is valami belső, kívülről meg nem közelíthető logikában él. Megkérdezte a köveket, miért néznek mindig az ég felé, rendíthetetlenül, és annak is a közepébe. Azóta maga is így tesz, kövek között fél lábon állva mondogatja: „Az eget a Jóistennel együtt elhajítani hiba volt. Visszacsinálendő.”

München
Szeged

Katharina Kaever
Fordította: Bombitz Attila

Zenés film a télre

Fehéren rajzolt volt a kép,
A fák vonultak, mint díszlet.
Hogy itt valaki vetített,
Pergett a film, s a tájba illett.

Új mesét szőttek tétován
Szelíd kezek mind a vásznon.
Az aszfalton hagyott lábnyom
Hűlő titok a varázson.

Nem látták a néma angyalt,
De sok ablak tükre felett
Zene szólt, míg integetett,
S néhány üveg megremegett.

Szélben szikráznak a kertek,
Amint szökell üvegről át
Másik üvegre, míg dalát
Zsebedben rejti a kabát.

Szentes

Ember Lili

Éjféli nap

Kertbe vágytatok ti mind,
Ha délután is ég e
Földi fény, S a szirmokat
Ma — lángoló kokárda
Barna és vörös tűzét —
Eholtja ím az alkonyat.

Jobb, ha bús vadont keres,
Ki zöldet erdeinkbe'
Már sosem talál a fán.
A ködbe markolok, de
Nincs tovább. Levél pereg,
Lefoszlik mind az éj falán.

Egy medve volt amott az
Úton, ám el is szaladt,
A vadcsapást követte.
Hogy fű között a körme
Tán rovásírást közöl
Míg a nyom marad helyette.

Már megyek. Továbbmegyek.
Fejem fölött a fellegek.
Néma táj, patak csobog,
S a völgybe nagy csapatban
Éji útra kelnek ők,
A kékes szőrű szarvasok.

Szelíd szemük, de büszke
Nézd, ha fölvetik fejük.
Királyok évek óta.
Csak csodálja sok vadász,
S az ág — alatta árny suhan:
Koromsötét a róka.

E jelre száz agancsra
Gyúl ki égi fényesen
Parázs, akár a fáklya,
S amint a fényre zeng a lomb,
Regéli két futás között
A róka balladája.

Szentes

Ember Lili

100 éves a MOZI

„Ha még megnövök, skizofrén leszek,
Nyomban kiadják könyvem a nagyok,
Szeretnek majd az emberek,
Hogy milyen őrült jó vagyok.”

S az én filmem mondd
Mikor vetítik
Hányan jönnek be
Valaki lesz-e
Kíváncsi rá Ez
Nem kasszasiker

Tudom jól Mégis
Forog a kis gép
Vetül a sok kép
Magica — mint rég
Azért ha figyel-
Ne rám az ég is

Tűnt jelenetek
Hálóján remeg
A táj Egy árc Kéz
Harcok és neszek —
Egybemosódik

Léptek a tóig
Fintor a vízre
Áttűnik égve
Szalag vagy hajsza
Összefonódik.

Hogyan raboltuk ki a Vajdasági Bankot?

(részletek)

i

Biztosan piros volt a szemafor (nem tudom), amikor átmentem a zebrán, ezért ugrott ki az az alak az autójából, és ezért akart megverni. Nem tudom. A cetlit tanulmányoztam éppen, amire a bátyám, a Buterer Lajos meg a barátai a szöveget írták fel, amit a bankban kell majd felolvasnom. Így kicsit lemaradtam a bátyámtól meg a barátaitól, akik persze jót röhögtek az út másik feléről az egészen. Kezeket fel, olvastam, mert ezt írta elsőként a cetlin, ez egy bankrablás. A biztonsági őr lassan tegye le a földre a pisztolyát, és csúsztassa ide, a többiek meg hasaljanak le a földre, olvastam tovább a cetliről. Ez most tényleg egy komoly bankrablás, kérdezte az egyik pénztárnál ülő nő, vagy csak baszkódnak, mert nem szeretném összekoszolni az új kosztümömet. Igen, akartam mondani, ne szarozzon, de aztán eszembe jutott, hogy ezt nem szabad mondanom, mert a bátyámmal meg a barátaival úgy beszélünk meg, hogy ez lesz a kulcsszó, az igen, hogy baj van, hogy elbasztuk. Ezért egy kicsit zavarba jöttem, de a biztonsági őr, akire a riasztópisztolyomat szegeztem, addigra a lábamhoz csúsztotta a fegyverét, és ez visszabillentett. A barátaim most összeszedik a zacskaikba a pénzt, addig ne mozduljon senki, különben magukba ereszték egy sorozatot, olvastam és mondtam is egy időben. Amíg a bátyám meg a barátai hátramentek a páncélszekrényhez, addig én sakkban tartottam a földön fekvőket, különösen azt a pénztárosnőt, aki a kosztümjét féltette, mert tetszettek nekem a lábai. Maga azért tetszik nekem, mondta ez a pénztárosnő, szívesen elmennék magával bankrablás

után egy kávéra, nem lenne kedve hozzá? Kedvem az lenne, mondtam, csak nem tudom, hogy mit szólnának hozzá a barátaim, meg a Juliska. Hallgass, mondta akkor a bátyám, nem baszni jöttünk ide, hanem bankot rabolni, inkább a celire figyelj, mondta, miközben a pultra tett egy pénzzel teli zacskót, mert még elbaszod a végén. Ne próbálkozzon senki semmivel, mert szétlövöm a fejét, olvastam hát, nehogy tényleg elbasszam, nem szerettem volna, ha megszívjuk. Aztán, amikor láttam, hogy mindenki nyugodtan fekszik, odaléptem a zacskóhoz, amit a bátyám hozott, s ekkor egy kicsit megszédültem. Megszédültem, mert megláttam, mennyi pénz van a zacskóban, mert annyi pénzt én még soha életemben nem láttam, s így már kezdett reálisnak tűnni az álom, hogy tényleg lesz egy biciklim, hogy a bátyám meg a barátai tényleg vesznek nekem egy biciklit, ahogy megígérték, s nem kell többet gyalog járnom a Juliskához, aki Dombos másik végén lakik. Az aprót is akarják, kérdezte akkor az a pénztárosnő, mert az itt van elől a kaszában. Még kicsit szédült voltam, így először a papírra néztem, hogy mit is kellene mondanom, mit is írt fel a bátyám meg a barátai, de azon már nem írt semmit, így újra a pénzre néztem, majd a pénztárosnőre, és csak akkor válaszoltam. Igen, mondtam, a bankrablás után szívesen elmennék magával kávézni. De ekkor kicsapódott az ajtó, így a pénztárosnő már nem tudott válaszolni, és legalább tíz rendőr szegezte rám a pisztolyát. Dobja el a fegyverét, mondták, különben szétlőjük a fejét. Hagyják, mondta ekkor a biztonsági őr a ruháját porolgatva, az a pisztoly nincs megtöltve, a társait vegyék üldözőbe, a hátsó bejáraton menekültek ki innen.

ii

Lassan mentem végig az utcán, figyelmesen, mert már negyedszer értem ugyanoda vissza, ahol a kocsiból kirakott a sofőr. Az igaz, hogy pár évig nem jártam erre, de én azt hittem, hogy pár év alatt nem változhat meg egy hely annyira, hogy el lehessen tévedni benne. Ezért is mondtam a sofőrnek, hogy nyugodtan kitehet a központban (neki is ott volt dolga), majd csak elboldogulok valahogy. De ebben tévedtem. Eltévedtem. És szerettem volna meginni egy sört is, azt sem ittam régóta. De sehogy sem találtam meg azt a kocsmát, amelyikbe szerettem volna elmenni, hiába kerestem. Csak cigaretta- meg tökmagárusokat láttam mindenfelé, gondoltam

is, hogy veszek egy doboz cigarettát (kaptam pénzt az útiköltségre), de gyerekkorom óta nem dohányoztam, így nem tudom, miért vettem volna. Végül azonban mégiscsak megtaláltam azt a kocsmát, csak más volt a neve, másként volt berendezve, és a pincérnő is egy kicsit elkülönbözött. Olyan sört azonban nem árultak, amilyent azelőtt szoktam inni, amelyiket szerettem, így kértem egy *Jelent*, meg vettem egy burekot is. Lassan ettem a burekot, lassabban, mint ahogyan a sört ittam, gondoltam hát, hogy kérek még egy sört, de nem tudtam, hogy mennyibe kerül, ezért kicsit haboztam. Az útiköltségre kapott pénz már úgysem volt elég Dombosig, több pénz meg nem volt nálam, így gondoltam, hogy csak Csengettyűsig veszek jegyet, aztán meg majd meglátjuk. Ezért megkérdeztem a pincérnőt, hogy mennyibe kerül a sör meg a burek, s addig tologattam a pénzemet ide-oda, míg úgy döntöttem, hogy csak Nagyfényig veszek jegyet, s megiszok még két sört. Amikor a két sört gyorsan megittam, s a burekot is megettem, eszembe jutott valami, amit le kellett volna írnom, ezért papír meg ceruza után kezdtem el keresgélni a zsebeimben. Ceruzát találtam is, de papírt sehogysem. Még találtam két ötdinárost is, amin kicsit meglepődtem, mert nem tudtam, hogy hogyan került a zsebembe, de ezen nem sokáig gondolkoztam. Inkább oda mentem a pincérnőhöz, és kértem tőle egy darab papírt. Amikor leírtam amit akartam, mondtam a pincérnőnek, hogy szeretnék fizetni, és oda adtam neki a két ötdinárost. Ne baszogasson, mondta a pincérnő, ezek a bankjegyek már nem érvényesek. Nem, kérdeztem tőle, hogy hogy nem? Úgy, hogy nem, mondta a pincérnő, ne baszogasson, van pénze, vagy hívjam a rendőrséget? Akkor gyorsan elővettem a borítékot az útiköltséggel, és gyorsan leszámoltam a pénzt, mert a rendőrökkel nem szerettem volna találkozni: rosszak a tapasztalataim. Amikor a pincérnő visszaadta az aprót, megindultam kifelé, de még visszaszóltam, hogy ne haragudjon, nem akartam felmérgetni. Ezt a pincérnő biztos nem hitte el, mert még hallottam, hogy azt mondta halkan, csak úgy maga elé, hogy apád faszát, hülye részeg. Először arra gondoltam, hogy visszamegyek, és megmagyarázom neki az esetet, de aztán mégis tovább indultam, nem akartam további bonyodalmakat.

iii

Kicsit hunyorogtam, amikor kiléptem az utcára, mert nagyon világos lett hirtelen, s a zaj is zavart. Azért megindultam balra, csak úgy ösztönösen, gondoltam, hogy majd valamelyik szimpatikus embertől megkérdezem, hogy merre van a vasútállomás, de aztán valami történt, ami teljesen eltérített az eredeti tervemtől. Megláttam ugyanis, hogy éppen az előtt a bank előtt állok, amit annak idején a bátyámmal meg a barátaival ki akartunk rabolni, csak persze ennek is más volt most a neve, s kicsit a falról is lehullott a vakolat. Ekkor eszembe jutott a pénztárosnő is, a lábai, így elhatároztam, hogy bemegyek, megnézem, hátha még itt dolgozik. Be is mentem a bankba, és szétnéztem a pénztárosnők között. Ott volt persze az én pénztárosnőm is, ugyanott ült, ahol a múltkor is, és ugyanaz a kosztűm volt rajta, ami a múltkor, csak most egy kicsit kopottabban. Odaléptem hát hozzá lassan, remélve, hogy majd meglepem, és mondtam neki, hogy kezeket fel, ez egy bankrablás. A pénztárosnőm erre hirtelen, ijedten rámnézett, de aztán elmosolyodott. Jajj, mondta, maga az, jajj, de rám ijesztett, de ugye most csak baszkodik. Ühüm, mondtam, igen, csak erre jártam, gondoltam megnézem. Jó, hogy bejött, mondta a pénztárosnőm, régen láttam. Hát, mondtam, tudja, most engedtek ki a börtönből, most megyek hazafelé. Jajj, igaz, mondta a pénztárosnőm, nagyon jó, hogy bejött, nagyon örülök magának. Persze, mondtam, én is, esetleg, szeretném, ha eljönne velem egy kicsit kávéra. Rendben van, rendben, mondta, szívesen, de nekem még fél óráig dolgoznom kell, mondta, de van itt szemben egy kávéház ott találkozhatnánk utána. Csak szeretném megkérni, mondta még, hogy vigye át oda ezt a zacskót, s aztán majd én is jövök egy félóra múlva. Jó, mondtam, átviszem szívesen, és még hozzátettem mosolyogva, hogy bankrablás után kávé, ugye. Ühüm, mondta a pénztárosnőm, ő is mosolyogva, bankrablás után kávé. Aztán kimentem a bankból, átmentem a kávéházba, az ablakhoz közel ültem le, hogy figyelhessem a bank ajtaját, hogy előre láthassam, ha jön a pénztárosnőm, rendeltem egy kávé, s lassan iszogatni kezdtem. Lassan múlt az idő is, de csak elmúlt a félóra, a pénztárosnő azonban nem jött át a kávéházba. Nem is jöhetett persze, mert közben megérkezett egy csomó rendőr, s senkit nem engedtek se be, se ki a bankból. Nekem azonban nem volt több időm várakozni, mert nemsokára indult az utolsó vona-

tom, ezért a zacskót, amit a pénztárosnő adott, odaadtam a pincérnek, és mondtam neki, hogy majd biztos érte fog jönni egy kosztümös nő, annak adja oda. Aztán kimentem a kocsmából, megkérdeztem egy embert, hogy merre van a vasútállomás, elmagyarázta, elmentem, és vettem egy jegyet Homályosig.

iv

Megállt a vonat, kinyíltak az ajtók.

Rengetegen álltak az állomáson, integettek, ordibáltak, zászlókat lengettek, léggömböket és virágokat dobáltak az ajtó felé, mintha csak a stafétát várták volna. A tömeg mögött csevapot, pljeskavicát sütöttek, a kume szemenkát árult, meg tökmagot, a cigányok ott zenéltek mellette, körülöttük a falusi bolondok táncoltak. Tört az üveg, szólt a zene. Az ajtóig vörös szőnyeg futott, és két mikrofon is fel volt szerelve. Hát, nem kellett volna, emberek, akartam mondani, mégis nem olyan nagy dolog ez, de akkor két alak kapott el hátulról, és bevágtak az első fülkébe. Egy lila öltönyös férfi lépkedett el a folyosón, és most ő állt oda, ahol én álltam az előbb. Hölgyeim és uraim, kedves barátaim, dombosiak, kezdte el a beszédét, a többit azonban már nem hallottam, mert a vagon másik vége felé igyekeztem. Nagyon kellett már hugyoznom, siettem megkeresni a végét. Már akkor nagyon kellett hugyoznom, amikor felszálltam a vonatra, jó nyolc órával ezelőtt, de a vonatban valaki letörte a véce ajtajának a kilincset, így kénytelen voltam visszatartani. Tulajdonképpen már a börtönben nagyon kellett volna hugyoznom, de én már tegnap megfogadtam, hogy én ott többet nem hugyozok, irtóztam ott már mindentől. Gyorsan odaértem a másik ajtóhoz, nem volt senki a folyosón. A másik ajtónál nem volt vörös szőnyeg, meg az emberek se állták el az utam, mindenki a lila öltönyös alakot figyelte áhítattal. Így a végére is hamar odaértem, ott sem volt senki, vagyis csak a Józsi bácsi, de ő mindig itt szokta kialudni a részegségét, úgyhogy őt nem számoltam. Kigomboltam a nadrágom, és belehugyoztam a lukba. A luk persze most is eldugult, így nem fogalmazok pontosan, ha azt mondom, hogy bele hugyoztam, mert mellé folyt az tisztességesen, félre is kellett állnom a tekergő húgycsík elől. A luk be volt dugulva, és ott voltak a tavalyi szardarabok is, emlékeztem rájuk, mert amikor mentem, akkor is bejöttem hugyozni, csak akkor még frissebbek voltak, mostanra teljesen össze-

száradtak. Amikor mentem kifelé, szóltam a Józsi bácsinak, hogy feküdjön kicsit arrébb, mert már nagyon közelgett felé a húgycsík. Kérdeztem tőle, hogy nem tudja-e, hogy mi van itt kint, mi ez az egész fölhajtás. Nem tudta, vagyis mondta, hogy kibagák a péderéket, kibagák a péderéket, és egy porcelánkacsát mutogatott. Ezt nem értettem ugyan, de a Józsi bácsit senki sem értette a faluban, hát bólogattam. Majd fizetek egy felest, Józsi bácsi, mondtam, és visszaengedtem, hadd aludjon. Aztán kimentem a levegőre, hátha találok valakit, aki engem vár, de csak a Mari nénit láttam, meg a Pista bácsit, ők képviselték a mi utcánkat. Magyar utca, írta a zászlón, amelyet szorgalmasan lengettek. Oda akartam menni hozzájuk, de láttam, hogy lehet fagyit venni, így vettem két kuglival. Akkor láttam meg a Juliskát is, ott állt a tömeg mögött, és ő is együtt skandált az emberekkel. Szia Juliska, mondtam neki, kérsz fagyit? Látod, mondta, megjöttek a Lazik. Mi, kérdeztem, ő meg csak mutogatott, hogy nézzem, ott az a lila öltönyös a lovászsövetség új elnöke. Az, kérdeztem, hát a Péterrel mi van. A Péter, mondta a Juliska, a Buterer Pétert kibaszták a fenébe, eladta a lovakat a mészárszéknek. Ki, kérdeztem? Ki, mondta a Juliska. Nem azt kérdeztem, mondtam, hogy ki, hanem azt, hogy ki baszta ki. Ja, mondta a Juliska, hát a Lazik, és mutogatott feléjük. Ja, mondtam, értem, gyere Juliska veszek neked fagyit. Jó, mondta a Juliska, de csak azt a Főlazit bámulta élvezettel. Ott hagytam hát a Juliskát, és beültem az álmomás restijébe. Nem volt ott senki, csak a Józsi bácsi, aki a sarokban törölgette a kabátját. Faszt, mondta, valaki lehugyozta a kabátom. Jöjjön Józsi bácsi, mondtam, fizetek egy felest, hazajöttem most már végleg. Ja, te vagy az, Peti, mondta, hát, anyád már nagyon vár.

Szegi Amondó: Múlt-idő

Commentarium (VI.)*

(folytatás)

HETEDIK BESZÉD

1. fejezet

A fentiek összefoglalása és a filozófus
Guido Cavalcanti véleménye

Végül Cristoforo Marsupino, a kiváló műveltségű férfiú, akinek Alkibiadés szerepe jutott részül, a következő szavakkal fordult hozzám: „Kedves Marsilio, szívből gratulálok a te Giovanni barátod családjának, amely sok, ragyogó tudású és fényes tetteiről híres lovag között a filozófus Guidót szülte, ki a hazáért nem kis érdemeket szerzett, ki a maga századában mindenki fölött kimagaslik a bölcs vitában, aki e sókratési szerelmet mind életében mind költeményeiben hűségesen utánozván röviden összefoglalta mindazt, amit ti eddig mondottatok.”

Phaidros ugyanis a szerelem eredetéről szólt, hogy miként támad a kháos bensejéből. Pausanias a szerelmet születése után két fajtára osztotta, tudniillik mennyekre és közönségesre. Eryximachos feltárta hatalmas kiterjedését midőn megmutatta, hogy mindenben fellelhető a maga kettős formájában. Aristophanés azt tette előttünk világossá, hogy mit tesz az egyes dolgokban a hatalmas isten jelenléte, bizonyítván, hogy általa állnak helyre a kettészakított emberek. Agathón azt tárgyalta, mily nagy a kiválósága és a hatalma, midőn arról értekezett, hogy az emberek csak egyedül általa lehetnek boldogok. Végre Sókratész, Diotima tanításai alapján, röviden összefoglalva adta elő, hogy mi a szerelem és milyen, honnan származik, hány része van, hová vezet és mit ér.

* A mű befejező részlete. Lásd még a fordító utószavát.

Mindezeket Guido Cavalcanti, a filozófus, mesterien beleszötte költeményeibe. Ahogyan a tükör, melyet a Napnak csupán egyetlen sugara ér, szintén sugároz, és a közvetlen közelében elhelyezett vásznat a fénysugár visszatükröződésével lánggra lobbantja, úgy a lélek egy része — mondja ő —, melyet homályos képzelőerőnek és emlékezőtehetségnek hív, akár a tükör, a Nap helyén álló szépség képmását, mint egy fénysugarat szemein keresztül magába szívván tüzet fog s úgy megrendül, hogy arról egy újabb képmást tud a maga számára teremteni, mintegy az első képmás visszatükröződését, melynek révén a vágy ereje csakúgy mint a váson, lánggra lobban és szeret.

Hozzáteszi még, hogy ez az első szerelem, mely az érzékelés vágyában lobban fel, a szemek révén megpillantott test formájából keletkezik. Azonban hangsúlyozza, hogy maga a forma nem oly módon vésődik a képzelőerőbe, mint amilyen módon a test anyagában van, hanem anyag nélkül, mindazonáltal úgy, hogy egy bizonyos, meghatározott helyen és időben elhelyezett embernek legyen a képmása. Azt is említi, hogy az efféle képmás egyfajta képe nyomban tündökölni kezd az értelemben, amely immáron nem egyetlen meghatározott emberi test hasonmásának tűnik lenni, amint az a képzelőerőben volt, hanem az egész emberi nem közös ideájának és meghatározásának.

Ennélfogva amiként a képzelőerőnek a testből merített képmásából a testre hagyatkozó érzéki vágyban az érzékek felé hajló szerelem születik, úgy az értelemnek e képéből és közös ideájából — miután a testtől igen távoleső — egy másik, a testtel való érintkezés-től teljesen idegen szerelem keletkezik az akaratban. Az előbbi a gyönyörben, az utóbbit a szemlélődésben helyezi el. Úgy véli, hogy amaz egyetlen test részleges formája körött forog, emez az egész emberi nem egyetemes szépsége körött. Mindenesetre e két szerelem folytonos küzdelemben áll egymással az emberben, hisz amaz lefelé, egy állatias és kéjvágyó életbe taszítja, emez fölfelé, egy anyagi és szemlélődő élethez emeli fel. Úgy gondolja, hogy ez háborítás nélküli, és kevesekben lelhető föl; az sok-sok gyötrellemmel jár, és a legtöbb embert a hatalmában tartja. Ezért az előbbi röviden bemutatván az utóbbi okozta szenvedéseket tárgyalja bővebben.

Minthogy azonban igen világosan kifejti azt, amit ti is a korábbiakban elbeszéltetek, úgy gondolom, nincs most szükség arra, hogy ezeket újra felidézzem. Elegendő legyen most annyit emléte-

nem, hogy e filozófus a szerelem születését a kháos bizonyos formátlanságával hozza összefüggésbe — melybe főntebb ti is helyeztetek —, midőn azt mondja, hogy a homályos képzelőerő megvilágosodik, s ama homálynak s e fénynek a keveredéséből nyeri a szerelem az eredetét.

Azontúl ki ne fedezné fel szavaiban ama kettős, tudniillik mennyei és közönséges szerelmet? Sőt, első eredetét az isteni, második eredetét a testi szépségbe helyezi, ugyanis a *Napon* isten fényét, a *sugáron* a testi formát érti. Utoljára azt mondja, hogy célja megfelel eredetének, midőn egyeseket a testi formához, másokat az isteni szépséghez ragad a szerelem ösztönzése.

2. fejezet

Sókratés igazi szerető volt és Ámorhoz hasonlatos

De eleget beszéltünk a szerelemről. Most térjünk át Alkibiadésre és Sókratésre. Miután az asztaltársak a szerelmesek istenéről elegendő dicséretet elmondottak, az maradt hátra, hogy ez isten méltó tisztelői kerüljenek sorra. Mindenki úgy vélte, hogy mindenek közül a legméltóbban Sókratés szeret. Jóllehet egész életét a színlelés leg-halványabb gyanúja nélkül nyíltan Ámor seregében harcolta végig, soha senki sem róta fel neki, hogy bárkit is illetlenül szeretett volna. Életének komolysága s mások hibáinak gyakori bírálata számos híres férfiút — ahogy az igazsággal lenni szokott — ellensé-gévé tett, különösen Anytost, Melitost és Lykónt, a város nagyha-talmú polgárait, valamint a szónok Thrasymachost, Polost és Kalli-ast. Ezenkívül a komédiaíró Aristophanés is kíméletlen ócsárlója volt. Azonban sem ama polgárok abban a perben, amelyben Sókra-tést a törvény elé idézték, nem vádolták illetlen szerelemmel, sem a szónokok, akik ellenségei voltak, nem vetettek semmi ilyesmit a szemére. Még a komédiaíró Aristophanés sem, pedig sok más ne-vetséges és képtelen rágalmat összegyűjt komédiáiban Sókratéssel szemben. Vagy talán úgy gondoljátok, hogy ha oly gyalázatos folt-tal mocskolta volna be magát, sőt ha nem állt volna a lehető legtá-volabb e vétkeknek még a gyanújától is, elkerülte volna az efféle ócsárlók mérges nyelvét?

Észrevettétek-e hát, kiváló társaim, mindabban, amit a korábbi-akban elmondottunk, hogy amikor Platón a szerelmet ábrázolja,

teljesen Sókratést festi le, és ez isten alakját Sókratés személye alapján írja le, mintha az igazi szerelem és Sókratés hasonlatosak lennének egymáshoz, és emiatt lenne ő különösen igaz és méltó szerető? Nosza, idézzétek fel lelketekben a szerelem arcképét! Sókratést látjátok abban megjelenítve. Nézzétek Sókratést: *soványnak, aszott-nak* és *piszkosnak* látjátok, vagyis melankolikus természetű embernek, amilyennek mondják és bozontos hajúnak, az éhezéstől lefogyottnak, az ápolatlanságtól koszosnak. Azonkívül *rubátlan*, vagyis egy egyszerű és öreg köpeny fedi testét. *Sarutlanul, mezítláb jár*. Platónnál úgy mutatja be Sókratést Phaidros, mint aki mindig így szokott járni. *Alacsony* és *alacsonyan szálló*: Sókratést mindig a földre heveredve lehetett látni, ahogy Phaidón mondja. Emellett egyszerű helyeket látogatott, ugyanis vagy a bőrműves Simón vagy a kőfaragók műhelyeiben forgolódott. Egyszerű és keresetlen szavakkal élt, amit Kalliklész a szemére is vet a Gorgiásban. Ezenkívül annyira szelíd volt, hogy úgy mondják, ha gyakran sértésekkel ingerelték, sőt tetteleg is bántalmazták, még csak fel sem indult lelkében. *Hajléktalan*. Megkérdezték egyszer Sókratést, hová való. „A világ polgára vagyok — mondta ő. — Ugyanis ott a haza, ahol jó. — Pedig nem volt neki sem háza, sem puha ágya, sem értékes bútora. *A kapuk előtt az utcán, a szabad ég alatt alvó*. Ezek Sókratésünk nyíltszívűségére utalnak, arra, hogy bárki közel férközhetett hozzá. Azontúl, a látásban és a hallásban lelte örömét, melyek a lélek kapui, és gondtalanul, nyugodtan járt-kelt, és ha kellett, köpenyével takarózva akárhol elaludt.

Örökösen szűkölködő. Ki ne tudná, hogy Sókratés egy kőfaragó és egy bábaasszony gyermeke volt, és hogy egészen öregkoráig a saját kezével, kőfaragással kereste a kenyerét, és sohasem volt miből megfelelően táplálnia magát és gyermekeit? Mindenhol elismerte értelmének szűkösségét mindenkit csak kérdezzetvén és azt állítván magáról, hogy nem tud semmit. *Férfitas*. Ugyanis állhatatos lelkű és meggyőződésében megingathatatlan volt, aki büszkén semmibe vette a makedón Archelaost, a kranóni Skopast és a larisai Eurylochost, amikor is az általuk küldött pénzt nem fogadta el és nem akart hozzájuk elutazni. *Merész és szilaj*. Hogy a háborús küzdelemben milyen bátran állta meg a helyét, Alkibiadész részletesen elmondja a *Lakomában*, akinek Sókratés, amikor Potidaiaiban győzedelmeskedett, önként átengedte a győzelmet. *Tüzes*. Tudniillik, ahogy az arcvonásokból jellemet fejtő Zopyros helyesen megítélte,

igen izgatott volt. Beszélgetés közben gyakran, a beszéd hevétől elragadva kezével széles mozdulatokat tett és a haját tépte. *Ékesszóló*. A vitában ontotta az érveket és ellenérveket, melyek szinte egyforma súllyal nyomtak a latban, s jóllehet egyszerűen fogalmazott, ahogy a *Lakomában* Alkibiadés mondja, mégis nagyobb hatással volt hallgatóira mint Themistoklés, Periklés és minden más szónok.

A szép és a jó dolgokat lesi. Alkibiadés azt mondja, Sókratés mindig leselekedett utána. Tudniillik azon ifjak iránt, akik nemes természetűeknek tűntek, szerelembe esvén érveivel elérte, hogy ugyanezen ifjak bölcselkedéssel kezdjenek foglalkozni. *Furfangos, jó szimatú vadász*. A főntebbiekben már elmondottuk, hogy Sókratés a testek szépségének nyomán az isteni szépségre vadászott, s ezt tanúsítja Platón is a *Prótagorasban*.

Mindig újabb mesterkedésen töri a fejét. Amint Platón párbeszédei mutatják, sokféleképpen pirított rá a szofistákra, az ifjakat bátorította, az egyszerű férfiakat kitanította. *Tudni vágyó*. Olyannyira éles elméjű és sejtéseiben annyira mély belátású volt, hogy aki tanácsa ellenére cselekedett, mind pórul járt; ezt a Theagésben mondja el Platón. *Egész életén keresztül filozofáló*. A törvényszék előtt elmondott védőbeszédében jelentette ki, hogy ha azzal a feltétellel mentenék fel a vád alól, hogy soha többé ne filozofáljon, ő inkább a halált választja, semmint felhagyjon a bölcselkedéssel.

Megigéző varázsló és szemfényvesztő, méregkeverő és szofista. Alkibiadés mondja magáról, hogy jobban elbűvölik Sókratés szavai mint Marsyas és Olympios gyönyörűséges szerzeményeinek dallamai. Arról pedig vádlói és barátai is tanúskodnak, hogy volt egy jóindulatú daimónja. A komédiaíró Aristophanés valamint vádlói is Sókratést is szofistának nevezték, mivel meggyőzni és cáfolni egyformán tudott.

Középen áll a tudás és a nemtudás között. „Jóllehet minden ember tudatlan — mondja Sókratés — én annyiban különbözöm a többiektől, hogy tudom, hogy semmit sem tudok, mások pedig még ezt sem tudják.” Így hát a bölcsesség és a tudatlanság között áll, aki noha a dolgokat magukat nem ismerte, mindazáltal felismerte saját tudatlanságát.

Mindezekből kifolyólag Alkibiadés úgy ítélte, hogy a szerelem után Sókratés dicséretével kell folytatni, aki miután a szerelemhez igen hasonlatos, a legigazabb szerető; hogy az ő dicsérete alapján megértsük mindannyian, hogy mindenkit, aki ily módon szeret, ha-

sonló dicséret illet. Sókratés dicséretét az imént hallottátok, és Alki-biadés szájából világosan hallhatjátok Platón megfogalmazásában. Hogy miként is szeretett Sókratés, tudhatja, aki emlékszik Diotima tanítására.

3. fejezet

Az állatias szerelem, amely az örület egy fajtája.

De talán valaki azt kérdezi; mit használ ez a sókratési szerelem az emberi nemnek? Miért érdemel efféle dicséretet? Mit árt az a szerelem, ami nem ilyen? Megmondom biz' én, csak egy kicsit előbből kezdem.

Platón a *Phaidrosban* az örületet az értelemnek más tulajdonába kerüléseként határozza meg. Ennek két nemét különbözteti meg: az egyiket emberi betegségek okozzák, a másikat isten idézi elő. Az előbbi esztelenségnek, az utóbbit isteni ihletettségnek nevezi. A háborodottság betegségében az ember az emberi faj szintje alá zuhan, és emberből valamiféleképpen állattá válik. A háborodottságnak két neme létezik. Az egyik az agy, a másik a szív hibájából következik be. Az agyat gyakran a megégett epe, gyakran a megégett vér, nem ritkán a fekete epe terheli meg túlságosan, ezért örülnek meg néha az emberek. Akiket a megégett epe gyötör, még ha senki sem háborgatja őket, akkor is rettenetes haragra gerjednek, hangosan kiabálnak, rárontanak arra, aki az útjukba kerül, összeverik saját magukat és másokat is.

Azok, akik vérük megégése miatt szenvednek, görcsös nevetésekben törnek ki, bárki szokását meghaladóan kérkednek, csodálatos dolgokat ígérnek, határtalan örömben énekelnek és ugrálva táncolnak.

Akiket fekete epéjük senyveszt, azok folyton búsulnak, rémképek vannak, melyektől akár a jelenben, akár mint a jövőben jelentkezőktől előre rettegnek. Nos, az örület ezen három fajtája az agy meghibásodása miatt következik be.

Amikor ugyanis ezek a nedvek a szívben gyülemленnek fel, szorongást és nyugtalanságot szülnek, nem háborodottságot. Csak amikor a fejet öntik el, akkor okoznak örületet. Ezért mondják, hogy az agy hibájából erednek. Úgy véljük, hogy a szív betegségéből az a fajta örület keletkezik, melyben azok sínylődnek, akik ha-

lálisan szerelmesek. Nem lenne azonban helyes az efféle őrlületet a szerelem szent nevével illetni. Azonban, hogy nehogy úgy tűnjünk, túlságosan sokakkal szemben van igazunk, az értekezés kedvéért a szerelem nevét is fogjuk erre használni.

4. fejezet

A közönséges szerelem egyfajta megigézés

Most pedig hallgassatok ide és jól figyeljetelek oda arra, amit most mondani fogok. Az ifjúkorban a vér finom, áttetsző, meleg és édes. A kor előrehaladtával s a finomabb részek kioldódásával sűrűbb lesz, ennél fogva sötétebb is. Hiszen ami finom és híg, az tiszta is és igen áttetsző; ami nem ilyen, arra pedig ennek az ellenkezője érvényes. Hogy miért meleg és édes? Mert az élet és az élet kezdete, tudniillik a foganás a melegen és a nedvességen alapszik, és a mag, az élők első nemzője is meleg és nedves. Ez a természet a gyermekkorban és az ifjúkorban marad fönn. Az ezt követő életkorokban szükségképpen lassanként az ezzel ellentétes minőségek kerülnek túlsúlyba, mármint a szárazság és a hűvösség. Tehát ezért finom, áttetsző, meleg és édes a vér az ifjúkorban. Mivel finom, áttetsző; miután friss, meleg és nedves; és mert meleg és nedves, ezért édesnek tűnik. Az édes ugyanis a meleg és a nedves vegyüléséből kell álljon. De miért mondtam el mindezt? Hogy megértsétek: ebben a korban a szellemek finomak és világosan áttetszőek, forróak és édesek. Ezek ugyanis, miután a szív melegétől a vér tisztább részében jönnek létre, mindig olyanok bennünk mint amilyen a vér nedve. Nos tehát, ahogyan a szellemek párája egy ilyesféle vérből párolog ki, úgy ez maga is önmagához hasonló sugarakat bocsát ki a szemeken mint valami üvegablakokon keresztül. És amiként a világ szíve, a Nap útja során fényt bocsát alá az alsóbb régiókba, és fényén keresztül adja át erejét, akként testünk szíve is szakadatlan lüktetésével a közelében levő vért mozgatva az abból kipárolgó szellemeket az egész testbe eljuttatja, ezeken keresztül pedig valamennyi testrészben szétszórja a fény szikrait; a szemekben különösen. Tudniillik a szellem, miután igen könnyű, felszál a test legmagasabb részeibe, és fénye a szemekből, mivel ezek átlátszóak és valamennyi testrész között a legfénylőbbek, bővebben csillan elő.

Arra, hogy van a szemben és az agyban egy bizonyos fény, jól lehet kevés, számos éjszakai állat bizonyoságul szolgálhat: a szemük világít a sötétben. Sőt, ha valaki a szeme sarkát egy bizonyos módon megnyomja az ujjával és körben mozgatja, olybá tűnik, mintha belül egy fénylő kört látna. Az isteni Augustusról is azt regélik, hogy annyira fénylőek és ragyogóak voltak a szemei, hogy ha valakire rászegezte őket, arra kényszerítette az illetőt, hogy — mintha a Nap süttött volna a szemébe — lehajtsa a fejét. Tiberiusról is azt mondják, hogy hatalmas szemei voltak, és rendkívüli módon, éjszaka és a homályban is jól látott, igaz, hogy csak rövid ideig, s közvetlenül azután, hogy az álomból fölébredvén kinyitotta a szemeit; azután újra elhomályosultak.

Azt pedig, hogy a szemekből kibocsátott fénysugár magával vonzza a szellemek páráját, a pára pedig a vért, abból láthatjuk, hogy a gyulladt és vörös szem a túl közéről rátekintő szemében hasonló betegséget idéz elő. Ennek alapján nyilvánvaló, hogy a fénysugár kiterjed egészen a szemközti állóig, és, hogy a fénysugárral együtt a romlott vér is kigőzölög, megfertőzvé a reátekintőt.

Aristotelész azt írja, hogy azok az asszonyok, akiknek havi vérzésük van, tükörbe pillantva vércseppekkel szennyezik be azt. Úgy gondolom, ez azért lehetséges, mert a szellem, amely a vér párája, valamiféle nagyon finom vérnek tűnik, olyannyira, hogy szemmel nem is látható, a tükör felületén sűrűbbé válva azonban világosan látszik. Ez, ha valamely ritkább anyagba ütközik, mint amilyen a posztó, vagy a fa, azért nem látszik, mert nem marad meg annak a felületén, hanem beléhatol. Ha sűrű, de érdes anyagba, mint a kő, a téglá és hasonlóknak, megtörik és szétszóródik annak egyenetlenségén. A tükör viszont keménysége miatt feltartóztatja felületén a szellemet; egyenetlensége és simasága révén töretlenül megőrzi; fényessége révén kedvez a szellem sugarának és felerősíti azt; hűvössége folytán ama igen könnyű párát kicsiny cseppekbe sűríti. Szinte ugyanezen okból, valahányszor nyitott szájjal erősen az üvegre lehelünk, annak felületén nyálunk igen finom harmatával permetezzük be. Amikor ugyanis a nyálból felszálló lehelet azon anyagba ütközve kicsapódik, ismét nyál lesz belőle.

Mindezek ismeretében miért kellene csodálkoznunk azon, hogy a nyitott és valakire rászegezett szem sugarainak nyilait az előtte álló szemébe lövelli, és e nyilakkal, melyek a szellemek hordozói, a vér ama páráját, melyet szellemnek nevezünk, arra irá-

nyítja? Azután a mérges nyíl átdöfi a szemet, és miután a kilövének a szívéből indul ki, az eltalált szívtájékát mint saját területét keresi, a szívet megsebzí, és annak keményebb falán elerőtlenedve visszatér a vérbe. Ez az idegen vér, mely a megsebzett ember természetétől valami módon idegen, az illető saját vérét megfertőzi. A megfertőzött vér megbetegszik. Ebből kétféle megigézés következhet be. A rossz szagú öregember vagy a havi bajos asszony tekintete a fiúkat igézi meg. Az ifjú tekintete az idősebbet igézi meg. Minthogy azonban az idősebb nedve hűvös és igen lassú, alig-alig éri el a szív falát a fiúban, és nem képes áthatolni rajta; a szív, jóllehet puha a zsenge kor miatt, igen kevésbé rendül meg. Ezért ez erőtlen, könnyű megigézés. Az viszont a lehető legsúlyosabb, melyben az ifjabb döfi keresztül az idősebb szívét. Ez az, kiváló barátaim, amiről a platonista Apuleius panaszkodik: *„Jelenlegi fájdalmanak minden oka és eredete, és maga az orvosság is és egyedüli reményem a gyógyulásra te vagy magad. Szemeid ugyanis szemeimen keresztül mélyen a szívembe hatolva emészti tűzt erjesztettek bensőmben. Könyörülj hát a miattad szenvedőn!”*

Idézzétek kérlek magatok elé a myrrhinosi Phaidrost és Lysiaszt, a thébai szónokot, aki iránta szerelembe esett. Lysiasnak táva marad a szája, amikor Phaidros arcát meglátja; Phaidros szemének ragyogó szikráit Lysias szemébe lövelli, és a szikrákkal együtt szellemét is közvetíti. Phaidros fénysugara könnyen egyesül Lysiaséval, és szelleme is könnyen kapcsolódik a másikéhoz. A Phaidros szívében keletkezett ilyesféle pára nyomban Lysias szíve felé siet, melynek tompasága révén sűrűbbé válik és visszanyervén eredeti alakját Phaidros vérévé lesz; úgy, hogy csodálatosképpen Phaidros vére immáron Lysias szívében található meg. Ezért tüstént a következő kiáltásokban törnek ki mindketten: Lysias Phaidroshoz: „Ó én szívem, Phaidros, legdrágább bensőm!” Phaidros Lysiashoz: „Ó szellemem, ó én vérem, Lysias!” Phaidros követi Lysiaszt, mert szíve keresi saját nedvét. Lysias követi Phaidrost; mivel a vér nedve saját edényét kívánja, saját székhelyét követeli. Csakhogy Lysias hevesebben törekszik Phaidros után, ugyanis a szív könnyebben megvan nedvének oly kicsiny része nélkül, mint a nedv saját szíve nélkül. A patakknak nagyobb szüksége van a forrásra, mint a forrásnak a patakra. Amiként tehát a vas a mágnes tulajdonságát elvéve odavonzódik ehhez a kőhöz, a követ viszont nem vonzza magához, akként követi Lysias is inkább Phaidrost, mint Phaidros Lysiaszt.

5. fejezet

Mennyire könnyen esünk a szerelem hálójába

Lehetséges-e, mondhatja valaki, hogy egy gyenge fénysugár, az oly leheletnyi szellem, Phaidros kevéske vére olyan gyorsan, olyan erősen, annyira veszélyesen megfertőzze Lysiaszt teljes egészében? Nem fog ez olyan csodálatosnak tűnni, ha tekintetbe vesszük azokat az egyéb betegségeket, amelyeket fertőzések okozhatnak, mint a viszketés, a rühösség, a lepra, a mellhártyagyulladás, a tüdővész, a vérhas, a szemgyulladás, a pestis.

A szerelem könnyen megfertőzi az embert és valamennyi betegség között a legsúlyosabbá válhat. E szellemi pára és az ifjúból az idősebbe jutó vér négy tulajdonsággal bír, amint fentebb mondtuk. Világos, könnyű, meleg és édes. Miután világos, tökéletesen megegyezik az idősebb szemének és szellemeinek világosságával, vonzza és magához csalogatja ezeket; ezért van, hogy mohón befogadják. Mivel könnyű, igen sebesen fut a szív felé. Innen az artériákon és a vénákon keresztül könnyen átfolyik az egész testen. Mert meleg, hevesen űz és mozgat, és erősebben megfertőzi az idősebbek vérét, és a saját természetére alakítja azt. Erre a következőképpen utal Lucretius:

„Ím tebeléd Venus édességes cseppeit önti,
szívedbe, s majd jéghideg ezt követően a gyógyír:¹

Azonkívül, minthogy édes, jól esik a benső szerveknek, táplálja és felvidítja azokat. Innen ered, hogy a férfinak az egész vére, mely az ifjúi vér természetét vette fel, az ifjúnak a teste után vágyakozik, hogy az ő vénáiban lakozzék, és a friss vér nedve friss és zsenge vénákba juthasson be. Az is előfordul, hogy e beteget egyszerre éri gyönyör és fájdalom. Gyönyör ama pára és vér világossága és édessége miatt. Az előbbi magához vonzza, az utóbbi felvidítja. Fájdalom, ugyanennek könnyűsége és melege miatt. Tudniillik az előbbi elválasztja és szétszakítja a belső szerveket, az utóbbi elveszi azt, ami az ember sajátja és megváltoztatja természetét, mely változás révén nem hagyja önmagában nyugodni, hanem folytonosan afelé vonzza, aki megfertőzte. Erről így jelez Lucretius:

¹ Lucretius: De rerum natura IV. 1059–60.

„Azt kívánja a test, aki lelkét sebzi tűzével
hisz mindenki, ha megsebesül, ha kiszökken erővel
vére sebéből, arra szökik, merről az ütés jött,
és ha közel van, az ellenségét vére befesti.”¹

E sorokban Lucretius arra gondol, hogy a szemek sugara által megsebzett ember vére megsebzője felé szökik, miképpen a karddal sújtott ember vére is ráfröccsen a reá lesújtóra. Ha ennek a, hogy úgy mondjam, csodának az okára kíváncsiak vagytok, elmondom nektek. Hektór megsebesíti Patroklost és megöli. Patroklos ránéz Hektóra, amint az éppen sebet üt rajta. Az jut az eszébe, hogy meg kell bosszulnia. A bosszúra nyomban föllángol epéje; ettől tüzet fog a vére és tüstént a seb felé siet; mind, hogy a testnek azon részét ápolja, mind a bosszúállásra. Ugyanoda szöknek a szellemek is, melyek miután könnyűek, egészen Hektórig szállván átköltöznek belé; az ő melege fenntartja ezeket egy ideig, mintegy hét órán keresztül. Ugyanezen idő alatt, ha Hektór a halott sebéhez közelhajolva reápillant, a seb vért lövell ki Hektór felé; ugyanis a vér képes valami módon az ellenség felé kifolyni, mind azért, mert a meleg nem szűnt meg teljesen, s nem állt le a belső mozgás, mind azért, mert nem sokkal előtte feléje sietett, végül mind azért, mert a vér visszaköveteli a szellemeit és a szellemek is oda vonják vérüket. Ugyanilyen módon siet a szerelemtől megsebzett ember vére afelé, aki sebet ejtett rajta, int Lucretius, és mi teljességgel osztjuk véleményét.

6. fejezet.

A közönséges szerelem különös hatása

Mondjam-e, ó feddhetetlen férfiak, ami következik, vagy talán hagyjam? Mondom biz' én, merthogy tárgyunk maga megkívánja, mégha képtelennek tűnik is. De hisz ki tudná elkerülni, ha rút dolgokról beszél, hogy ezek megnevezése elhangozzék? Az idősebb emberben a fiatalhoz való hasonulás oly erős, hogy egész testét az ifjúba kívánja átvinni, az övét pedig egészében saját magába igyekszik átömlesztetni, hogy egyrészt a friss nedv friss edényeket, másrészt a zsegebb edények zsegebb nedvet kapjanak. Ez kénysze-

¹ Lucretius: *De rerum natura*, IV, 1047–51.

ríti őket arra, hogy sok ocsmányságot csináljanak egymás között. Azt hiszik ugyanis, hogy miután a sperma az egész testből támad, az egész testet átadhatják vagy befogadhatják ennek a kilövelléssel vagy befogadásával. Ezt saját magát illetően mélyen átélte az epikureus filozófus, Lucretius, valahány szerelmes között a legbánnatosabb:

„Ily módon, ki Venus dárdájától sebesül meg,
— légyen akár az egy ifjú ki ezt asszonyra hajtja,
vagy pedig asszony, egész testéből szórva szerelmet —,
megsebzője felé siet, és vele vágy egyesülni,
testéből kiszökő nedvét testébe lövellni.

.....
Összefonódik testük, a szájuk is összetapad már,
ízlelvén ajakát társuk szájába lehellnek
hasztalanul, hiszen onnan semmit nem bitorolhat
senki, belépni, kilépni se képes testből a testbe;
mert úgy tűnik, küzdenek és ez a vágyuk eközben;
mindaddig sóvár ölelésben függve maradnak,
míg a gyönyörtől gyengült tagjaik el nem omolnak.”¹

Ezek az epikureus Lucretius szavai. Hogy a szerelmesek teljes egészében magukba kívánják fogadni szeretettjüket, arra bizonyáságul szolgálhat Artemisia, Karia királyának, Mausolusnak a felesége, aki, mint mondják, az emberi ragaszkodást meghaladóan szerette a férjét, és holttestét elhamvasztván porait vízben elkeverve itta meg.

7. fejezet

A közönséges szerelem a vér egyfajta bántalma

Hogy ez szenvedély a vérben keletkezik, azt az támaszthatja alá, hogy az ilyesféle hév híjával van az ezt felváltó nyugalomnak, a szüntelenül égő lázat pedig a Physikosok a vérből eredeztetik. Amely hat óra után csillapodik le, azt a nyálkából; amely egy nap után, azt az epéből; amely két nap után, azt a fekete epe nedvéből. Tehát joggal helyezzük ezt a vérbe, természetesen a melankolikus

¹ Lucretius: *De rerum natura*, IV, 1052–56. — 1108–14.

vérbe, amint azt Sókratés beszéde során hallhattátok; az ilyen vérrel mindig a gondolkodás rögzülése jár együtt.

8. fejezet

Miként lesz a szerelmes szeretettjéhez hasonló

Ennek okáért senki ne csodálkozzék közületek, ha azt hallja, hogy valamely szerelmes saját testében szeretettjének hasonmását vagy alakját hozta létre. A viselő asszonyok, akik igen vágnak egy kis borra, erősen erre a borra gondolnak. A heves gondolkozás mozgásba hozza a benső szellemeket, és bennük festi le az elgondolt dolog képét. Ezek hasonlóképpen mozgásba hozzák a vért, és a magzat igen lágy anyagában a bor képe megjelenik. A szerelmes pedig a viselőöknél is hevesebben vágy kedvesére valamint élénkebben és szinte kizárólag őrá gondol. Csodálkozhatunk-e hát azon, hogy az addig a kebelbe vésett arc a gondolkodás révén a szellemben is megjelenik, a szellem által pedig lenyomata a vérben is rögzül? Különösen így van ez, midőn Lysias vénáiban már Phaidros zsenge vére csörgedezik, úgyhogy Phaidros arca igen könnyen feltűnhet a saját véreben. Miután pedig a test minden egyes tagja nap mint nap kitikkad, majd a táplálék cseppjeit magába szívva újra felélénkül, — következésképpen minden ember teste naponta lassan kiszárad, s lassan helyre is áll. A testrészek pedig a vénák ereiből odafolyó vér által állnak helyre. Csodálod-e hát, ha egy bizonyos hasonmással festett vér ezt a tagokban is megjelenti, olymódon, hogy végül Lysias sok mindenben Phaidrosra tűnik hasonlítani, akár színeiben vagy vonásaiban, akár vágyaiban vagy mozdulataiban?

9. fejezet

Kik azok, akik a legkönnyebben hódítanak meg bennünket

Azt kérdezheti valaki, hogy elsősorban kik és hogyan hálózzák be a szerelmeseket, s ezek miként szabadulhatnak. Minden bizonnyal a nők könnyen hódítják meg a férfiakat, azok pedig még könnyebben, akiknek kissé férfias a természetük. Az ifjak még annál is könnyebben, minthogy jobban hasonlítanak a férfiakra mint a nők,

s a vérük és szellemük fényesebb, forróbb és finomabb az övéknél, ami a szerelmi hódítás alapfeltétele. A férfiak közül azok nyűgözik le a leggyorsabban a férfiakat vagy a nőket, akik a leginkább szangvinikus vérmérsékletűek, s bizonyos részről kolerikusak is; akiknek nagy, kék, ragyogó szemük van, főként ha tiszta életet élnek, és arcuk üdeségére nem vetett árnyékot a testi egyesülés folytán nedveik világos levének kimerülése. Ugyanis, amint fentebb említettük, mindezek feltétlenül szükségesek a szívet megsebző nyilak kilöveléséhez.

Azonkívül azok esnek gyorsan a szerelem hálójába, akiknek a születésekor a Venus az Oroszlán jegyében állt, vagy a Hold a Vénusszal kemény fényszögkapcsolatban volt, és akik ugyanolyan vérmérsékletűek. A flegmatikusokat, akikben a nyálka az uralkodó életnedv, nem lehet behálózni. A melankolikusok, akikben a fekete epe, nehezen meghódíthatóak, azonban ha valaki rabul ejti őket; többé nem szabadulnak. Hogyha egy szangvinikus igaz le egy szangvinikust, ez könnyű járom, édes kötelék, ugyanis a hasonló felépítés kölcsönös szerelmet szül; azontúl ezen életnedv édessége reményt és bizodalmat önt a szerelmesbe. Hogyha kolerikus igaz le kolerikust, elviselhetetlen a rabszolgaság: bennük ugyan felépítésük hasonlósága nem ritkán kölcsönös szeretet ébreszt, ám az epe tüzes nedve gyakran lobbantja fel hirtelen haragjukat. Hogyha szangvinikus kolerikust vagy fordítva, az édes és a maró nedv keveredéséből a harag és a gyengédség, a gyönyör és a fájdalom változása fog származni.

Amikor szangvinikus melankolikust kötöz magához, e kötelék örökre szól, és nem is elviselhetetlen, hiszem a vér édessége mérsékli a fekete epe keserűségét. Ha azonban kolerikus csábít el melankolikust, ez mindennél szörnyebb veszedelem. Az ifjú erősen maró nedve lassanként felszívódik az idősebb bensőjében, finom tűz emészt mindenütt; a szerencsétlen szerelmes eleped. Az epe hirtelen haragra és verekedésre tesz hajlamossá; a melankólia búskomorságra és folytonos panaszzkodásra. Az ő szerelmük gyakran végződik úgy, ahogyan Phyllisé, Didóé és Lucretiusé. Végül, a flegmatikus vagy melankolikus ifjú nem ragad el senkit sem, vére és szellemei sűrűsége és nehézsége miatt.

10. fejezet

Mi módon igéződnek meg a szerelmesek

Hogy miként igéződnek meg a szerelmesek, arról, azt hiszem, a fentebbiekben eleget elmondottunk; de talán még hozzá kell tennünk, hogy a halandók akkor igéződnek meg a leginkább, amikor a másokra pillantva gyakran egymáson felejtik tekintetüket, fényeiket összekötik a másik fényeivel és, a szerencsétlenek, hosszú szerelmet szívnak magukba. Musaios szerint e betegségnek minden oka és eredete a szem. Ezért, ha valaki csillogó szemekkel rendelkezik, mégha külseje egyébként kevésbé megnyerő is, a gyakran reátekintőket a fentebb említett okból magába bolondíthatja. Aki pedig ezzel ellenkező adottságokkal van ellátva, az inkább valamiféle csendesebb, jóindulatszerű szeretet ébreszt a másikban, mint lángoló szerelmet. A szemeken túl a többi testrész harmóniája úgy tűnik, nem képes egy efféle betegség okává válni, hanem alkalmi ösztönzés erejével bírhat csupán. Tudniillik az ilyen felépítés a távolról szemlélőt arra buzdítja, hogy közelebb menjen. Aztán a közlőről reátekintőt ott fogja, hogy hosszan vizsgálgassa megjelenését. A mellette időzött azonban csakis tekintete sebezheti meg. A mérsékeltbb szeretethez viszont, mely ezen istenség részese, és amelyről sok szó esett ezen a lakomán, annak okaként nem csupán a szem, hanem valamennyi testrész összhangja és kedvessége is hozzájárul.

11. fejezet

A szerelemtől való szabadulás módja

Eddig arról beszéltünk, hogy kik és hogyan hódítanak meg bennünket. Az maradt még hátra, hogy röviden előadjuk: miként szabadulhatunk. A szabadulásnak két módja lehet: az egyik természetes, a másiról nekünk kell gondoskodnunk.

A természetes az, amely bizonyos idő leforgása alatt megy végbe; ez nem csupán ennek, hanem minden más betegségnek is jellemzője. Hiszen a bőrön is addig marad rajta a viszketés, amíg a kóros vér salakja az erekben, vagy a nyálka sóssága a tagokban érvényesül. A vér megtisztulásával és a nyálka sósságának megszüntével a viszketés alábbhagy, és a bőr utálatos pikkelyei lepe-

regnek. Mindazáltal eltűnésükhöz nagyban hozzájárulhat a kellő gondoskodás; erőszakos eltávolításuk vagy kenegetésük azonban igen veszélyes.

A szerelmesek nyugtalansága is szükségképpen mindaddig kínozza őket, ameddig a vérnek a megigézés által kapott fertőzése bensőjükben fennmarad, s súlyos gonddal nyomja a szívet, az erek útján táplálja a sebet, láthatatlan tűzzel emészti tagjaikat. Tudniillik a szívből az erekbe, az erekből a tagokba terjed ez tovább. Ennélfogva e fertőzés megszüntetésével ér véget a szerelmesek, sőt tébolyultak nyugtalansága. Ez mindenkinél hosszú időt vesz igénybe; a melankolikusoknál pedig igen hosszú, különösen, ha a Saturnus uralma alatt lettek leigázva. Ez az idő ráadásul igen keserves is, ha a Saturnus retrográd mozgásban volt, vagy a Marsszal konjunkcióban vagy a Nappal oppozícióban állt, amikor szolgaságba estek. Azok is igen sokáig gyötrődnek, akiknek születése pillanatában a Venus a Saturnus házában volt, vagy a Saturnusszal és a Holddal kemény fényszöget zárt be. E természetes tisztulást hozzáértő és gondos ápolással kell elősegítenünk. Mindenekelőtt arra kell figyel-nünk, nehogy idő előtt kíséreljük meg kiszakítani vagy lenyesni azt, ami erre még nem érett meg, és nehogy óriási veszélyt kockáztatva tépjük szét azt, amit biztonságosabban fel tudunk bontani. Bizonyos szokásokkal fel kell hagynia a betegnek, és főként arra kell vigyáznia, hogy szemének fényei ne találkozzanak megsebzőjének fényeivel. Ha szeretettjének van valamely lelki vagy testi hiányos-sága, gondoljon gyakran erre. Lelkét számos, különféle és komoly feladattal foglalja le. Sűrűn alkalmazzon érvágást. Igyon könnyű borokat, olykor le is részegedhet, hogy a régi vér kiürülésével új vér kerüljön ennek helyébe és új szellem. Eddze keményen a testét, egészen a leizzadásig, hogy ennek révén a test csatornáit megnyílja-nak, a megtisztulást elősegítvén. Azonfelül mindazon dolgok, ame-lyeket a Physikosok, a szív oltalmára valamint az agy táplálására al-kalmaznak, a gyógyuláshoz a lehető leghasznosabbak. Lucretius a gyakori szeretkezést is javasolja:

„Jobb kikerülni a látását, étkét utasítsd el
vágynak, hát másfele fordítsd képzeleted már;
felgyült nedveidet mindegy mily testbe, löveld ki,
vissza ne tartsd csak azért, mert egyszer égve szeretté!”¹

¹ Lucretius: *De rerum natura* IV, 1063–66

12. fejezet

Mennyire káros a közönséges szerelem

De attól tartván, hogy ha még sokáig beszélünk ezen örületről, mi magunk is megtévelyodünk, zárjuk le röviden ezt a témát. Az a szorongó nyugtalanság, amely a közönséges szerelmeseket éjjel-nappal gyötri, az örület egy fajtája. Míg a szerelem tart, először az epe tüze, majd a fekete epe gyulladása kínozza őket, a düh és az izzó szenvedély vesz rajtuk erőt, és szinte vakon rohannak vesztükbe. Hogy milyen veszedelmes ez a hamis szerelem mind a szeretett mind a szerelmes számára, azt bizonyítja a thébai Lysias és Sókratész Platón *Phaidros*-ában. Ezen örületnek köszönhetően az ember az állati természet szintjére süllyed.

13. fejezet

Mennyire hasznos az isteni szerelem. Ennek négy fajtája

Az isteni ihletettségtől viszont az emberi természet fölé emelkedik, és istenné válik. Az isteni ihletettség pedig a gondolkodó lélek megvilágosodása, melynek révén isten a magasból a mélybe zuhant lelket visszarágadja, a mélyből a magasba. A lélek testbe zuhanása az Egyből, minden dolog kezdetéből, négy fokozaton keresztül megy végbe, az értelem; a gondolkodás, a vélemény és a természet fokozatain keresztül. Ugyanis miután minden dolgok rendjében hat fokozat létezik, melyek közül legfelül az Egy áll, legalul a test, közöttük pedig az imént említett négy; szükségszerű, hogy mindaz, ami az elsőből az utolsóba zuhan, a közöttük levő négyen keresztül menjen át. Maga az Egy, minden dolog mértéke és határa, híjával van a keveredtségnek és a sokaságnak. Az angyali értelem ugyan az ideák sokaságával egyenlő, ámde változatlan és örökkévaló. A lélek gondolkodóképessége változó a fogalmak és következtetések sokasága révén, azonban rendezett. A vélemény viszont rendezetlen és változó, képzetek sokasága, de mindazáltal pontjaiban egyesített szubsztancia, mivel a lélek maga, melyben a vélemény lakozik, egyetlen szubsztancia, mely nem foglal el helyet. A természet, vagyis a lélekből fakadó táplálkozó képesség és a lelki felépítés hasonlóképpen; ezeknek csupán a test pontjain keresztül van

kiterjedésük. A test viszont meghatározatlan számú részből álló sokaság, mely alávetett a mozgásnak; pontjaiban és részeiben megosztott szubsztancia.

Lelkünk valamennyi fokozatot szem előtt tartja. Ezeken keresztül száll alá, ezeken keresztül emelkedik fel. Ahogyan ugyanis magából az Egyből — ami mindennek a kezdete — ered, részese valamiféle egységnek, mely minden esszenciáját, képességét és működését egyesíti, melytől és melyhez a többi dolog is, ami a lélekben van, függ és tartozik, miképpen a középponttól és a középponthoz a kör sugarai. Azonban nem csupán a lélek részeit köti egymáshoz és az egész lélekhez, hanem az egész lelket is magához az Egyhez, minden dolog okához. Amint az isteni értelem fénysugarától megvilágosodik, minden dolog ideáját az értelem segítségével mozdulatlan cselekvésben szemléli. Amint saját magára tekint, egyetemes dolgok minőségeit tanulmányozza, és a kiindulópontoktól a végkövetkeztetésekig a gondolkodás útján jut el. Amint a testre tekint, a változó dolgok egyedi formáit és megjelenéseit érzékein keresztül fölfogván a vélekedés segítségével vizsgálhatja. Amint az anyaghoz nyúl, eszköze a természet lesz, mely által az anyagot mozgatja és formálja. Ebből származik a születés, a növekedés és ezek ellentéte. Láthatjátok hát, hogy az örökkévalóság fölött levő Egyből az örökkévaló sokaságba süllyed, az örökkévalóságból az időbe, az időből a helybe és az anyagba. Süllyed, mondom, amikor ama tisztaságtól, melyben született, a testtel sokáig foglalkozván eltérni kezd.

14. fejezet

Mely fokozatokon keresztül emelik fel a lelket az isteni ihletek

Minekutána négy fokozaton keresztül száll alá, szükségszerű, hogy négy fokozaton át emelkedjék is fel. Mégpedig az isteni ihletettség az, ami a magasba ragadja, ahogy ez ennek a meghatározásában áll. Tehát az isteni ihletettségnek négy fajtája van. Az első a költői ihletettség, a második a misztikus, a harmadik a látnoki, a negyedik a szerelmi ihletettség. A költészet a Múzsáktól, a misztérium Dionysostól, a jóslás Apollótól, a szerelem Venustól való. Az Egyhez visszatérni pedig nyilván nem képes másként a lélek, csak ha maga is az Egyé válik.

Sokasággá lett, midőn a testbe alászállt; különféle működésekben oszlik meg, és a testi dolgok végtelen sokaságával foglalkozik. Ebből következőleg magasabb rendű részei mintegy elalszanak, és az alacsonyabb rendűek uralkodnak a többi fölött. Azokat a kábultság, emezeket az állandó háborgatás erőltetni el; az egész lelket pedig zavar és diszharmónia tölti el. Elsőként a költészet ihletére van szükség, amely a zene dallamaival ébreszti fel azt, ami kábult, a harmónia édessége révén simogatja azt, ami háborított, végül a különféle összhangzatok segítségével előzi a meghasonlást és zavarodottságot, és helyreállítja az egyensúlyt a lélek különböző részei között. És ez még nem minden. A sokaság ugyanis még továbbra is megmarad a lélekben. Most következik tehát Dionysos misztériuma, amely tisztító szertartásokkal, szent áldozatokkal, és az isten egész kultusza révén valamennyi rész figyelmét az értelem felé irányítja, mely az istennel való foglalkozást lehetővé teszi. Így miután a lélek egyes részeit az egyetlen értelembé összevontuk, a lélek immáron a sokaságból valamiféle egységes egészévé vált. Még mindig szükség van azonban a harmadik ihletre, amely az értelmet az egységhez magához, a lélek vezetőjéhez visszavezeti. Ezt Apolló a prófétáláson keresztül viszi végbe; ugyanis amikor a lélek az értelman túl az egységbe emelkedik fel, a jövőző dolgokat előre megmondja. Végül, midőn a lélek eggyé vált, eggyé, mondom, ami a léleknek természetében és esszenciájában van; az marad hátra, hogy legott az Egybe, ami az esszencia fölött áll: vagyis istenhez vezesse vissza magát. Ezt ama égi Venus a szerelem, azaz az isteni szépségre való vágyakozás, és a jóra való szomjúhozás révén teljesíti be.

Következésképpen az első ihlet összhangba hozza az összezavart és kiegyenlítetlen dolgokat. A második az egyensúlyba hozott részekből egységes egészet teremt. A harmadik a részek fölött álló egységes egészet. A negyedik az esszencia és az egész fölött álló Egybe vezet. Platón a *Phaidros*-ban az emberi lélekben az isteni dolgoknak szentelt értelmet kocsihajtónak nevezi; a lélek egységét a kocsihajtó fejének; a természeti dolgok nyomában járó gondolkodást és vélekedést engedelmes lónak; a zavaros képzeletet és az érzékek vágyát engedetlen lónak. A lélek egész természetét kocsinak, miután mozgása mintegy körben futva önmagából kiindulván végül önmagába tér vissza, midőn a saját természetét tanulmányozza. Ha vizsgálódása a lélektől indul, ugyanahhoz érkezik vissza. A lel-

ket szárnyakkal ruházza fel, melyek révén a magasba juthat; ezek közül az egyik, úgy véljük, az a kutatás, mellyel az értelem folyvást az igazságra törekszik, a másik a jóra való vágyakozás, melyben akaratunk örökkön ég. A lélek ezen részei elveszítik rendjüket, midőn az őket összezavaró testtel elegyednek. Nos, az első ihlet az *engedelmes lovat*, azaz a gondolkodást és a vélekedést az *engedetlen lótól*, vagyis a zavaros képzelettől és az érzékek vágyától elválasztja. A második az engedetlent az engedelmes lónak, az engedelmes lovat pedig a *kocsihajtónak*, azaz az értelemnek rendeli alá. A harmadik a kocsihajtót saját feje, tehát az egység, az értelem csúcsa felé irányítja. Az utolsó a kocsihajtó fejét minden dolog feje felé fordítja. Ott a kocsihajtó boldog, és a jászol elé, vagyis az isteni szépség elé *állítván lovait* — azaz előkészítvén a lélek valamennyi neki alárendelt részét — *ambróziát vet elébük*, és *nektárral itatja őket*, tehát a szépség látásával és az ebből fakadó örömmel. Ezeket teszi a négyféle ihlet. Róluk Platón általánosságban a Phaidrosban értekezik; sajátlagosan a költői ihletről az *Ión*-ban, a szerelmiről a *Lakomában*. Hogy Orpheust ezek mindegyike megszállta, arról könyvei szolgálhatnak tanúságképpen. A szerelmi, úgy tűnik, leginkább Sapphót, Anakreónt és Sókratést ragadta el.

15. fejezet

Mindezen ihletek közül a szerelem a legkiválóbb

Valamennyi közül a leghatalmasabb és legkiválóbb a szerelmi ihlet, a leghatalmasabb, mondom, azért, mert a másik három közül egyik sem nélkülözheti ezt. Ugyanis nem tehetünk szert sem a költészet, sem a misztériumok, sem a prófétálás ihletére komoly igyekezet, lobogó, tiszteletteljes szeretet és az istenség serény tisztelete nélkül. Az igyekezetet, a szeretet és a tiszteletet pedig mi másnak mondanánk, mint szerelemnek? Tehát ezek mind a szerelem erején alapulnak. A legkiválóbb is, miután a többi ehhez mint valami célhoz vezet el. Hisz ez az, ami a legszorosabban kapcsol bennünket istenhez.

Azonkívül e négy ihletet ugyanennyi hamis szenvedély csalárdul utánozni látszik: a költőit az a fajta közönséges zene, amely csak a füleket andalítja el; a misztériumokét a tömeg üres babonája.

A prófétálásét a legkevésbé sem csálhatatlan emberi okoskodás találgatása. A szerelemét a tomboló érzéki vágy.

Az igazi szerelem ugyanis nem más, mint a testi szépség megpillantása által fellobbanó erőfeszítés az isteni szépséghez való szárnyalásra. A hamis szerelem pedig a megpillantástól a megérintésig történő zuhanás.

16. fejezet

Mennyire hasznos az igazi szerető

Azt kérdezitek: mit használ a sókratési szerelem? Először is a leginkább Sókratésnek magának használ, hogy szárnyait visszaszerezze, melyeken hazájába visszarepülhet; azután igen hasznos városa számára, hogy dicsőn és boldogan élhessen. A várost pedig nyilván nem a kövek, hanem az emberek teszik. Nos, az emberekre, miként a fiatal fácskákra, zsenge koruktól fogva oda kell figyelni, s afelé irányítani, hogy legjobb gyümölcsöket hozzák. A gyermekekről a szülőknek és a nevelőknek kell gondoskodni. A serdülők pedig nem lépik át a szüleik és nevelőik húzta határokat, míg az aljanép rossz szokásai meg nem fertőzik őket. Tudniillik az otthon magukba szívott magasabb életnormákat fogják követni, ha csak az alávaló és jellemtelen férfiakkal való társalgás és rendszeres együtt időzés el nem tántorítja őket ezektől, különösen akkor, ha azok a kedvükben járnak és hízelegnek nekik. Mit tesz tehát Sókratész? Vajon engedi, hogy az ifjúság, mely a jövőendő állam magja, a becsutelenek rossz befolyása alatt megrontassék? Hol lenne akkor hazája iránt érzett szeretete? Minden bizonnyal hazája és annak fiai segítségére sietne, melyek neki testvérei, és kiszabadítaná őket a veszedelemből. Talán törvényeket fogalmazna meg, melyekben eltiltaná a fajtalan férfiakat az ifjakkal való találkozástól. Csakhogy nem lehetünk mindannyian Solónok és Lykurgosok. Keveseknek adatik meg az a méltóság, hogy törvényeket alkothassanak, és ha a törvényeket meghozták, igen kevesen engedelmeskednek azoknak. Akkor hát? Erőszakhoz folyamodjék, és emeljen kezét az idősebbekre, hogy az ifjaktól elűzze őket? Ámde egyedül Héraklésznak sikerült leküzdenie a szörnyetegeket, mint mondják — mások számára igen veszélyes az efféle erőszak. Esetleg figyelmeztetné, korholná, megdorgálná a vétkes férfiakat? Az ám, de a zavarodott lélek nem törő-

dik a figyelmeztető szavakkal, sőt, ami még rosszabb, nekiront az őt figyelmeztetőnek. Ezért, ha ezzel próbálkoznék Sókratész, van, aki ökölrel, van, aki rúgásokkal látná el a baját. Így az ifjúság számára egyetlen útja marad az üdvösségnek: Sókratész társasága. Emiatt vegyül tehát a szeretet által elkötelezve a görögök ama legbölcsebbje mindenütt az őt kísérő ifjak nagy csapatába.

Ekként az igazi szerető pásztor módjára őrzi báránykájának nyáját a hamis szeretőktől mint a farkasok torkától és a ragálytól. Mint-hogy pedig akik hasonlítanak, azok könnyen egymásra találhatnak, az ifjakhoz hasonlóvá teszi magát életének tisztasága, szavainak egyszerűsége révén, játékaival, tréfáival, jókedvű élcelődésével. Önmagából pedig főként úgy csinál öregből gyermeket, hogy a fiúkat minduntalan saját magával egyidőssé teszi baráti és víg közvetlenségével. Csak élvezetes módon tehetjük az ifjúságot fogékonnyá a gyönyörűséges dolgokra; nem állhatják ugyanis a túl merev és szigorú tanítókat. Ennek okáért ifjúságunk védelmezője hazája üdvére saját dolgainak intézését elhanyagolván felvállalta az ifjak gondozását, s őket először társaságának kedvességével és élvezetességével nyerte meg. Miután így a hálójába kerítette, immár kissé szigorúbban inti őket, végül még keményebb szigort alkalmaz. Ily módon a zsenge korú Phaidónt, aki nyilvánosházban volt prostituált, kiváltotta ebből a szerencsétlenségből, és bölcselővé tette. Platónt, aki a költészetnek szentelte magát, arra kényszerítette, hogy tragédiáit a tűzbe vesse, és becsebb tanulmányokba kezdjen. Xenophónt a közönséges fényűzéstől a bölcsék józanságához vezette el. Aischinést és Aristippot szegényből gazdaggá, Phaidrost szónokból bölcselővé, Alkibiadést tudatlanból igen nagy tudású emberré tette. Charmidés neki köszönhetően tekintélyessé és tiszta erkölcsűvé, Theagés a köztársaság bátor és igazságos polgárává lett. Euthydémot és Menónt a szofisták álokoskodásaitól az igazi bölcsességhez vezette el. Ennélfogva nem is annyira kellemes mint inkább hasznos volt Sókratész társasága, és amint Alkibiadés mondja, az ifjak sokkal odaadóbban szerették, mint amennyire ő szerette őket.

17. fejezet

Miként adjunk hálát a Szent Léleknek, amely bennünket ezen értekezésre megvilágított és lángra lobbantott

Immáron tehát, kiváló asztaltársaim, úgy tűnik, hogy előbb a ti, majd az én előadásom alapján sikerült felderítenünk, hogy mi a szerelem, ki az igazi szerető, és miben lehet hasznos. E sikeres kutatás oka és vezetője pedig, ismerjétek fel, kétség kívül maga a szerelem volt, melynek a vizsgálatába fogtunk. Ugyanis a szerelem által annak kutatására, hogy úgy mondjam, lángra gyúlván a szerelmet kerestük, és meg is találtuk, olymódon, hogy mind a kutatást mind a rátalálást neki köszönhetjük, neki kell hálát adnunk érte. Ó, milyen bőkezű ez az isten! Ó, milyen páratlanul kegyes a szerelem! Hiszen a többi isten, miután sokáig kutattad őket, végre alig-alig, igen kis időre mutatja meg magát. A szerelem pedig annak is elébe megy, aki csak szándékozik keresni őt. Ennek okáért az emberek elismerik, hogy sokkal többet köszönhetnek ennek az istennek mint a többinek. Vannak, akik gyakranátkozni merészelik ez isteni hatalmat, mely lesújt vétkeinkre. Nem kevesen gyűlölnek a bölcsességet is, mely valamennyi komisz tettünket kipuhatolja. Mi azonban az isteni szerelmet, minden jó adományozóját csak szeretni tudjuk. Ezt a hozzánk annyira kegyes szerelmet tehát ugyanolyan szándékkal tiszteljük, amilyenell bölcsességét becsüljük, és hatalmát csodáljuk, hogy a szerelem vezetésével, Istent, hogy úgy mondjam a maga teljességében kegyessé tegyük, és teljes valónkban a szerelem tüzeiben égvén, örök szerelemben Istent élvezhessük a maga teljes egészében.

Az 1469. év július havában, Firenzében

*Firenze
Budapest*

*Marsilio Ficino
Fordította: Imreg Monika*

A fordító utószava a *Commentarium*hoz

Marsilio Ficino egyetlen műve sem jelent még meg mindezidáig teljes egészében Magyarországon, magyar fordításban. Pedig e jeles filozófust az Itáliában tanult Báthory Miklós, Garázda Péter és Váradi Péter Mátyás király udvarába hívták, hogy Budán is jöjjön létre egy a firenzei platóni akademiához hasonló kör, hogy az itteni platonista barátok — „*Fratres in Platone*” — mestere és vezetője legyen. Nem jött, de közvetlen hatása így is volt a magyarokra: műveit közeleli barátja, Francesco Bandini, aki Firenze követeként járt Magyarországon, mind elhozta Budára, így egész Európában nálunk ismerték meg a legkorábban az ezen alkotásokban foglalt gondolatokat. Báthorynak és Váradinak egy-egy, Mátyásnak két művét ajánlotta Ficino, ez utóbbiak: *Levelei* III. és IV. könyve, a *De triplice vita* III. könyve. Garázda Péterrel annak firenzei tanulóévei alatt barátságos viszonyban állott.

A *Commentariummal* kapcsolatban ismét megemlíthetünk egy magyar humanistát: Janus Pannonius, Platón és Plótinos alapos ismerője római követként találkozhatott Ficinóval, akinek néhány év múltán elküldte elégiáit; erre a filozófus a Symposion-kommentárokat juttatta el hozzá még 1469-ben, vagyis a mű elkészültének évében.

Ígyhát Ficino munkáinak magyarra fordítása- és megjelentetésekor nem csupán az egyetemes kultúrával, de saját művelődéstörténetünkkel szembeni nagy adósságunkat is törlesztjük, s nem maradunk méltatlanok elődeinkhez. Meglehet, a fordításokra nem volt szükség az elmúlt századokban, amikor is a műveltséghez feltétlenül hozzátartozott a biztos latin és legalábbis alapfokú görög nyelvtudás, úgyhogy például a görög klasszikusok „műkedvelők számára” kiadott köteteiben a görög szöveg mellett a „gyengébbek

kedvéért” párhuzamosan latinul is hozták a fordítást. Mindez sajnos a múlté. Fordításokra szükség van, hogy teljes szerzői *corpus*-ok ne eshessenek ki a köztudatból.

Mi lehet a Ficino és a másik nagy reneszánsz olasz filozófus, Pico della Mirandola körüli csend oka? (Az utóbbitól sem jelent meg magyarul semmi teljes terjedelmében *Az ember méltóságáról* című értekezésén kívül.) Lehet érdektelenség, miután a magyar filozófiai gondolkodás elsősorban a német, francia és angol filozófiával, főként a modern, tehát reneszánsz utáni irányzatokkal és iskolákkal foglalkozik; akikre ez nem igaz, azok pedig inkább a skolasztika, patrisztika, esetleg az ókori filozófia területein vizsgálódnak. Tehát, ha el is hangzott esetleg e szerzők neve egy-két filozófiai tárgyú előadáson, mélyebben még nem nagyon esett róluk szó. — Lehet előítélet, minthogy e két szerző több olyan tudomány ismerője és művelője volt, amelyet sokan a mai napig áltudománynak és „hókuszpókusznak” tartanak, mint például az asztrológia, a hermetizmus (ismertebb nevén az alchímia) és a kabbalisztika. Mindez azonban ezen ítéletek táplálóinak tájékozatlanságáról vagy esetleg materializmusáról tanúskodik, és nem e félreértett és a bulvárlapokban elkorcsosított tudományokat minősíti. A sajtóban közölt, kontárok készítette horoszkóp-előrejelzések például nem mások mint jól jövedelmező és hathatós ellenreklámok azoknak a számára, akiket esetleg valóban érdekelne az asztrológia. A főként a múlt század szellemtelen, pozitivista tudományának beállításából ismert és leginkább félreértett alchímiáról vagyis hermetizmusról pedig legyen itt elég néhány szó: ez egy jelbeszédben fogalmazó titkos szellemi, beavatásra irányuló hagyomány, voltaképpen az antik beavatási misztériumok valós értelmének megőrzője és átmentője évszázadokon keresztül, mely az eretnekséggé nyilvánítás veszélyét kívánta elkerülni képes beszédével. A hermetista filozófusok között azonban megfogalmazásaik különbözőségének és eltéréseinek ellenére is nyílt titok volt, hogy miközben fémek transzmutációiról beszélnek, voltaképpen az ember szellemi és lelki állapotaira utalnak.

Az arany előállítására nem holmi alantas haszonszerzés céljából történő nevetséges kísérletezgetés — ahogy ezt az említett beállítás nyomán ma már szinte mindenki elképzei —, hanem egy megvalósítandó szellemi állapot elérését jelenti. Egyébiránt például a ma egyre inkább tisztelt és elismert Jakob Böhme és Eckhart mester is

hermetista szerzők voltak. Ez utóbbi tudományról reményeink szerint a közeljövőben egy egész könyv jelenik meg a fordításunkban *A hermetikai tradíció* címmel (írta: Julius Evola).

De térjünk vissza szerzőnkhez és művéhez. A továbbiakban röviden összefoglaljuk, mi az, amit tudni érdemes Ficino személyéről és munkáiról, azután a *Commentarium* elemzése során rámutatunk arra, miként hozhatók összefüggésbe Botticelli mitológiai tárgyú festményei a firenzei platóni akadémia vezetőjével, maga a *Commentarium* pedig különösen a *Tavaszi* című képpel.

*** *** ***

Marsilio Ficino 1433-ban, Firenze környékén született, és szintén Firenze környékén, Careggiben halt meg 1499-ben. Pisában és Firenzében tanult, ahol az orvos Niccoló Tignosi az arisztotelianus tanulmányok felé irányította. 1459-ben kapcsolatba került Cosimo de'Medicivel, és az ő, valamint Cristoforo Landino hatása révén a platonizmus felé fordult. Hamarosan a művelt férfiakból, tudósokból, filozófusokból, művészekből álló kör középpontjába került, mely a Platóni Akadémia néven ismert, és hozzáfogott a platóni dialógusok latinra fordításához, amit 1484-ben ki is nyomtatattak. Platónon kívül Ficino lefordította az orphikus hagyomány töredékeit, Hésiodost, a *Hermés könyveit*, Plótinus *Enneades*-ét, Proklos, Porphyrios, Iamblichos, Psellos, Dionysios Areopagítés és mások műveit. Fordításainak hatalmas *corpus*-ában — mely igen elterjedt az európai művelődésben — jól tükröződik Ficino saját filozófiai felfogása is. Létezik számára egy filozófiai hagyomány, amely az ókori költőktől Pithagorason és Platónon keresztül megszakítás nélkül folytatódik és érkezik el Dionysios Areopagítéshez. Ez nem más mint az isteni Logos kibontakozó megmutatkozása; a filozófus feladata pedig abban áll, hogy napfényre hozza azt a vallási igazságot, amely a különféle mitológémák és filozófiák mögött rejtőzik. Ezen az alapon igyekszik bizonyítani Ficino a kereszténység és a platonizmus között fennálló megegyezést. Korának arisztotelianus iskoláival polemizálva, akiket a vallás szétrombolásával vádolt, valamint az irodalmárok esztétizmusával szemben, akik szerint nem értik az ókoriak „meséibe” bujtatott titkos igazságot, Ficino egy „pia philosophia”-t, egy „docta religio”-t követel: pontosan a platóni hagyományt, amely (az egyházatyákon keresztül) egészen a saját

koráig húzódik, és amelynek megerősítését és terjesztését Ficino saját feladatának, szinte missziójának tartja, egyfajta új apologetikán keresztül. Ilyen mű az 1474-ben befejezett *De Christiana Religione* című értekezése.

Filozófiai elképzeléseinek legteljesebb kidolgozását a *Theologia Platonica de immortalitate animorum* című munkájában találjuk. Filozófiai szempontból azonban fontos sok levele is, amelyeket az *Epistole* tizenkét könyve tartalmaz, és Platón néhány dialógusához írt kommentárjai, melyek közül az a legjelentősebb, amely a *Symposion*hoz készült, s olasz fordításában ezt a címet kapta: „A szerelemről, avagy Platón igazi Lakomája”

A lét egységként való felfogásához, amelyben valamennyi szint szervesen kapcsolódik a többi szinthez és az egészhez, hozzátartozik Ficino munkásságában a mágia és az asztrológia jelenléte, amiért az egyház meg is vádolta, „bűbájossággal”. Ficino mágikus-asztrológiai elképzeléseit a *De vita* három könyvében foglalja össze (1489).

*** *** ***

A *Commentarium*

Ficino *Commentarium*uma tradicionális eszmeiségű filozófiai alkotás. Hogy maga a tradicionalitás miben áll, afelől René Guénon és Julius Evola immáron magyarul is megjelent műveiben tájékozódhatunk a leginkább.

Munkájának játékos keretén túl — melyben könnyedén utánozza mesterének fogásait (lásd a szereposztás figyelmes megfigyeléseit, s azt, hogy a szerző maga mintha kívül rekedne a beszélgetésen; mégis igazából végig az ő gondolatait halljuk) — a mondani való súlya olymódon tartja egyensúlyban az olykor (első pillantásra) jelentéktelenebbnek tűnő részeket, mint tőke a hajót, mely hosszú és kanyargós útjának végén mégis csak célhoz ér. Megértéséhez azonban helyenként nem árt némi ezoterikus előképzettség, nem mintha olyan homályosan vagy bonyolultan adná elő ezeket a dolgokat, csak éppen hogy ne álljunk teljesen értetlenül az olyan fogalmak előtt, mint az életnedvek, a négyféle temperamentum

vagy — az asztrológiai megnevezéseket illetően — mint a születő ház, opposzió, konjunkció stb.

Tehát a sok egyéb (olykor szórakoztató, olykor gyakorlati-tapasztalati útmutatást adó, vagy akár tudományosan magyarázó) elem mellett a legfontosabb az ontológiai, mely egy négy szintre tagozódó hierarchiájú világban jelöli ki az ember helyét. E hierarchiát az egyes szinteknek a *térhez*, az *időhöz* avagy a mozgáshoz-változáshoz és a *mennyiséghez* azaz a számhoz való viszonyulása alapján jellemzi. A legfelső szint tehát *isten*, mindennek alkotója, oka és eredete. Fölötte áll a mennyiségnek, miután teljességgel egynemű — maga az Egy; fölötte a térnek, mivel nem korlátozható valamely helyre; és fölötte nem csupán az időnek, de még az örökkévalóságnak is, merthogy a változatlanóság az összetett dolgokra lehet érvényes vagy nem érvényes; ami maga Egy, az természetszerűleg olyan, ami kívül áll a változáson. A teremtés első fokozatában isten az *angyali értelmet* teremti meg, két lépésben; először — mint valamely kháost — annak szubsztanciáját hozza létre, majd az isteni fénysugár segítségével tökéletesítve azt, „világot” teremt belőle, létrehozván a dolgok ideáit. Így az angyali értelem a részek, formák mennyiségét hordozván alávetett ugyan a számnak — de a mozgás és a hely fölött elhelyezkedvén teljes valójával az örökkévalóságban van, miután működése és esszenciája állandó marad. Az angyali értelen keresztül isten a *világlelket* teremti, mely az emberi léleknek is életet ad. Ez részben az örökkévalóságban, részben az időben van, szubsztanciája ugyanis mindig ugyanaz, mentes a gyarapodástól vagy apadástól, működése azonban bizonyos időközöket befutva megy végbe. Így az érzések sokasága és változása, valamint a gondolkodás folytonosan tovahaladó mozgása révén a számban és mozgásban van — ám a hely fölött áll, mert térben nem meghatározható. Végül a hierarchia alján a lélek-angyali értelem-isten teremtette *test* áll. Ez, minthogy szubsztanciája is változik és működése is bizonyos időtartamokat kíván meg, teljességgel alá van vetve az időnek, ám nemcsak ennek, hanem a térnek és a mennyiségnek, azaz a számnak is. E hierarchiát a mozgató-mozgatott viszonylatában is leírja Ficino (VI. 15.).

A teremtés menetében kulcsfontosságú két fogalom: a *szépség*, ami voltaképpen isten fénye, és a *szerелеm*, amit a következőképpen ír le a szerző által is idézett Dionysios Areopagitis: „Akár az isteni, angyali, szellemi, lelki, vagy természeti szerelemről fogunk be-

szélni, alatta egy bizonyos veleszületett, egyesítő erőt kívánunk érteni, mely a főtebbieket a lentebbiek iránti gondoskodásra készteti, az egyenlőeket összehangolja (...) és végül minden alant levőt figyelmeztet, hogy forduljanak a hatalmasabbak és nemesebbek felé”.

E két fogalom az, amelynek a segítségével a teremtés létrejön, de ugyanakkor az a két fogalom is, amelyek segítségével a teremtett lények és mindenekelőtt az ember, önmagának tökéletesítése útján isten felé fordulhat és hozzá visszatérhet — a lét különböző fokozatain keresztül visszavezetvén magát okához és eredetéhez, istenhez:

„Márpedig a valóságos ember és az embernek az ideája egy és ugyanaz a dolog. Ezért aki csak közülünk itt a földön istentől elválasztva él, nem valóságos ember, mivel ideájától és formájától különvált. Ehhez pedig bennünket az isteni szerelem és a vallásosság vezet el.

És jöllehet itt csonkák vagyunk és elszakítottak, a szerelem segítségével ideánkhoz kapcsolódván teljes emberré válhatunk úgy, hogy először istent látsunk tisztelni a dolgokban, hogy azután a dolgokat tiszteljük istenben; a dolgokat pedig azért imádjuk istenben, hogy benne mindenekelőtt saját magunkat találjuk meg, s így világossá válhat előttünk, hogy istent szeretve saját magunkat szerettük”(VI. 19).

*** *** ***

Hogy az elsősorban Plótinusra és Dionysios Areopagitésre támaszkodó Ficino-féle ontológiai alapvetésen kívül hányféle témát ölel fel a szerelemmel kapcsolatosan a *Commentarium*, azt nagyjából nyomon lehet követni a fejezetcímek alapján, melyeket a függékben adtunk meg. Most olyan témákból adunk ízelítőt, amelyek meglelte nem derül ki feltétlenül ezekből, s valamely megjegyzést szeretnénk fűzni azokhoz.

Az első a hindu hagyományban jól ismert *Kerék-allegória* (II. 3.) amely még mindig ontológiai vonatkozású — istent a tőle egyre távolabb eső körök centrumaként nevezi meg, mint aki egyetlen, oszthatatlan, mozdulatlan pontként mindenben jelen van, s akinek sugara általa kerék küllőjéhez hasonlatosan — térhet vissza minden, az egyes körök perifériáin helyet foglaló mozgó és nagyszámú dolog eredetébe: a középpontba.

A következő az asztrológia iránt érdeklődők számára lehet igazán érdekes: sok egyéb *asztrológiai jellegű* megjegyzés mellett, amelyek főként az egyén horoszkópjában a Mars és a Venus kölcsönös helyzetét illetve az ezek mutatta hajlamokat, indíttatásokat tárgyalják, figyelemre méltó az egyes jegyek uralkodóinak megnevezése (V. 13.): ugyanis nem kizárólag az általunk ismert és ma általában ilyenekként elfogadott bolygóprincípiumok szerepelnek itt, hanem mind a 12 jegyhez 12, más-más görög-római isten, akik közül öt még feltételezett égitesthez sem kapcsolható; az illető jegyek tekintetében azonban azok jellegére nézve hasznos segítséget nyújthatnak a felettük való elmélkedéshez. A *görög-római isteneket* egyébként isten és az angyali értelem kíséretként a világlélekben kirajzolódó alakokként-ideákként értelmezi Ficino. A mítoszokkal, isteni alakokkal kapcsolatosan megjegyzi: „a régi theológusoknak ugyanis az volt a szokása, hogy szent és tiszta titkaikat alakok árnyaival fedték be, nehogy a szentségtelenek és a tisztátalanok bepiszkítsák” (IV. 2.).

Több *mítosz* értelmezését is előadja Ficino, melyek részint a Lakomában is elhangzanak, mások viszont egyéb összefüggések révén választottak ki — mi itt egyre hívnánk fel a figyelmet: ez az önmagát a folyó tükrében megpillantó és a tükörképét átölelni vágyó Narkissos mítosza. Ez a mítosz ugyanis a hermetikai hagyományban nagyon gyakran visszatérő allegória, ráadásul az ottani jelentése erősen közel áll Ficino „megfejtéséhez”. Ennek alapján is joggal gondolhatjuk, hogy voltak bizonyos ismeretei e téren.

Utolsó kiragadott témánk a *kétféle Venus*. Ennek ismertetéséhez azonban azok számára, akiket ez érdekel, egy kis művészettörténeti kitérőt teszünk.

*** *** ***

Botticelli és Ficino

Florenszkij szeint¹, mivel az ember ábrázolása csakis a szentséget, a szellemi világot megjelenítő módon történhet, tanúságként a másik világ birodalmának valóságáról, a nyugati festészet nem tarthat igényt az „igazi festészet” nevére.

Ha sok szempontból vitára is késztet Florenszkij álláspontja, egyvalamire mégis felhívja a figyelmet: a nyugati festészet a ducen-tótól kezdve fokozatosan elszakad a szakrálistól, olyannyira, hogy aztán vallásos tárgyú műveinél sem a *sacra*, hanem a *profana*, az „emberi dolgok” (érzések, magatartások stb.) kötik le érdeklődését.

A vallásos összművészet (templomépítészet, freskó- és mozaik-művészet, szobrászat, ikon- illetve szentképfestészet, ének, zene, szertartás és prédikáció együttese) alkotóeleméből önálló — szak-rális kereteiből kiszakított, önérvényű problémáival kísérletezgető és saját lehetőségeivel a szentként elfogadott tanokhoz való szigorú ragaszkodás korlátai nélkül élő művészet lett.

Ennek az elszakadásnak a következménye a nyugati művészet-nek a keletihez (orthodox) viszonyított mérhetetlen változatossága és egyben individuálissá válása.

Florenszkij szerint ez a szellemi hanyatlásnak, a nyugati ember *hybris*-ének jele: elhajlás az evangéliumi tanoktól, az ember-isten viszonyban túlzott szerepet tulajdonítva az *embernek* akár *ratio*-jának, (reformátusok), akár kézzelfogható, érzéki világának és érzel-meinek javára (katholikusok).

Úgy véljük, kitüntetett helyet foglal el Botticelli „Tavasza”: a nyugati festészetben: az ikonfestészettel részben közös gyökerről, mégis lényegében attól különböző töről sarjadt, minthogy az ikon-festészeti alapelveket meghatározó teológiai munkák jórészt pla-tóni és neoplatonista gondolatokra támaszkodnak, Ficino és köre révén viszont a Quattrocento Firenzéje is a platóni dialógusok ha-tása alá kerül. Míg azonban az ikonok a keresztény teológia hitté-lein belül maradnak, a „Tavasz” és még néhány képe Botticellinek a görög mitológia isteneit jelenítik meg.

A kétféle felfogás közötti különbséget az is mutatja, mennyire más „felhangokkal” veszik át a nagy Mester, illetve követőinek gon-dolatait — tudniillik a bizánci, és szellemi örököseik, az orosz val-lásbólcselők a szellemi és földi világ kettéosztottságát hangsúlyoz-zák az idea-tan alapján, s az átjárást a kétféle világ között csak az ikonok és az ima segítségével tartják elképzelhetőnek; a firenzei neoplatonisták ezzel szemben a *Symposion* nyomán a szerelmet tartják az isteni és az emberi világ közötti közvetítőnek.

A „Tavasz”, jóllehet nem a Szent Könyvekből meríti tárgyát, mégis legalább olyan intenzitással jeleníti meg a szellem birodalmát

s egyúttal az élő életet, hogy nem marad alatta például Rubljov „Szentháromság”-ikonja szellemiségének.

Számosan próbáltak közelebb férkőzni a Dante Gabriel Rossetti emlegette titokhoz² — született jónéhány politika-, filozófia- és irodalomtörténeti, pszichológiai, sőt virágszimbolikai szempontú értelmezése is³ a „Tavasznak”. Hogy miként *érdemes* azonban feléje fordulni; Boskovits Miklós szavai alapján világossá válhat számunkra⁴: „A Villa Careggi humanistái a szimbólumot pontosan ki nem fejezhető, de végtelenül sokféle oldalról értelmezhető igazságnak tekintették, amelynek újabb és újabb vonásait felfedezni éppen filozófus feladata volt. Botticelli festménye a Villa di Castello művelt látogatói felé (...) mélyértelmű összefüggések felismerésének izgalmas feladatát kínálta”

A szerelmi szálak, a Mediciek lovagi tornái, Giuliano de Medici mint új Aeneas és Firenze mint új Athén aktualitásain túl mi annak a sugárzásnak a mibenlétét szeretnénk felderíteni, ami ebből a képből árad, s amelyhez hasonló az Élet Vizéről, az égig érő Fáról és egyebekről szóló népmesék olvasásakor érzünk, a történet szövevéke mögött valamely titkos jelentést sejtven meg.

Ámbár az egyes kutatók számos korabeli és a Villa Careggi humanistái által ismert ókori művet vontak be a „Tavas” értelmezésébe⁵, úgy érezzük, ezek az értelmezések jórészt megmaradnak az ikonográfiai leírásnál és megfeleltetésnél, s míg egyfelől elismerik azt, hogy ezek közül egyetlen irodalmi művet sem lehet kizárólagosan a „Tavas” előképének tekinteni, ugyanakkor nem tudják igazán összehozni a szálakat, s így az értelmezés darabokra hullik szét.

Úgy véljük, hogy Ficino 1477-ben írt levele Lorenzo di Pierfrancesco de' Medicihez valamint és még inkább a *Lakomához* írt kommentárjai kiindulópontját kell hogy képezzék az értelmezésnek.

Mindamelletts nyilvánvalóan közelebb kerülünk a képhez, ha úgy próbáljuk szemlélni, hogy felidézzük mindazt, amit ezekről az istenekről tudunk, s az ábrázolás módja alapján igyekszünk megérteni, az istenek itt melyik oldalukkal fordulnak felénk, milyen jellemzőiket kell hangsúlyosaknak tekintenünk. Tanulmányaink alapján úgy tűnik, a Villa Careggi humanistái sokat tudtak a görög istenekről. Hogy milyennek vagy minek tudták őket, ennek szeretnénk a nyomára járni.

Mindenesetre vitathatatlan az összefüggés Botticellinek szinte kivétel nélkül a Medici-család és annak hozzátartozói számára ké-

szített mitológiai tárgyú festményei és Ficinónak a szintén a Medici-ek támogatásával folytatott filozófiai tevékenysége között. Az említett képeket tárgyaló értelmezések nagyobbrészt politikai-társadalomtörténeti, vagy attributív jellegűek⁶. A hatástörténeti vizsgálódások is csupán az egyes megjelenítésekhez mintául szolgáló irodalmi műveket sorakoztatják fel⁷, így valójában pusztán a kifejezőmód eszközeinek és nem magának a koncepciónak az eredetét kutatják.

Ficino nevét főként Lorenzo di Pierfrancesco de'Medicihez írt levele kapcsán szokták említeni, melyben a kétféle Venusról értekezik; ezt a helyet a „Primavera”-ban „Venus” birodalmát, felfedezni vélők⁸ hozzák fel értelmezésük bizonyítékeként. Az a szerző, aki egy sokat ígérő címmel e tárgyban egyetemi tankönyvet írt, megemlíti Ficinónak a platóni *Lakomához* írt kommentárjait, de csak érinti az összefüggés problematikáját⁹.

Úgy vélem, hogy a görög mitológiát jól ismerő és azt a saját gondolatainak kifejezésére felhasználni tudó Ficino e műve és Botticelli „Primavera” címen ismert festménye között szerves összefüggés van, és ez az összefüggés nem csak az illusztráció szintjén igaz, hanem a kétféle gondolkodásmód (a filozófiai és a festői) következményeit illetve eredményét tekintve is.

A való, a teljes élet igenléséhez Botticelli a görög mitológia alakjain keresztül jut el. A Botticelli képén megjelenő istenek nem a tragédia istenei: jellemzőjük itt nem a hős sorsa révén való „kiderülés” (megnyilvánulás)¹⁰; a hangsúly itt nem a hős és az istenek között feszülő, áthághatatlanak tűnő szakadékon van. Nem is a homérosi, gyermeki kegyetlenségű, emberi indulatokkal és érzésekkel felruházott, saját létükben szinte súlytalan, de a halandó szekerére fellépve azt súlyukkal megrogyasztó istenek lépnek itt elénk.

A kultuszokban és az egykorú képzőművészetben megjelenített mitológiai történetek *valamelyikével* sem lehet összefüggésbe hozni a képet, legalábbis nem kizárólagosan eggyel ezek közül.

Aby Warburg feltételezése a két Botticelli-kép: a „Venus születése” és a „Tavaszi”, azaz a „Venus birodalma” kapcsolatáról, miszerint a két kép „folytatása” lenne egymásnak, egyazon mitológiai történet egymást követő mozzanatainak megjelenítése alapján¹¹, sokat nem árul el a „Tavasznak” éppen eddig is fejtörést okozó vonásairól: miért éppen így, és miért éppen ezek az istenek szerepelnek így együtt, ahogy látjuk őket. Túl azon, hogy például Hermész alak-

ját láthatólag nem tudja beilleszteni az említett mitológiai esemény menetébe¹² (Venus partraszállása — Venus birodalmában), a többi szereplő azonosítása, a másik képbe való beillesztése sem tűnik meggyőzőnek. Ha elfogadnánk, hogy ilyen sovány az útravaló, amit akár a „Tavasztól” akár a „Venus születésétől” kapunk, nemigen tudnánk mit kezdeni egyik képpel sem, mint ahogy Warburg sem tudott — kiderül ez egy Botticellire tett megjegyzéséből¹³.

Legfőbb érvünk Warburg állításával szemben maga a kompozíció: a szereplők nem úgy állnak kapcsolatban egymással, mint egy történet részesei. Egymáshoz való viszonyukat a térben inkább az elkülönülés jellemzi. Nézzük például a perspektívát: jól tudjuk, hogy Botticelli kiváló mestere volt az aritmetikának és a perspektivikus szerkesztésnek — ahol szüksége van rá, ott a legnagyobb tökélytel alkalmazza¹⁴ —, nyilvánvaló, hogy ezen a képen szándékosan, az allegorikus mondanivaló hangsúlyozása céljából tekint el ettől, s a szerkesztési szabályoknak való efféle meg nem feleléssel¹⁵ jelzi, hogy szereplői (itt a Gráciák valamint a Zephír és Nympha kettőse természetesen egységet alkotó csoportoknak számítanak) bizonyos értelemben függetlenek egymástól. Az allegória érzetét a háttér színpadszerűsége, az alakok közeli beállítása valamint az egyébként is zárt tér szinte zsúfolásig történő betöltése erősíti meg.

Tehát nem egy, a mítoszok történetében már ismert és ábrázolt mitológiai esemény megjelenítéséről van szó — ezen isteneket Botticelli előtt talán még senki nem társította ugyanígy. A kép vázlatának (*concettójának*) megszerkesztője határozott elképzeléssel kellett hogy bírjon ezen istenek jelentésének összefüggéséről. Ez az összefüggés pedig nem „homérosi módon” gondolando — innen a szereplők különállása¹⁶.

Tehát térjünk vissza Ficinóhoz, a platóni Lakomához írott *Comentarium*hoz és a kétféle Venushoz.

A *kétféle Venus* közül tehát az egyik az égi, a másik a földi vagy közönséges. Az égi Uranustól született anya nélkül (azaz mentes az anyaggal való bárminemű érintkezéstől); az anyagi értelemben foglal helyet, és annak fogékonyságával, felfogóképeségével egyenlő. A közönséges Venus Jupitertől, aki a földi dolgokat létrehozó erőt teremt — és Diónétól született (tehát anyja is lévén, érintkezik az anyaggal), a világléleknek adott teremtmőerő, mely a földi dolgokat létrehozza. Mindkettőhöz tartozik szerelem: az égi az embert isten szépségének megértéséhez ragadja, a földi ugyanez

szépséget a testekben hozza létre. Az emberi lélekben tehát két erő lakozik: a megértés képessége, ami egyenlő az égi Venussal, és a teremtes képessége, ami egyenlő a földivel (II. 7.). Mindkét erő a szépség létrehozására törekszik: „Az égi Venus intelligenciája által a magasabb dolgok szépségét önmagában igyekszik kimunkálni, a földi vagy közönséges *az égi magvak termékenyítő erejétől megfogorva* a nála levő isteni eredetű szépséget *a világ anyagában* igyekszik megszülni (VI. 7.).”

Úgy véljük, a Botticelli „Tavaszi”-án szereplő két nőalak, akiket Venusként és Flóráként szoktak megnevezni, könnyedén értelmezhető a fentebbiek alapján mint az égi és a földi Venus. Az égi Venus az, akinek feje fölött a bekötött szemmel íját megfeszítő Amor lebeg, a földi az, akinek ruhájára és ölébe a Zephir, a meleget hozó nyugati szél által elragadott forrásnimfa leheli ki szájából a virágokat. Ezt alátámasztani látszik a következő hely: „valamennyi lelkes lény élete, s a fák és a föld termékenysége a *nedvességben* és a *melegben* áll (VI. 9.).” Tehát a kép bal szélén (a „rendezői jobbon”) elhelyezkedő két figura az, amely természete által feléleszti az itt a vegetáció által szimbolizált földi termékenységet. A *földi szépséget* illetően Ficino ezt írja: „a világ minden egyes teste az isteni fény szikráit hordozza magában, s ez az, amitől szépek tetszik (II. 7.)” — és: „a test szépségének valamiféle útnak kell lennie, amelyen a magasabb szépség felé szállhatunk fel (VI. 9.).” A magasabb szépség felé pedig az égi Venus és a hozzá tartozó Amor irányít bennünket: „Minden bizonnyal létezik az ember lelkében egy örök szerelem, amely lehetővé teszi a számunkra, hogy megismerjük az *isteni szépséget*, aminek köszönhetően a filozófiai tanulmányoknak és az igazság és a vallás gyakorlásának szentelhetjük magunkat (VI. 8.).” A szépség megjelenítői a *Gráciák*, akik Botticelli képén az égi Venus mellett lejtik táncukat, és Amor nyila őfeljük mutat — a szerelem tudniillik a szépség birtoklásának a vágya. A képen (az összes figura közül egyedül) reánk tekintő égi Venus feljük int jobb kezével, az angyali üdvözlletekről ismerős mozdulattal. Ficino szerint a szépség az erényből, a megjelenésből és a hangokból áradó vonzás, vagyis a három Grácia — a Tündöklés, a Léleknek az igazság és az erény tisztaságából áradó szépsége; a Virulás, az alak és a színek kedvessége; és a Derű, az a gyönyör, amely a zene hallgatásakor tölt el bennünket (V. 2.). Végül a szerelem egy olyan tulajdonságát említhetjük, amely bizonyos szemszögből Mercuriusszal rokon: „az

isteni és a földi dolgok között álló”: Mercurius egyik legfontosabb aspektusa az isteni és az emberi világ közötti közvetítői, „követi” tiszte; valamint „a megformálatlanság és a forma közötti köztes állapotot testesíti meg (VI. 2.)” — vagyis a formátlant a megformáltsághoz vezeti: lásd Mercuriust, a lélekvezetőt, aki nem csak a holtak lelkeit vezeti a Hadés felé, hanem az intellektuális feladatokra vállalkozót is megsegíti az értelmezésben és a felfogásban; a hermetikai-hermési-mercuriusi hagyomány is voltaképpen a végső, legmagasabb értés tudománya.

A kép tengelye tehát, úgy gondoljuk, Amor, és a fák lombjai által boltívszerűen körülvett és kiemelt égi Venus, balján a földi-testi halhatatlanság megjelenítői, jobbján a lelki-szellemi halhatatlanságé. Mercurius, kettős-kígyó övezte pálcájával nem pusztán „a felhőket űzi el”; pontosan erre az ember által megvalósítható szellemi halhatatlanságra utalva mutat *fölfelé*, a transzcendencia szimbolikus irányába. E megvalósítási út lehetőségének tömör összefoglalása a következő részlet lehetne: „a lélek termékenysége abban áll, hogy mélyén amaz örök isteni fény ragyog, mely minden dolgok kezdeményeivel azaz okaival és ideáival teljes, melyhez a lélek ahányszor csak akar, hozzáfordulhat, és vele egygé válhat életének tisztasága és a tudásra való törekvése által, s vele egygé válva az ideák ragyogásával világíthat (VI. 13.)”.

Összefoglalva tehát, Botticelli „Tavaszi”-ának valódi témája az emberi lélek lehetséges megvalósítási útjának allegóriája, ahol is a kép iránya balról jobbra mutat: a születéstől a halál vagy az újjászületés felé — az utódok nemzésén keresztül megvalósuló földi halhatatlanságtól az önmagunkat istenbe visszavezető szellemi-égi-isteni halhatatlanság irányába, mely úthoz kalauzunk, segítők, szekerünk két szárnyas lova a következő kettő: a szépség és a szerelem.

Jegyzetek

¹ P. A. FLORENSZKIJ: *Az ikonosztáz*, magyarul: Corvina Kiadó, 1988.

² „... What mystery here is read

Of homage or of hope? But how command

Dead Springs to answer? And how question here

These mummings of that wind-withered New Year?”

D. G. ROSSETTI: *For Spring by Sandro Botticelli*

³ lásd a következőket:

W. Welliver: *The meaning and purpose of Botticelli's court of Venus*
Art Quarterly XXXIII, 1970.

E. PANOFKY: *Studies in Iconology*, New York Harper and Row Publishers,
1965.

GOMBRICH: *Botticelli's Mythologies*, Journal of the Warburg and Courtauld
Institutes 8, (1945).

ABY WARBURG: *Sandro Botticelli: Geburt der Venus und Frühling*, Lipcse,
1892.

P. FRANCASTEL: *Un mito poetico y social del Quattrocento: La Primavera*,
La Torre, Revista General de la Universidad de Puerto Rico, 17 (1957 jan.-
márc.)

MIRELLA LEVI D'ANCONA: *Botticelli, Primavera: Un'interpretazione botanica*,
Firenze, 1983.

⁴ BOSKOVITS: *Botticelli*, Bp. 1963, Képz. Alap Kiadó

⁵ POLIZIANO: *Stanze*, PUCCI: *La Giostra*, OVIOIUS: *Fasti*, HORATIUS:
Ódák, APULEIUS: Az aranyszámár stb.

⁶ Lásd a 3. jegyzetben idézett műveket. A korabeli vonatkozások témái a következők lehetnek: a Mediciek lovagi tornái, Giuliano Medici mint új Aeneas, Firenze mint új Athén, Lorenzo plátói szerelme a város híresen szép úrhölgye,
íránt. stb.

⁷ Vö. ABY WARBURG id. műve.

⁸ Vö. WELLIVER id. műve.

⁹ LYANA CHENEY: *Quattrocento neoplatonism and Medici Humanism in Botticelli's mythological paintings*, 1980

¹⁰ Lásd TATÁR GYÖRGY: *Az öröklét gyűrűje*, Gondolat, Bp. 1989. 44. o.:

„W. F. Otto nyomán úgy fogalmazhatunk, hogy a tragédia tulajdonképpeni története a „kiderülés”, a megmutatkozás: a tragikus hős sorsa az isteni igazság epiphániájának a helye. A tragédia során eszerint a daimón fokozatosan istenné „derül ki”, s az isten körvonalainak ez a felragyogó kirajzolódása egyben mindig a hős — legalábbis addigi — alakjának felmorzsolása. Az ember mindig korábbi, részben személyes életét is megelőző történések démonának, a kezében van, amely démon kérihetetlenül haladva valósítja meg magát a hős sorsán, mintegy a győztes isteni igazság lenyomatát alkotva meg rajta. A démonnak ez az istenként való végső megmutatkozása a hős személyének megsemmisítésében, ez teszi lehetségessé a görög tragédiát mint istentiszteleti aktust”.

¹¹ Lásd ABY WARBURG id. műve, magyarul: Gondolat, ford. Adamik Lajos, 62. (?) o.: „Nem lehet kétséges többé, hogy a *Venus születése* és a *Tavaszi egymásnak kiegészítői*:

A *Venus születése* Venus keletkezését ábrázolja, ahogyan a tengerből kikelve a zefírek a ciprusi partra sodorják, az úgynevezett *Tavaszi* pedig az ezt követő pillanatot: Venus királyi díszben jelenik meg birodalmában; feje fölött, a fák koronájában és a földön, lábai alatt végelethetetlen virágpompával terül szét a föld új ruhája, köréje pedig, hű apródjaiként úrnőjüknek, aki parancsol mindennek, ami a virágzáshoz tartozik, összesereglettek, Hermés, aki a felhőket űzi el, a Gráciák, az ifjú szépség jelképei, Ámor, a tavasz istennője és a nyugati szél, akinek szerelme által Flóra virághintóvá lesz”.

¹² Uo. 54. o.: „A szerzőnek (A. W.) nem sikerült Herméssel a kor képzeletének hasonló teremtményeit párhuzamba állítani. Úgy érzi magát, ahogyan Seneca, amikor a Gráciák allegorikus képe előtt a történeti tudás nem volt elegendő: „Ergo et Mercurius una stat, non quia beneficia ratio commendat vel oratio sed quia pictori ita visum est” (Ott áll velük Mercurius is, nem azért, mert a jó tettek az értelemnek vagy az ékesszólásnak köszönhetik becsüket, hanem mert a festő így látta). SENECA: *De beneficio*, I, 3.

¹³ Vö. id. mű 76–77.o.: „Hogy mennyire kívántak a Quattrocento firenzei művészei hasonlítani az antikvitáshoz, az megmutatkozik egy egész sor erőteljes kísérletben, amikor saját életükben hasonló formákat akartak találni, s azokat kidolgozták. Ha eközben az „őkor hatása” a külsőleg mozgalmas mozgásmotívumok *gondolatilag üres ismétléséhez* vezetett, annak nem az „antikvítás” az oka, amelynek formavilágából — Winckellmann óta — ugyanolyan meggyőződéssel mutatták ki ellenkezőjének; a „csöndes nagyságnak” a példaképeit is; hanem a képzőművészek művészi megfontoltságának a hiánya.

Botticelli pedig azok közé tartozott, akik túllontúl hajlékonyak voltak”

¹⁴ Lásd BOSKOVITS elemzését a térbeli mélység, a perspektíva céltudatos használatáról a washingtoni *Királyok imádása* (9. tábla) című képen. In: BOSKOVITS MIKLÓS: *Botticelli*, Képz. Kiadó, Bp. 1963, 26. o.

¹⁵ Ha jól megfigyeljük, a képen nem fedezhető fel úgynevezett „enyésszpon”, ahol a párhuzamos egyenesek a végtelenben összefutnának. Elmarad a szerkesztői tudás csillogtatására annyira alkalmas építészeti háttér is, de ami még hangsúlyosabb az önmagukban arányos, tapinthatóan testszerű alakok nem kisebbednek a nézőtől számított távolság függvényében.

¹⁶ A szereplők illetve szereplőcsoportok jobbra elfordulnak egymástól tekintetük (az egyes csoportokon kívül) nem kapcsolódik egymásba. A takarások (Hermés kardja, a magasba emelt nimfa kezei) is némileg montázsszerű benyomást keltenek: a kisebbedések említett elmaradása miatt nem tudjuk meghatározni a köztük levő tényleges távolságot. Ezzel szemben a csoportokon *belül* (a Gráciák között valamint a Zephír és a nimfa kettősénél) pontosan feltérképezhető a térbeli viszony: egyértelműek az alakok közötti távolságok, a takarások valószerűek.

Függelék

Előszó a Janus Pannoniusnak ajándékba küldött kötethez

A firenzei Marsilio Ficino üdvözlétét küldi Janus Pannoniusnak, a pécsi püspöknek.

Úgy határoztam, hogy a Platón *Lakomájához* (mely a szerelemről szól) írott, a minap befejezett kommentárjaimat mindenekelőtt neked ajánlom, jeles férfiú, aki kiváltképpen Platón követője vagy, és hozzánk erős baráti szeretet fűz. Ekként a platóni dolgokat a platonistának, a szerelem tudományát a legszerelmesebb embernek fogjuk ismét előadni. Azonkívül írásainknak hitelt ad majd a te nem csekély tekintélyed, úgyhogy ha Pannoniusnál elismerésre találunk, azt legalább annyira köszönhetik Janusnak mint Marsiliónak. Így aki elsőként vezette vissza a Dunához a Múzsákat, Platón is elviszi majd ugyanoda. Ez pedig, úgy remélem, könnyen teljesülhet, csak éppen e szerelemről szóló könyvem legalább annyira; vagy éppen-séggel nem sokkal kevésbé tetszenék neked mint amennyire nálunk elégiáid tetszésre találtak! Azok pedig felettébb gyönyörködtettek bennünket. Bárcsak ne sértené füledet alkotásunk! Ám mit kételkedném tetszésedben ostobán? Irántam érzett szereteted fogja néked munkámat ajánlani, a magyarok előtt pedig a te tekintélyed fogja azt dicsérni. Irántad érzett szeretetemet viszont, mivel levelem erre nem képes, Garázda Péter, a tudós férfiú és mindkettőnknek jó barátja nyilvánítja ki neked, midőn nálad lesz.

Élj boldogul!

1469. augusztus 5. Firenze

A Commentarium keretének felépítése

(az I. beszéd 1. fejezete alapján)

I. A Platón ünnepelő lakomák hagyományának története

II. A kortárs platonisták

I. Az ötletadó és támogató: *Lorenzo Medici*

2. Az ünnepi lakoma megszervezője: *Francesco Bandini*

3. Résztvevők: *Antonio Agli*, fiesolei püspök

Ficino, az orvos

Cristoforo Landino, a költő

Bernardo Nuzzi, a szónok

Tommaso Benci

Giovanni Cavalcanti, a „hérósz”

Cristoforo Marsuppini, } Carolónak,

Carolo Marsuppini, } a költőnek a fiai

Marsilio Ficino, ő a 9., hogy kiteljesedjék a Múzsák száma.

III. Platón *Lakomáját* felolvassa: Bernardo Nuzzi — felkéri a többi-eket, hogy ki-ki értelmezzen egy beszédet.

IV. Sorsot vetnek, hogy ki melyik beszédet értelmezze

az I. beszéd jut Giovanni Cavalcantinak (Phaidros beszéde)

a II. beszéd jut Antonio Aglinak (Pausanias beszéde)

a III. beszéd jut Ficinónak, az orvosnak (az orvos
Eryximachos beszéde)

a IV. beszéd jut Cristoforo Landinónak (a költő
Aristophanés beszéde)

az V. beszéd jut Carolo Marsuppininek (az ifjú Agathón
beszéde)

a VI. beszéd jut Tommaso Bencinek (Sókratés beszéde)

a VII. beszéd jut Cristoforo Marsuppininek (Alkibiadés
beszéde)

V. Antonio Aglinak és az orvos Ficinónak mennie kell, ezért a nekik jutott beszédeket Giovanni Cavalcanti fogja értelmezni.

VI. Aki mindezt elmondja: a szerző, Marsilio Ficino.

A Commentarium fejezetcímei

I. BESZÉD

1. Bevezetés (lásd az előzőekben)

2. Miféle módon kell dicsérni a szerelmet — Mekkora a tekintélye és a hatalma

3. A szerelem eredete

4. A szerelem hasznossága

II. BESZÉD

1. Isten jóság, szépség, igazságosság — kezdet, közép és vég
2. Hogyan szüli a szépség a szerelmet
3. A szépség az isteni jóság fénye — Isten négy kör középpontja
4. Platón az isteni dolgokról
5. Az isteni szépség mindenben átragyog és szeretik mindenben
6. A szerelmesek szenvedélyeiről
7. A szerelem két fajtája és a kétféle Venus
8. Buzdítás a szerelemre — A viszonzatlan és a kölcsönös szerelem
9. Mit keresnek a szerelmesek

III. BESZÉD

1. A szerelem benne van mindenben és mindenben segít
2. A szerelem minden dolog létrehozója és megőrzője
3. A szerelem a tudományok és művészek mestere és vezetője
4. A világ egyetlen tagja sem gyűlöli valamely más tagját

IV. BESZÉD

1. Platón szövegének előadása az emberek ősi természetéről
2. Platón véleményének értelmezése az emberek ősi alakjáról
3. Az ember maga a lélek, és a lélek halhatatlan
4. A lélek két fénnel ékesítve teremtett — Miért száll le a testbe
5. Hányféle úton tér vissza a lélek Istenhez
6. A szerelem visszavezeti a lelkeket az égbe, beosztja a boldogság fokozatait, és végtelen örömet nyújt

V. BESZÉD

1. A szerelem boldog, mivel szép és jó
2. A szerelem leírása — A lélek mely részeivel ismerjük fel a szépséget, és melyekben keletkezik a szerelem
3. A szépség valami testetlen dolog
4. A szépség Isten arcának fénye
5. Hogyan születik a szerelem és a gyűlölet avagy hogy a szépség testetlen
6. Mi minden szükséges a dolog szépségéhez, és hogy a szépség szellemi adomány
7. A szerelem ábrázolása

8. A szerelem hatalma
9. A szerelem adományai
10. A szerelem ősbibb és fiatalabb a többi istennél
11. A szerelem a szükségszerűség előtt uralkodik
12. Mi módon vette el Saturnus Uranus férfiasságát a szükségszerűség uralma alatt, és miként kötözte meg Juppiter Saturnust
13. Melyik isten melyik művészetet adományozza az embereknek

VI. BESZÉD

1. Bevezetés a szerelemtől való értekezéshez
2. A szerelem közötté áll a szépségnek és a rútságának, valamint istennek és embernek
3. A szférák lelkei és a daimónok
4. A hét adomány, melyet Isten a köztesszellemeken keresztül juttat az embereknek
5. A venereus daimónok rendjei — Mi módon vetik ki a szereelmet
6. Miként ragad el minket a szerelem
7. A szerelem születése
8. Minden lélekben két fajta szerelem van, a miénkben pedig öt
9. Miféle szenvedélyek működnek a szerelmesekben a szerelem szülőanyjának köszönhetően
10. Miféle tulajdonságokat köszönhetnek a szerelem atyjának a szerelmesek
11. A szerelem haszna annak meghatározása alapján
12. A kétféle szerelemtől, s hogy a lélek igazsággal felruházva születik a világra
13. Miképpen van meg a lélekben az igazság fénye
14. Honnan származik a férfiak iránti, honnan a nők iránti szerelem
15. A test fölött a lélek áll, a lélek fölött az angyal, az angyal fölött Isten
16. Összevetés Isten, az angyal, a lélek és a test között
17. Összevetés Isten, az angyal, a lélek és a test szépsége között
18. Miként emelkedik föl a lélek a test szépségétől Isten szépségéhez
19. Miként kell szeretnünk Istent

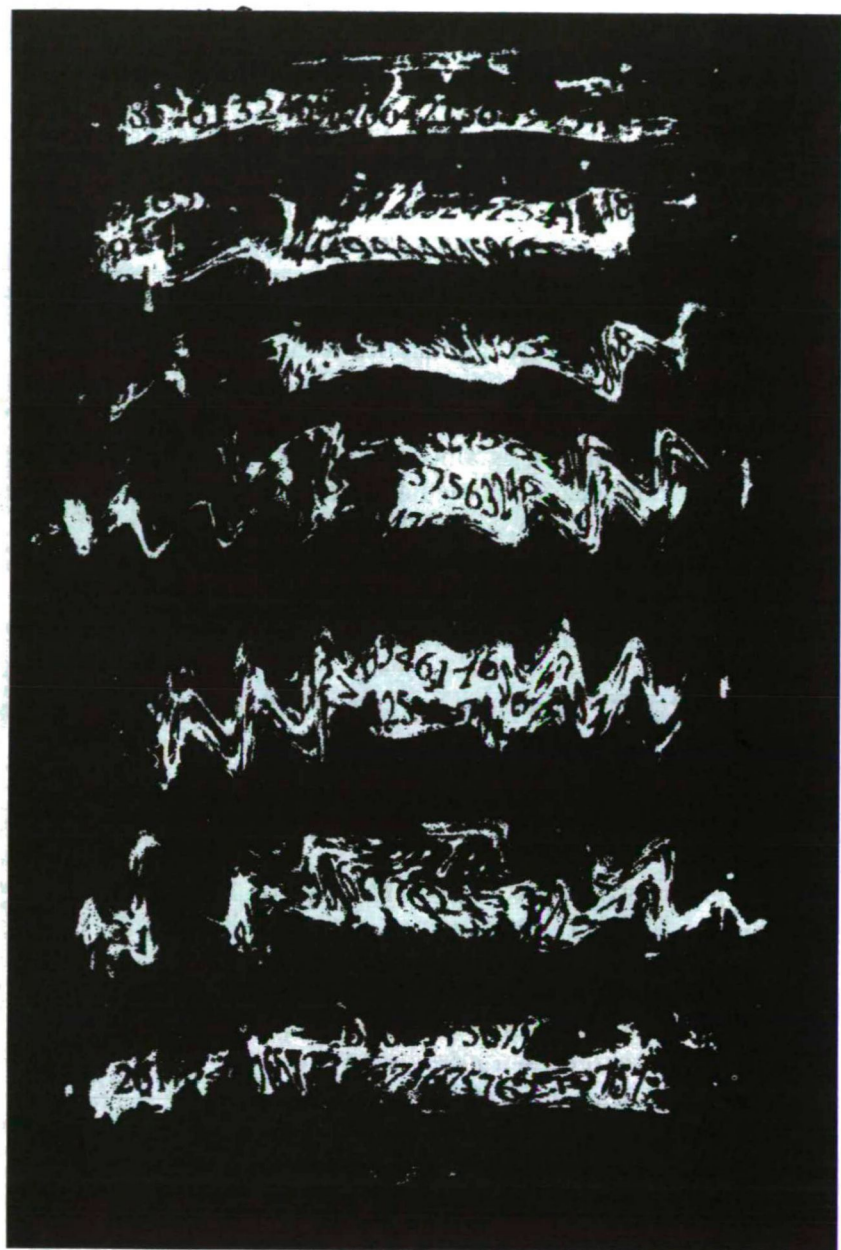
VII. BESZÉD

1. A fentiek összefoglalása és a filozófus Guido Cavalcanti véleménye
2. Sókratész igazi szerető volt és Ámorhoz hasonlatos
3. Az állatias szerelem, amely az örület egy fajtája
4. A közönséges szerelem egyfajta megigézés
5. Mennyire könnyen esünk a szerelem hálójába
6. A közönséges szerelem különös hatása
7. A közönséges szerelem a vér egyfajta bántalma
8. Miként lesz a szerelmes szeretettjéhez hasonló
9. Kik azok, akik a legkönnyebben hódítanak meg bennünket
10. Mi módon igéződnek meg a szerelmesek
11. A szerelemtől való szabadulás módja
12. Mennyire káros a közönséges szerelem
13. Mennyire hasznos az isteni szerelem — Ennek négy fajtája
14. Mely fokozatokon keresztül emelik fel a lelket az isteni ihletek
15. Mindezen ihletek közül a szerelem a legkiválóbb
16. Mennyire hasznos az igazi szerető
17. Miként adjunk hálát a Szent Léleknek, amely bennünket ezen értekezésre megvilágított és lángra lobbantott

Az egyes részletek megjelenése a Pompeji számaiban

- I. rész (I–II. beszéd) — 1993./1–2. szám
II. rész (III–IV. beszéd) — 1993./3–4. szám
III. rész (V. beszéd) — 1995./1. szám
IV. rész (VI. beszéd 1–9. fejezet) — 1995./2. szám
V. rész (VI. beszéd 10–19. fejezet) — 1995./3. szám
VI. rész (VII. beszéd) — 1996./1. szám

*Budapest**Imregh Monika*

Szegi Amondó: Időmosás I.

Schopenhauer a halálról

Ha végiggondoljuk, hogy a *filozófiai modernitás* jelentős gondolkodóinak közül kik foglalkoztak behatóbban a halál bölcseleti kérdéseivel, akkor szinte magától értetődő természetességgel adódik számunkra a megállapítás, hogy az a gondolkodó, akinél a halál radikálisan új megközelítésével és értelmezésével találkozunk, nem más, mint *Arthur Schopenhauer*.¹ De valójában miben is áll az ő általa megtett „fordulat”? Miért és hogyan kezdődik épp vele a halálhoz való új viszony kialakulása? A kérdésre adandó válasz legott több szára bomlik: Schopenhauer ugyanis olyan utak metszéspontjában áll, melyeknek némelyike vele ér véget, mások pedig más irányban futnak tovább, és ez szinte predestinálja a fordulat megtételére. Vessünk egy pillantást ezekre!

1. A Schopenhauert megelőző korszak halállal kapcsolatos magatartásmintáinak egyikét a tradicionális keresztény képzet- és fogalomkör jellemzi, vagyis az, hogy a halál, a halhatatlanság, a túlvilág stb. alapkérdései ennek keretei között fogalmazódnak meg, ill. rendeződnek el. Ennek megfelelően létezett egy messzi múltból örökölt séma, ami — legalábbis annak előfeltevésein belül — többé-kevésbé megnyugtató választ adott a távozót gyötrő személyes sors- és végkérdések nagy részére. Schopenhauer épp ezzel a hagyománnyal szakít: személyében az első jelentős — mondhatni — *posztkeresztény* gondolkodóval van dolgunk, aki egy olyan nagyszabású metafizikai rendszert vázol fel, amely teljes egészében

¹ Vö. ezzel kapcsolatban J. Choron könyvét: *Der Tod im abendländischen Denken*. Stuttgart: 1967. A halál filozófiai megközelítésmódjairól haszonnal forgatható még G. Scherer könyve: *Das Problem des Todes in der Philosophie*. Darmstadt: 1979. Az újabb irodalomból: G. Condrau: *Der Mensch und sein Tod*. Zürich: 1991.

dekrisztianizált (különösen szembeszökő lesz ez akkor, ha a nagy ellenfél, Hegel kriptoteológiai rendszerére gondolunk, de megemlíthető a kortársak közül von Baader vagy Krause neve is).

2. Egy másfajta — immáron erősebben filozófiai — magatartásmintát képviselnek a *klasszikus német idealizmus* spekulatív rendszerei. A halálproblematika itt egyrészt a vallási síkról eltolódik a moralitás területére — mint pl. Kant, de részben Fichte esetében is —, vagy pedig, mint Hegelnél, szervesen beleépül egy totális rendszerbe, mégpedig úgy, mint negáció, mely szerint minden különös elmúlik ugyan, de minden fennmarad és megőrződik az Egészben.² Az említett gondolkodók közös vonása ugyanakkor, hogy posztulálják a halhatatlanságot, igénylik a végtelen fennmaradást, amely éppúgy következik a rendszer előfeltevéseiből, mint a lélek elementáris vágyából. Nos, Schopenhauer ezen a téren is lezáró és újrakezdő: ő nem a morális-spirituális *fennmaradás* kívánalmát kifogásolja, hanem magát a fennmaradást, mint olyat. A személyes halhatatlanság kívánalmának gyökeres felmondása — mely kíváncsi mintegy az európai ember lelki a priori-jának számít — olyan horderejű fordulat, melynek analógonjait csak a kor ázsiai vallásbölcseleti rendszereiben lehet fellelni.

3. Végezetül meg lehet említeni azt a magatartásmintát, amely a felvilágosodás során formálódott meg, és a korapozitivizmus irányzataiban élt tovább: ez pedig az eredendő *haladás-gondolat*, amely a *szocialitás* területén hiszi biztosítani a személyes fennmaradást, a halhatatlanság evilági formáját. Schopenhauer, mint köztudott, a társadalmi progresszió gondolatát is elveti, s vele együtt a profán emberüdv gondolatát is.

Lehullanak tehát azok a vázák, keretek, melyek a korábbiakban — ilyen vagy olyan módon — támasztékul szolgáltak az emberi öntranszcendálás — és személyes meghosszabbodás — aktusa számára. Mi az, ami megmaradt? Mi került mindezek helyébe? Itt villan fel először a modern európai gondolkodás történetében — a halhatatlanságpótlékok szintje mögött — az ember *végtelen véges-ségének* szédítő mélysége. De csak egy pillanatra. Az űr helyébe egy másik rendszer kerül — Schopenhaueré —, hogy vigaszt nyújtson a megtapasztalt pontszerű végesség elviselésére. Túl a keresztény üdvösség-vízió, túl a spekulatív metafizikák és a végtelen tár-

² Vö. A. Kojève: *Hegel*. Frankfurt am Main: 1975. 217–268. o.

sadalmi progresszió részegítő mámorán — maradt egy másik metafizika mint *orvosság a túlnaniságból eredő metafizikai másnaposság ellen*. De keserű ital ez is — nietzschei értelemben véve gyomor-keserű —, nem kínál vigaszt a belőle kortyolónak.

A halállal kapcsolatos schopenhaueri fejtegetéseket olvasva nehezen lehet megszabadulni attól a benyomástól, hogy ez a haláltörténet egy olyan embertől ered, aki nemhogy már azelőtt meghalt, mielőtt valóban bevégezte volna, hanem bizonyos értelemben *már akkor halott volt*, mikor papírra vetette e gondolatokat. Így a schopenhaueri eszmefuttatások posztumusz írásokként olvasandók. S hogy mi erre a magyarázat? Az a földöntúli, mondhatni éteri távoltság, ami a taglalt tárgytól elválasztja. Ha művészetfilozófiájának egyik alapkövetelménye, hogy a műalkotást szemlélő minden érdektől eloldott, elfogulatlan, merőben kontemplatív viszonyt alakítson ki tárgyával kapcsolatban, akkor e követelményt a halállal összefüggésben maga a szerző valószínűleg meg. A halállal szembeni méltóságteljes, hűvösen elegáns magatartása leginkább az előírászerű sztoikus rituáléra emlékeztet, s ebben egyként van szerepe a személyes pszichikai erőfeszítésnek és a rendszerben kijegecsedő filozófiai bölcsességnek. Mindenesetre hosszú utat kellett megtennie annak, aki ily mértékben képes volt „kiszenvetni” magából a halálfélelmet.

A schopenhaueri filozófiai halálélmény lokalizálása akaratlanul is a bölcséleti rendszer felé sodorja a reflexiót, melyben mintegy megadható annak helyi értéke, s megvonható a gondolati teljesítmény mérlege. Ezzel azonban könnyen ama ártatlan tévedés áldozatai leszünk, amely felcseréli az álláspontokat, s a rendszer megszabta mércével próbálja mérni annak egyik elemét, ahelyett, hogy emberi léptékkel próbálna ítéletet alkotni a rendszerről. E tévedés gyakran megesik akkor, amikor az elemző szinte magáévá teszi az általa taglalt szerző álláspontját, s mintegy ő maga is a szóban forgó filozófiai rendszer egyik láncszeme lesz; amikor képtelen arra, hogy bármit is meglásson abból, amit szerzője történetesen elmulaszt meglátni. Különösen Heidegger korai műve, a *Lét és idő* veszélyes ebből a szempontból.³ Termékenyebb — és talányosabb — az

³ Ez történik pl. J. M. Demske esetében, aki Heidegger halálelfogását dolgozza fel (*Sein, Mensch und Tod. Das Todesproblem bei Martin Heidegger*. Freiburg-München: 1963.). Becsületes összefoglalás, de ebben ki is merül minden értéke.

a megközelítésmód, melyet Unamuno javall valahol *A tragikus életérzés* című művében: nem a rendszer adja a természetes kiindulópontot, hanem az az eredendő életprobléma, életérzés, melyből maga a rendszer ered. Ekképpen a rendszer csak az a prizma lesz, melyben megtörek és meghatározott helyre kerülnek azok a fények, melyek az életérzésben lobbannak fel.

Ugyanakkor maga a rendszer sem negligálható teljes mértékben, hiszen az adott szerzőnél bármely részten mégis csak a rendszer keretei között fogalmazódik meg: mindössze arra van szükség, hogy valamennyire megőrizzük a kettőslátás „erényét”, s ne engedjük, hogy a rendszerfilozófia olvasson bennünket: tegyük inkább fordítva.

A halál filozófiai problematikájának életben gyökerező alapélményét mint kiindulópontot maga Schopenhauer a következőképpen rögzíti: „A filozófiának voltaképp sugalmazó szelleme vagy Muzagétész: a halál... . Aligha filozofálna az ember, ha a halál nem volna.”⁴ A szentenciához persze rögtön hozzá lehetne fűzni: nemcsak filozofálni nem filozofálna az ember, ha a halál nem volna, hanem sok más egyebet sem tenne, mi több létezni sem létezne (tulajdonképp azt kellene mondani, hogy már réges-rég kihalt volna; csak hogy még kihalni sem tudna, lévén halhatatlan). Halál nélkül sem élni, sem meghalni nem tudnánk: ezért mondható ki az a kissé bizarrnak tűnő tétel, hogy az élet abszolút értelemben a halál ajándéka, tehát egzisztenciálisan hálásak lehetünk neki, hogy van.

De a schopenhaueri alapélmény egy másik szálon is tovább gondolható. Szerzőnk filozofálásról beszél általában véve, melybe annak valamennyi részterülete beleértendő, nem pedig *a halálról* való filozofálásról. Ha viszont a halálról filozofálunk, akkor a filozófia voltaképpen önmagáról filozofál, hiszen érdeklődése affelé fordul, aminek egyáltalában vett létét köszönheti. Ennélfogva a halálról való filozofálás — miként azt Schopenhauer is teszi — a bölcslőhöz leginkább méltó magatartás, mert elmélkedése nem valami hozzá képest külső tárgy, hanem egy vele — önnönmaga.

Ez az élmény, a halállal való foglalkozás, világítja be főműve, *A világ mint akarat és képzet* egészét. Anélkül, hogy túlságosan

⁴ A. Schopenhauer: Szerelem, élet, halál. Életbölcseesség. (A továbbiakban: SZÉH) Budapest: é. n. 21. o.

előre sietnénk, már most jelezni kívánjuk azt az egyszerre teoretikus és ugyanakkor legmélyebben egzisztenciális pozíciót, ami egybetartja vaskos munkája minden egyes sorát, és ami a következőképpen hangzik: *hogyan lehetséges megszűnni?* Hogyan lehetséges végérvényesen és radikálisan megszűnni, úgy, hogy az embernek nyoma többé ne maradjon? A kérdés döbbenetes újszerűsége napjainkra már megfakult kissé, de még ma is meghökkentő. Hát még mennyire az volt megfogalmazása idején, egy még mélyen keresztény Európában, melyben vallásos és spekulatív-metafizikai alapon egyaránt a fennmaradás, a lehetséges öröklét természetes életkeretnek számított, s mely alól még a materialista-progresszista felfogás sem volt képes kivonni magát! Az európai ember a zsigereiben hordja a halhatatlanság elementáris vágyát, minden egyes porcikájával a meghosszabbodásra, a fennmaradásra törekszik (legtöbbször fel sem téve magának a kérdést, hogy *érdemes-e* a világ erre, illetve hogy *kiérdemli-e* ő maga ezt a kegyet), s ekkor jön egy gondolkodó, aki széles karmozdulattal leparancsolni kívánja saját magát és embertársait a világ színpadáról.

De hát miért is oly nehéz dolog a megszűnés? Hisz nincs könnyebb dolog, mint kilépni az életből. Ez persze csak pusztán teoretikus ríposzt-reakció, valóban megtenni már jóval nehezebb — lenne. (Ráadásul ez filozófiai szempontból sem egyértelmű, de erről majd később). Valóban megtenni pedig azért nehezebb, mert működik bennünk egy vak erő, ami fennmaradásra, továbbélésre készítet bennünket, valamennyiünket, még a legnyomorúságosabb helyzetben levő embert is, akinek minden oka meglenne ama lépés megtételére — ez pedig az *életakarás*. Pehelykönnyű felismerésként suhan át az ember elméjén a gondolat, hogy „elegem van a világból, nem akarok tovább élni benne”, s még addig is viszonylag könnyedén eljut, hogy mondjuk a borotvát nyaka ütőérére helyezze — de aztán, *itt*, megáll. Holott már csak egy gyors, gondolkodás nélküli mozdulatra lenne szükség, s minden visszafordíthatatlanná válna. Mi tartja vissza a kezét e mozdulat megtételétől, mi fogja le, mi merevíti mozdulatlaná azt, s teszi befejezetlenné az akust? Schopenhauer szerint nem a félelem, a gyávaság: mindez csak pszichikai kísérőjelensége és folyománya annak, ami az esetek legnagyobb részében megálljt parancsol, s ez pedig az életakarás: „Az élethez való ama végtelen ragaszkodás eszerint esztelen és vak, és

csak abból magyarázható, hogy lényünk önmagában már nem egyéb, mint akarat az élethez.”⁵

A magyarázatlánc azonban még ennél a láncszemnél sem ér véget. A kezét megállító életakarat roppant erejét ugyanis nem magának köszönheti: ő maga csak a benső tapasztalatban adott megnyilvánulása annak a jelenségek minden lehetséges körét meghaladó — filozófiailag szólva transzfenomenális — őselvnek, ami a mindenség magában való, végső alapját jelenti, ez pedig maga az *akarat*. A jelenségek világának finom fátyla — ha a mélyére pillantunk — akaratból szőtt kelme. Nem itt van a helye annak, hogy hosszasan elidőzzünk e pillantás téveteg vagy helytálló mivoltánál. De gondoljuk végig a következőket: mi az az erő, ami megakadályozza azt, hogy az előttem álló masszív vaspalc össze-rogyjon a rajta levő könyvek súlya alatt? Tudjuk: végső fokon a vas atomi-molekulális szerkezete. És azonkívül még mi? Mi gyűri fel évmilliók alatt roppant hegyvonulatokká a földtáblákat? Tudjuk: bonyolult geológiai folyamatok. És ezen túlmenően még mi? Ha most e „mi”-nek az akarat nevet adjuk, miként Schopenhauer teszi, nem tettünk sokat, hiszen csak egy névvel ruháztuk fel azt: ugyanilyen alapon nevezhetnénk *manának* vagy bármi másnak. A megnevezés eredményénél fontosabb annak aktusa, mely meglódítja a képzelőerőt és a bölseleti fantáziát abba az irányba, hogy Egy-nek lásuk és tudjuk mindazt, amit tapasztalatunk végtelen sokféleségben állít elénk.

De térjünk vissza a bennünket foglalkoztató kérdéshez. Ha nemcsak mi magunk, hanem a világ maga is akarat, akkor ebből az adódik, hogy a megszűnés lehetőségének és követelményének nehézsége mintegy megduplázódik. Hiszen most már nemcsak önmagunkkal kell birokra kelnünk, s nem is csak azzal az egyetemes erővel, ami bennünk is munkálkodik, hanem magával a világgal. A megszűnés nemcsak mi magunk, hanem a *világ megszűnését* is magában foglalja. Ennek áttörése pedig már jóval nehezebb feladat.

A világ mint akarat ugyanis annak minden szemernyi darabjában fennmaradásra törekszik. Egyetemes pusztulásellenesség honol a világban. Bármi, ami szárba szökken, a babszemtől az epigrammáig, azon van, hogy tovább létezzen, vagy legalábbis nem tapasztalhatunk ezzel ellentétes tendenciát. Erre az összefüggésre

⁵ Uo. 24. o.

már sokan felfigyeltek, egyebek között Spinoza is: „Minden dolog, amennyire rajta áll, arra törekszik, hogy megmaradjon létében.”⁶

Az élővilág esetében e törekvés hatalmas segítőtársra lel a *faj* alakjában. Mert még ha az egyed mulandó is, a faj tartós fennmaradást jelent, mintegy időbeni halhatatlanságot biztosít. Schopenhauer a fajt statikusan fogja fel, a platóni ideákhoz hasonlatosan: „S mármost képzeljük a halál és születés változását végtelen gyors rezgésekben, s előttünk vannak az akarat állandó objektivációi, a lények maradandó eszméi, biztosan állva, mint a szivárvány a víz-esésen.”⁷ Azonban, s ez ellentmond Schopenhauer felfogásának, még a fajokon is rést üt az idő. Ma már nemcsak azt tudjuk, hogy a fajok nem változatlan entitások, hanem az időben létrejött, alakuló képződmények: tudjuk azt is, hogy kihalnak, kipusztulnak, vagy maguktól, mint az őslények, vagy pedig az ember közreműködésével.

Az állat tehát — a fajjal való egybeesése következtében — mondhatni időbeni halhatatlansággal rendelkezik, s ezzel be is éri. Az ember azonban nemcsak fajának meghatározott példánya, egyede, hanem magát minden más egyedtől különbözőnek tudó egyéne is, aki ekként szeretne maradandóságra szert tenni. Ez viszont ontológiai lehetetlenség. Schopenhauer szerint az ember számára két megoldás kínálkozik: vagy individualitását veszítve le-süllyed a faj halhatatlanságának szintjére — s ezáltal biológiai-fenomenális végtelenségre tesz szert —, vagy pedig felismeri a világ és benne saját maga végtelen ideig történő fennmaradásának száname és nevetséges próbálkozását, és véget vet *mindkettőnek*.

Ezen a ponton érhető tetten az a drámai feszültség, melynek összetevői a schopenhaueri halálkoncepcióban kelnek bírokra egymással, mégpedig mindenféle metafizikai üdvrend segítségül hívása vagy jótekonny asszisztenciája nélkül. A halál egyrészt megmarad *brutum factum*-nak, olyan tényezőnek, ami legvégső fokon mindörökre irracionális lesz. Mi sem jeleníti meg jobban ezt, mint a *halálfélelem* jelensége, mellyel kapcsolatban Schopenhauernek figyelemre méltó megfigyelései vannak. Mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy a halálfélelem reflexe közös az emberben és az állatban, tehát nem a tudatos emberi létmóddal összefüggő privilégium.

⁶ Spinoza: *Etika*. Budapest: 1968. 123. o.

⁷ SZÉH: 38. o.

Halálos veszély esetén az embert épp az a tagolatlan, bénító, elementáris félelem keríti hatalmába, mint mondjuk a leopárd elől menekülő majomkölyköt. Ha viszont, továbbmenve, e félelem a biológium legmélyebb zónáiból tör fel, akkor nyilvánvalóan nem a reflexív tudatosság terméke, s ekként feltehető a kérdés: mi fél bennünk, amikor félünk a haláltól? Tudatos lények lévén azt hisszük: *mi* félünk a haláltól, mivel a fajtól különbözőnek tudjuk magunkat, s e félelem *önnön individualitásunk* megóvását, további fennmaradását célozza. Ha csak ez lenne a helyzet akkor azt mondhatnánk: halálfélelmünk végső forrása bennünk magunkban van, ily módon könnyen úrrá lehetnénk rajta. A halálfélelem rettenete azonban átüt ezen: aki valóban átélte ezt az érzést, az tudja, hogy itt egy olyan ránk törő, rettenetes erejű, személytelen hatalomról van szó, mely tollpiheként ragadja magával az egyént, aki immáron nem maga fél, vagyis érez félelmet, hanem maga ez a félelem keríti őt hatalmába. Ez a végső instancia pedig, kinek küldötte a haláltól való félelem, Schopenhauer szerint nem más, mint az akarat. Meghasonlott állapot ez: úgy hisszük, hogy mi saját magunkat féltjük, holott valójában az akarat az — az az akarat, amely mellékesen a legnagyobb közönnyel viseltetik az individualitás fennmaradása vagy pusztulása iránt —, amely bennünk, rajtunk keresztül üzen. „Hogy az akarat mégis fél bennünk a haláltól, onnan van, hogy az ismeret neki itt a saját lényét csak egyéni jelenségben mutatja, s ebből ered ama csalódása, hogy vele együtt elvész, amint pl. képem is a tükörben: ha ez eltörik, úgy látszik, hogy vele együtt megsemmisült.”⁸ S ha most leszámítjuk azt a spekulatív, metafizikai burkot, ami a schopenhaueri gondolatmenetet övezi, akkor újfent megerősítve áll előttünk az ösztönszerűleg már mindig is ismert dolog, hogy a halálfélelem valami ősi, mindörökre kezelhetetlen hatalom, amit még valamikor a törzsfejlődés hajnalán kódolt génjeinkbe az organikus létezés.⁹

Azaz mégsem egészen. Most térünk ki ama drámai feszültség másik oldalára, ami a schopenhaueri halálkonceptiót teljessé teszi, s annak maradandó érvényességet kölcsönöz. Szerzőnk ugyanis kísérletet tesz a halál bensővé tételére, *megszelídítésére*. Kijelenthetjük, hogy a *modernitás korszakában filozófiai síkon* — bizonyos

⁸ Uo. 59. o.

⁹ (Ehhez hasonlóra gondol Sartre is, midőn a halál abszurdításáról beszél.)

montaigne-i kezdeményeket leszámítva — *elsőként Schopenhauer tesz kísérletet arra, hogy egy átfogó, mindennemű vallási transzcendenciától mentes, immanens halálértelmezést dolgozzon ki.* S e próbálkozásban központi szerepet játszik az intellektus, az intelligencia. S itt arra a fura tényre bukkanunk, hogy az a gondolkodó, aki a korábbi vulgármarxista értelmezésekben a filozófiai irracionálizmus egyik leghíresebb képviselőjének számított — s mint ilyen, a legélesebb bírálatokban részesült, ráadásul egy olyan ideológia részéről, mely magát az európai racionalista hagyomány egyedüli örökösének tekintette, miközben az, amit működése során létrehozott, maga lett a konstitutív irracionálé —, nos ez a gondolkodó épp itt, a halálprobléma kapcsán juttat központi szerepet a rációnak. A halálfélelemmel kapcsolatban jegyzi meg az alábbiakat: „Az ismeret szempontjából ennél fogva éppen nincs okunk a haláltól félni; márpedig a tudat az ismeretben áll: a tudatra nézve tehát a halál nem baj. És csakugyan nem Énünk ezen ismerő része az, mely a haláltól fél; hanem egyes-egyedül a vak akaratból ered a *fuga mortis*, a haláltól való futás, mely minden élőt eltölt.”¹⁰ Vagy idézhető egy másik passzus is, ahol még élesebben fogalmaz: „Ha megfordítva, az ember csupán *megismerő* lény volna, úgy a halál előtte nemcsak közömbös, hanem szívesen látott vendég lenne.”¹¹ A „szívesen látást” egyelőre hagyjuk figyelmen kívül: a mondanivaló enélkül is világos: *egyedül az intellektus, az elmélkedő értelem* — ami a halandók közül csak az embernek adatott meg — *képes arra, hogy úrrá legyen a halálfélelmen, szembesüljön a halállal, s intellektíve legyőzze azt.* Hogy miért? Nos, a rendszer felől nézve azért, mert egyedül az intellektusban lelhető fel az az erő, hogy reflexíve eltávolodjon mindenek végső okától, az akarattól, s szembeszegüljön azzal. Mint minden a világon, a ráció is az akarat objektivációja: kivételes helyzete — szabadsága — viszont épp említett képességében áll. Schopenhauer itt is megfordítja a hagyományos beállítódást, amely egészen az ótestamentumi teremtetéstörténetig nyúlik vissza: „De a jó és gonosz tudásának fájáról, arról ne egyél; mert a mely napon ejéndel arról, bizony meghalsz.”¹² A tudás megszerzése eszerint a halál tudását is magával hozza, és a halálról, önnön

¹⁰ SZÉH: 26. o. 11 Uo. 59. o.

¹¹ Uo. 59. o.

¹² Mózes Első Könyve. 2. 17. (Károli Gáspár fordítása.)

végességünkről való tudat azóta is istenverte átokként ül az emberen, szemben a maga haláláról nem tudó állati létezéssel. Ezzel szemben Schopenhauer azt mondja, hogy „ha az ember csupán megismerő lény lenne”, közömbös dolog lenne számára a halál. Vagyis — Hegelt parafrázálva — azt mondhatjuk, hogy metafizikailag egyedül a ráció képes begyógyítani azt a sebet, amit saját maga okozott.

Ugyanakkor van egy jóval prózaibb oka is annak, hogy az intellektusra támaszkodva nemhogy nem kell félnünk a haláltól, hanem egyenesen fel- és megszabadítóként üdvözölhetjük azt. Ez pedig nem más, mint az *élet ürességének, semmisségének és értelmetlenségének felismerése*. Megfogalmazása szerint az ember élete egészében szomorújáték, legfeljebb részleteiben vígjáték, de idézhetünk részletesebb kitéelt is: „Valóban hihetetlen, hogy kívülről nézve milyen semmitmondóan és jelentéstelenül, belülről tekintve milyen tompán és gondolatlanul folydogál el a legtöbb ember élete. Fakó vágyakozások és kínok, álmodozó ödöngés a négy életkorszakon át a halálig, amit triviális gondolatok sora kísér. Olyanok ezek az emberek, mint az óraművek, melyeket felhúztak, s amelyek járnak, de nem tudják, miért; s valahányszor egy embert nemzenek vagy megszülnék, az emberi életnek ezt az óraszerkezetét újra felhúzzák, hogy a már számtalanszor elismételt kis gépi dallamot eljátssza.”¹³ Felismeri — Heideggert megelőlegezve —, hogy az életet a *gond* tölti ki¹⁴ s hogy annak ingamozgása a *fájdalom* és az *unalom* között jár.

Megítélésünk szerint e felismerések mélysége majd csak az elkövetkező évszázadokban tör utat magának, s túlzás nélkül kijelenthető, hogy Schopenhauer igazi reneszánsza majd csak az eljövendő évezredben következik be, *ő lesz a harmadik évezred egyik mérvadó bangulatfilozófusa*, mégpedig az alábbiak okán. Jelen századok törekvése — szubjektíve becsületesen — az általa említett első tényező, a *fájdalom* kiküszöbölésére irányul, mégpedig az élet minden területén: gazdaságilag az éhezés és a nyomor megszüntetésében, a politika területén az elnyomás kiiktatásában és a szabad véleménynyilvánítás biztosításában, a szellemi életben pedig úgy-

¹³ A. Schopenhauer: *A világ mint akarat és képzet* (A továbbiakban: VAK) Budapest: 1991. 426. o.

¹⁴ Uo. 414. és 420. o.

szintén a teljes önkifejezés biztosításában. Tegyük fel, hogy mindezek megvalósítása világméreteken sikerülni fog, s jó is lenne, ha sikerülne. De ez csak az egyik oldala a dolognak: a fájdalom, az ínség és a szükség szörnyűsége helyébe egy még nagyobb szörnyűség kerül majd: az *unalom*. (Helyesen érzett rá ennek központi jelentőségére Alberto Moravia is.) A vég legnagyobb végzete az unalom. Unalom honolna a mennyországban, s unalom lett volna a kommunizmusban is. A dolgok jelenlegi állása szerint *már most* nem is annyira a kiiktatandó fájdalom jelenti a fő veszélyt, hanem sokkal inkább az unalom: ezért hatalmas erőfeszítések folynak egy gigantikus-kozmikus *unaloműző* rendszer kiépítésére. Ezt célozza egy roppant *szórakoztatóipar-apparátus* kiépítése, melynek a politikai és a tudományos univerzum csak részleágazását jelenti. Már régen kialakult a Nagy Év kalendáriuma, melyben a bécsi újévi koncert és az ausztrál teniszbajnokság januári nyitányától — filmfesztiválok, tudományos és békekonferenciák, politikai választások és Formula-1 versenyek során át — egészen az év végi szilveszteri futóversennyel bezárólag szinte minden hétnek megvan a maga ikoni jelentősége — néha egy-egy olimpiával fűszerezve: mindebből — az egyetemes kommunikációs csatornák révén — bolygónk egyre több polgára részesül. S bár a kör évről évre ismétlődik, mindig minden „legújabb”-ként jelenik meg. Legújabb slágerlisták, Heidegger-interpretációk, teniszbajnokságok, politikai botrányok, szakácskönyvek, környezetvédelmi symposionok és szagosítók kör-tánca fog körül bennünket, végső fokon csak azért, hogy elűzzük magunktól az őrjítő unalmat, s hogy lehetőleg senki se pillantson, még csak véletlenségből sem, a színes forgatag mögé. A kábítószer-csempész, a bankrabló, a terrorista és a lokális háború bűnöse már most dédelgetett — s titkos — kedvence e születőfélben levő világnak, mert ők szállítják a szenzációt s fűszerezik a híradásokat.

Feltehető a kérdés: valóban elképzelhető az, hogy az emberiség évszázadokat, évezredekét éljen le teniszranglisták, szépség-, vitorlás- és hangversenyek, tamponreklámok, tudományos kollokviumok és televíziós szappanoperák, népszerűségi és hivatkozási indexek kalendáriumának kábulatában? Túl azon, hogy válaszunk igenlő, vegyük figyelembe: ez még mindig a jobbik megoldás.

De térjünk vissza Schopenhauerhez. Világunknak az akaratból eredő lényegi monotoníája rákapcsolódik arra a fenomenális monotoníára, melyet a környező tapasztalati világ tár elénk. Ha a refle-

xió, a filozófiai megismerés előtt mindez tudatosul, akkor már korántsem tűnik oly rémületesnek az életből való távozás gondolata. Sőt az, aki — mintegy átlátva a jelenségek tengerén — eljut a meditatív felismerés eme fokára, az nemhogy pusztító erőként, hanem egyenesen megszabadítóként üdvözli a halált. Az elmúlás ekként való megjelenésének Schopenhauer több alkalommal is az „örömteli halál elnevezést adja”: „... az ember, miután a növekvő szorongatás megannyi fokán végigment, a leghevesebb ellenállás közepette a kétségbeesés szélére eljutott, hirtelen magába száll, önmagát és a világot felismeri, egész lényét megváltoztatja, önmaga s minden szenvedése fölé emelkedik, ezáltal megtisztul, ezzel szentté válik, kikezdhetetlen nyugalommal, boldogságos érzéssel és magasztossággal készséggel mindenről lemond, amit addig a leghevesebben akart, és örömmel fogadja a halált.”¹⁵ Ahhoz azonban, hogy a halál kedves, várva várt vendég legyen, az életakarat kioltására van szükség.

Mi is akkor a halál e filozófia alapján? Schopenhauer megközelítése többrétű. Pszichológiailag, szubjektíve nézve csakis a tudatot éri, valami ájuláshoz, elalváshoz hasonló dolog.¹⁶ Azzal, hogy a halált olykor barátnak, várva várt dolognak nevezi, mellyel megtörténik a természetbe való visszatérés,¹⁷ mintha a halál-elv freudi koncepcióját anticipálná. Metafizikai szempontból más a helyzet: itt mintegy megkettőződik az egyén. Az ember jelenséggént, mint eleven, hús-vér ember mulandó, hisz a tapasztalat szemléleti formáit kitevő tér és idő határozmányai rá is vonatkoznak. De csak mint jelenségre. Ettől különbözik az, hogy az egyén is az akarat megtestesülése, manifesztációja. Mivel azonban az akarat mint a világmindenség legvégső oka és alapja, kívül esik a tér és az idő dimenzióin, ennél fogva rá sem a keletkezés, sem pedig az elmúlás kategóriái nem alkalmazhatók. Ily módon az egyén is mint akarat, időtlen, végtelen¹⁸ — aminek persze szememnyi köze sincs a személyes halhatatlansághoz.

Más megfogalmazásban a halál „az a nagy rendreutasítás, melyben az élethez való akarat, közelebbről meghatározva: a hozzá lényegileg tartozó önzés, a természet folyása által részesül, és úgy

¹⁵ Uo. 513. o.

¹⁶ SZÉH: 27. o.

¹⁷ Uo. 28. o.

¹⁸ VAK: 377. o.

fogható föl, mint büntetés azért, hogy létezzünk. ... Mi voltaképp olyasvalami vagyunk, minek nem kellene lennie: azért megszűnünk lenni.”¹⁹ Mintha Anaximandrosz ősi szentenciájának szellemét visszhangoznák ezek a sorok: a létezők azáltal, hogy kiszakadnak a meghatározatlan világalapból, pusztá létezésükkel jogtalanságot és igazságtalanságot követnek el a többiekkel szemben, amiért bűnhődniök kell, ezért halállal lakolnak. A halál Schopenhauer számára a jelenségvilág szintjén: létszerű megbékélés a világgal, kien-gesztelődés és megnyugvás. De nemcsak ez: erről rögtön szólunk.

Előtte még két problémakörre kell röviden kitérnünk: az egyik a korábban már érintett *öngyilkosság* kérdése. Kézenfekvő ugyanis annak feltevése, hogy ha a világ ennyire nyomorúságos, s benne az élet gondokkal teli teher, akkor érdemes lenne minél hamarabb itt-hagyni s kilépni belőle. Schopenhauer az öngyilkossággal kapcsolatban bizarr teóriát épít ki, melyben — egy esetet kivéve — kereken tagadja annak jogosultságát. S itt egy pillanatra újból vissza kell térni rendszeréhez. A halál méltó, szabad elfogadása az életakarat kioltásán alapul. Az öngyilkosság viszont nem más, mint visszájára fordított életigenlés, ahelyett, hogy annak tagadása lenne. „Mert a tagadás lényege nem abban van, hogy az élet szenvedéseit, hanem hogy élvezeteit vetjük meg. Az öngyilkos akarja az életet, csupán azokkal a feltételekkel elégedetlen, amelyek között az élete már alakul. Ezért ő semmiképp sem adja fel az életakaratot, csupán az életet, szétzúzva annak egyes egyedi jelenségét.”²⁰ Ezért az öngyilkosság voltaképpen megengedhetetlen életigenlés, egyenesen kifordítása a schopenhaueri alapelveknek. „Éppen mert az öngyilkos nem szűnhet meg akarni, szűnik meg élni, és az akarat itt éppen azzal igenli magát, hogy jelenségét felszámolja, mert másképp önmagát nem igenelheti.”²¹ Megjegyezhető, hogy egy Schopenhauer filozófiáját történetesen nem ismerő, ám ugyanakkor betegségéből eredően elviselhetetlen fájdalmakkal viaskodó embert, aki épp az öngyilkosság elkövetését fontolgatja magában, aligha tartana vissza annak elkövetésétől a schopenhaueri intelem, sőt épp fordítva, öngyilkosságával ő éppen a jelenségvilághoz tartozó testét szeretné elpusztítani.

¹⁹ SZÉH: 69. o.

²⁰ VAK: 521. o.

²¹ Uo. 522. o.

Schopenhauer egyetlen kivételes esetben engedélyezi az öngyilkosságot, akkor, amikor az elkövetés semmiféle pozitív lépést nem foglal magában: ez pedig az önként vállalt éhhalál. Magyarázata pedig az alábbiakban rejlik: „Távol attól, hogy az öngyilkosságnak ez a módja az életakarattól származna, az ily teljességgel rezignált aszkéta azért szűnik meg csupán élni, mert akarni teljességgel megszűnt. Más halálnem, mint az éhség általi, itt nem gondolható.”²²

A másik probléma, melyre utalni érdemes, a *saját halál* kérdése. Ismeretes, hogy a halállal foglalkozó filozófiai irodalomban nagy népszerűsége tett szert Heidegger teóriája a halálhoz viszonyuló létről (Sein zum Tode), melynek egyik lényegi összetevője épp a saját halál (mellékesen megjegyezve, hogy a „saját halál” gondolata előtte már Rilkenél megjelent): „A halállal a jelenvalólét a maga legsajátabb létképességében áll küszöbön önmaga számára.”²³ A „saját halál” koncepciója többértelmű, problémáktól nem mentes álláspont, melynek taglalása nem e tanulmány feladata. Ugyanakkor leszögezhető, hogy a „saját halál” gondolata nem egyeztethető össze a schopenhaueri rendszerrel: éspedig azért nem, mert felfogása szerint ennek koncipiálásához arra lenne szükség, hogy a világot halálunk után rajtunk kívül továbbra is fennálló dolognak tartsuk, ami azért lehetetlenség, mert a világról alkotott bármilyen elképzelést — azt is, hogy az nélkülünk létezik tovább — *mi* gondoljuk el: a világ a mi képzetünk, helyesebben az *én* képzetem. Ezért nevezi a „saját halálunk” gondolatát a legmeseszerűbb dolognak a világon.²⁴ Főművében az alábbi módon részletezi a problémát: „... senkit sem nyugtalanít feltűnőbben a biztos és sosem távoli halál gondolata, hanem mindenki úgy él bele a világba, mintha örökké élne; ami odáig megy, hogy már-már elmondható: tulajdonképpen senkinek sincs eleven meggyőződése saját halálának bizonyosságáról, hiszen különben nem lehetne nagy különbség bárki s az elítélt bűnöző hangulata között...”²⁵ Már e néhány sorból is kiviláglik, hogy a „saját halál” Schopenhauernél — Heideggerrel ellentétben — nem annyira minőség, mint inkább tartam kérdése.

²² Uo. 524. o.

²³ Martin Heidegger: *Lét és idő*. Budapest: 1989. 429. o.

²⁴ SZÉH: 47. o.

²⁵ VAK: 376. o.

A halál minőségének problémája Schopenhauernél egy más metszetben jelenik meg, mint Heideggernél. Amíg ugyanis utóbbi az Akárki halála, ill. a saját halál — mint inautentikus és autentikus halál — között tesz kvalitatív különbséget, addig ez Schopenhauer esetében mondhatni metafizikai síkra tolódik át. Korábban már említettük a halál elfogadásának különböző módozatait, mikor kényszerből hajtunk fejet a természet szükségszerűsége előtt, vagy pedig — az életakarat fokozatos kioltása, egyszersmind az intellektus ereje révén — mi magunk is felkészülünk a távozásra, s örömmel várjuk annak bekövetkeztét: vagyis amikor azt akarjuk, hogy a bennünk honoló akarat ne akarjon többé. De ez még mindig nem jelenti a tökéletes halál bekövetkeztét. Főművében — az életakaratot elsovasztó aszkézis kapcsán — az alábbi, csodálatos mélységű sorokat írja erről: „Ha végre eljön a halál..., akkor e halál mint vágyva vágyott megváltás üdvözölve lesz, s fogadva örömmel. Vele itt, másoktól eltérően, nem csupán a jelenség ér véget; hanem maga a lényeg is felszámolódik, amely itt a jelenségben s általa már csak gyengén létezgetett: s most ez utolsó romlatag kötelék is szétszakad. Annak számára, aki így végzi, véget ért a világ is.”²⁶

„Annak számára, aki így végzi, véget ért a világ is.” Schopenhauer ebben a mondatban a halál misztériumának egyik legfőbb eleméről lebbenti fel a fátylat. Miről is van szó? Arról, hogy a halálban, saját halálunkban nem is az a leginkább megrendítő, hogy mi távozzunk a világból, itt hagyjuk ezt, hanem az, hogy a világ — a maga végtelen sokszínűségével — itt marad, és a végtelen történet tovább történik, de immáron nélkülünk. Sajnáljuk itthagyni, színheyeivel, szereteteinkkel együtt. Ha viszont — valamilyen mély, meditatív világ- és emberismerettel — sikerül elérnünk azt, sikerül felismernünk, hogy a világ már nem nyújt számunkra újat, nem hoz meglepetést, akkor könnyebb szívvel intünk búcsút neki. Ha eljutunk a belátás ama szintjére, hogy elmondhatjuk: tudjuk, hogy hányadán is állunk a világgal, a többi emberrel és saját magunkkal, ha tudjuk, hogy mostantól kezdve lényegileg nincs új a nap alatt, s ha a történelem hosszú szalagját — a benne ténykedőkkel — úgy össze tudjuk csukni, mint valami régi távcsövet, akkor kialszik bennünk minden képességek legmozgékonyabbika is: a kíváncsiság. Megszűnik előttünk a jövő misztériuma, mert tudjuk, hogy már itt

²⁶ Uo. 501. o.

van. Nem furdal majd bennünket a kíváncsiság, hogy vajon kik fogják megnyerni a következő választásokat, mert tudjuk, hogy ugyanazok, akik mindig: jó és kevésbé jó emberek. S nem érdekel bennünket az sem, hogy halálunk után mondjuk tíz hónappal miről írnak majd a lapok, mert már azelőtt ismerjük tartalmukat, mielőtt megírták volna őket.

S a világfolyamat egy pontban való egybelátásának képessége nemcsak kevesek számára adatik meg, hanem mindenki előtt nyitva álló lehetőség: egyes-egyedül attól függ, hogy képesek vagyunk-e meglátni a *lényeget*.

Aki igen, annak egybehajlik a két oldal, s teljessé válik a *megszűnés*, a teljes megszűnés követelménye, amiről e kis írás elején már szoltunk: az halálában nemcsak önmagaként fog sírba szállni: sírba száll vele maga a világ is.

* * *

Schopenhauer nagy érdeme, hogy a modern ember először az ő bölcséletében szembesült a halállal egy olyan elmélet keretében, amely a halálproblematikát eloldotta a tradicionális vallási-teológiai előfeltevésektől, s azt radikálisan mentesítette mindennemű túlvilág- és halhatatlanság-elképzeléstől. Az európai gondolkodásban vele kezd körvonalazódni a *halál-küszöb* jelensége és jelentősége. Korábban a figyelem a halál kapcsán elsősorban a túlvilágra és a halhatatlanság különböző módozataira irányult, melynek fényében maga a halál faktuma, ha nem is észrevehető, de mindenesetre nehezebben észlelhető volt. A túlnaniság mankói most kezdenek kikerülni az európai ember hóna alól, de az önálló járás még nehezebbre esik: így kerül — valamiféle személytelen halhatatlanság-pótlékként — egy meglehetősen problematikus akarat-metafizika a tradicionális túlvilág helyébe. Másrészt — bármennyire hangsúlyozza is Schopenhauer a halál kapcsán a tapasztalati kiindulópont fontosságát — egy tisztán evilági, immanens halálélménynek még csak a keretei rajzoltatnak meg, a részletes egzisztenciális kimunkálás még nem történt meg.

Schopenhauer halálfelfogása — mint már utaltunk rá — azért fordulópont a halál filozófiai feldolgozásának történetében, mert az újkori gondolkodók közül elsőként helyezi a hangsúlyt a *végességre*, a megszűnésre a végtelenség s az örök fennmaradás igényé-

vel szemben. Ezzel játékonan ellensúlyozza a korábbi álláspontokban uralkodó pozitivitás túltengését. Bár szellemi megformálódása szoros kapcsolatban áll a romantikával, halálteóriája — szerencsére — meglepően józan és tárgyyszerű, nem osztja annak dagályosságát és misztikus vízióit. A halállal kapcsolatos gondolatai, eszmefuttatásai — főleg az indiai bölcseleti rendszerek felhasználása miatt — európai közegben olyannyira szokatlanok, hogy igazán nem is eresztettek mély gyökeret benne. Az európai szemléletmódra ugyanis — ha szabad ezt a spengleri terminust használni — inkább a *fausti* viszonyulás jellemző, a halállal, a végességgel szembeni heroikus birokra kelés, küzdelem, míg Schopenhauerre ezzel szemben valami puha, meditatív cselekvésképtelenség jellemző. Nem szembeszállni akar a sorssal, hanem inkább kvietíve kihunyni belőle. Nem tűnik fel a színen a Másik, a többi ember, s hiányzik a tárgyasítás mint a végességgel szembeni egyik leghatékonyabb védekezési rendszer is. Viszont nagy érdeme, hogy nemcsak teoretikusan filozofál a halálról, hanem — épp a halál lehetséges „megszelídítése” révén — gyakorlati útmutatást is ad, hogy miképpen viselkedjünk a halállal szemben. Épp e viselkedésmódban, annak létszerű elismertetésében, hogy halálunk ne legyen méltatlan hozzánk, válik üzenete kerek egészzé.

*Szeged**Csejtei Dezső — Juhász Anikó*

A különbség messianizmusa

(Adorno a különbségről)

„Az egyetlen dolog amiért felelhetünk: visszautasítjuk a saját egzisztenciánkkal való ideologikus visszaélést, továbbá a privát szférában szerényen, tehát önhittségtől mentesen járunk el — mindezt már régen nem a jólneveltség, hanem az afölötti szégyenérzet ösztönzi, hogy vannak olyanok, akik számára, lélegzésük okán, maradt levegő a pokolban.”¹

„A modell megérinti a különösséget, sőt még többet is ennél, s eközben a megérintett nem tűnik el az általános meghatározottságokban. Filozófiailag gondolkodni annyi mint modellekben gondolkodni: a negatív dialektika a modellek gyűjteménye. A filozófia lealacsonyítaná magát a vigasztaló afirmáció révén, amennyiben letagadná maga és mások előtt, hogy amikor megmozdítja tárgyait önnönmagukban, akkor — kívülről — bele kell vinnie valamit e dolgokba. Az, ami megszólalásra vár a dolgokban, csak intervenció révén szólaltatható meg”.²

Úgy hangozhat mindez, mintha a megkérgesedett nyelv hangsúlyaiba rögzült kétségbeesés özönlene. A kortárs gondolkodás jel-szavait betéve tudó olvasó számára, meglehet, a modernitás keretei közé szorult alanyiség ilyen tiltakozása, az effajta abszolút disszonancia retorikája már régen azé a múlté, melynek, épp korunkban, hátat fordítottunk. A fénye elhalt, mert a tiltakozás teológiájának, ha máskor nem, hát 68 után, a hitel-vesztettség lett az osztályrésze. Ezért a gondolkodás, amely enged a kétségbeesés erejének, amely a történelem vigasztalan folyását tartja szem előtt, és a tiltakozást

¹ Th. W. Adorno: *Minima Moralia*, Frankfurt/M, 1982, 6. fragmentum.

² Adorno: *Negative Dialektik*, Frankfurt/M, 1990, 39

mint a transzcendencia egyedül létjogosult alakzatát választja formájául, mint ahogy ezt Adorno is teszi, manapság egykönnyen fanyalgást válthat ki. Mindenesetre, ugyanezen olvasónk, legalábbis amennyiben jóakarátának kíván érvényt szerezni, felburjánzó szemrehányásainak szellemében és habozás nélkül jelölheti ki a negatív dialektika helyét az e századi gondolkodás vitrinjében. Negatív **dialektika**?! Hiszen a tény, hogy a jelenkori eszmeiség mélységes gyanúperrel él a világ mozgásának ütemét az ellentmondások összezsapásainak közege révén bemutató dialektikával szemben, senkinek sem kerülheti el figyelmét — legyen szó a dialektika spekulatív hegeli vagy a dialógus formátanát megtestesítő platóni változatáról. Visszatérő, csaknem megszokott váddá kristályosult az ellentétel: igaz ugyan, hogy az ellentmondások összezsapásának ábrázolásával cseppfolyóssá teszi a világ sziklaszilárdnak hitt rendjét, de a dialektika egyúttal, ezen összezsapások szabályozására vonatkozó igénye, valamint az *Aufhebung*, a meghaladás dramaturgiája miatt, a hatalom hálóját szövö újra.³ Nemcsak azért háborognak a dialektikával leszámolni óhajtok, hogy áramai, amelyek eleinte hevesen ömlenek szét a világban, végül is megpihennek a történelem televényföldjében, hanem azt róják fel, hogy az értelem elsajátítására törő hadműveletek, a fölényes ész eltiporja a különbség, az esetlegesség jogát. A dialektika hatalmi hierarchiákat hitelesít; azáltal, hogy előre eldönti a közvetlenség és a közvetítés egymásravezetődésének kimenetelét, lényegében szélesre tárja az ajtót a totalitáriánus önjelenlét elve előtt. A feljebb említett cseppfolyósítást a végigvitt kritika iránti, állítólag szükségszerű, hűtlenség torzíja, a dialektika lényege végül is a hatalom birtoklásában mutatkozik meg. Így az ígéretek, pontosabban, a negativitás dicsérete ellenére a hatalom birtokosaié marad az utolsó szó, a létezés hieratikusan szerveződő oppozíciói nyerne erősítést.⁴ A szín-

³ Hadd említsek egy nevezetes példát: „... az ellentmondások feloldása a harmadik tag által egy anamnetikus bensővé tételben, szublimálva, idealizálva, internalizálva egy önjelenlétbe torkollik”, J. Derrida: *Positions*, Paris, 1972, 59. Az ő viszonyulása a dialektika-kritika hagyományához azonban sokkal bonyolultabb annál, hogy azt ilyen rövid keretben megtárgyalhatnánk, ezért ehelyütt csak a példa kedvéért emlegetem.

⁴ Ismételten Derridát kell említenem a feljebbi megjegyzés ellenére: a „dekonstrukció” textuális munkája azon gondolat körül összpontosul, hogy a spekulatív dialektika mintegy bevégi a hagyományos metafizikai oppozíciók hierarchiáját, s a cél ennélfogva e hierarchiák megfordítása, *ibidem*, 57.

tér: a történelem, mely anyagot szolgáltat az előrearszoló mozgásnak, az előírt végállapot felé tartó menetelésnek. A dinamika által alárendelt mozzanat neve mindközönségesen: áldozat, a dialektikus ökonómiában nem áll fenn a „tisztá vesztesség” lehetősége, mivelhogy minden „érdemleges” mozzanat beleilleszthető a végletekbe való átcsapás, a célirányos mozgás konstellációiba. De minél sűrűbbé válik a dialektika szövete, annál tragikusabb csomók jönnek felszínre. Csak az létezik igazán, amit magába szippant, bensővé tesz e mozgás színjátéka. Az erő ideológiává torzul. Ami kívülrakedt, az mindig a győztes martalékává lesz, ami e mozgás túloldalára kerül az az úton kívül hever, létrangja lefokozott. Ezen ökonómia legfontosabb képlete: a kezdetbe beleírt vég, azaz az arché és a télosz széttephetetlen egysége. Időmértéke az a pillanat, amikor a végső állomáson elébünk tárul salaktalan-tiszta mivoltában ez az egység. A dialektikus eszmekincs olyan elemeit mint a negativitás vagy az ellentmondás már régen nem övezi tisztelet, lényegében ezeket a létükben fenyegetett különbség, különbözőség alakzatainak (legyen az a lyotard-i Différend vagy a deleuzi Différence) képeire formálják.⁵ Azt mondják, a különbözőség megtelepedett a létezők szívében, a különbözőség lehel életet a negativitásba, a megszélidíthetetlen ellentmondásokba, általa jut szóhoz az, ami megragadhatatlanként kimarad az elsajátítás eljárásaiból, ami nem vonható be a hieratikusan felépülő ellentétpárok körébe, ezt a tényt viszont a dialektika szószólói elfedni igyekeznek. Továbbá, korunk jelentékeny gondolkodói (a jelentéktelen utóhad képviselői pedig őket is túlharsogva) egyenesen a modernitás túlkapásaival azonosítják a dialektikát, azt mondják, a modernnek olyan kőtáblákat faragtak, melyekbe a dialektika parancsai voltak belevésve. A „posztmodern”, sokak számára, e kőtáblák összetörése.

A dialektikából való kilépés — ezt a mottót hirdeti tehát fennen megannyi gondolkodó, ha úgy tetszik, Adornóval szemben, mintegy az „időszerű”, a „posztmodern” gondolkodásból való száműzetést kimondva fejére. S ha tovább folytatnám azon témák és motívumok lajstromozását melyek Adorno, a frankfurti kör e gondolkodója keze alatt bontakoztak ki, akkor, akár joggal, erősödhetne a gyanú: az ő, meredező töredékekben bennefoglalt, aszketikus til-

⁵ A különbség és negativitás közötti különbségtételről ilyen értelemben, G. Deleuze: *Différence et répétition*, Paris, 1968, 337–396.

takozásra felhívó gondolkodása nem vág igazán a jelenkor eleve- nébe. Hiszen mondhatnánk, az a mód, ahogy ő elméletileg átszűrte kritériumok révén demarkációs vonalakat húzott az igaz és a hamis között az elméletnek tulajdonított túlfeszített hatalom feltételezésére, egyfajta „igazságkiosztó” szerepre utal többek között éppen azon a terepen, ahol a negativitás rejtjelei fedélre lelnek, az esztétikum szférájában. — Így, ne felejtjük, hogy az esztétikai elméletben arra a következtetésre jutott, hogy minden korban felszínre kell, hogy bukkanjon ama objektív tendencia, mely mint a „legfejtettebb művészeti anyag” ölt testet és melyet az esztétikai elmélet kategóriarendszere, miután megtisztítja a terepet, határokat von, azonosít.⁶ Ezen anyag bevonása a művészi teremtés, a kompozíció szerkesztés folyamatába a kor totalitásával való megfelelőedést jeleníti meg, anélkül, hogy a művész engedelmeskedne a kor konformizmust diktáló parancsainak.⁷ A műalkotás kiválását az az erőter teszi lehetővé, melyben a tiltakozás annyira felfokozódik, hogy kiderül: objektív meghatározottság sarkallja a szubjektív erőfeszítéseit. A kagylószerűen magukba záruló műalkotásokban a szorongattatás érzését kimondás sorsszerűen összefonódik a kor totalitásával. Világosság dereng fel a műalkotások mélyéből: ezek feladata nyitottá tenni a befogadót a transzcendencia titkosírása iránt. A filozófia sohasem mondhat le arról, hogy a megértés révén (amely mindig: kritika), felfejtse a műalkotások e szövetét. — Továbbá az a mód, ahogy Adorno meg kívánta őrizni a racionalitás rangját az irracionalizmus áradatával szemben, vagy ahogy nagyszabásúan, a Schönbergben és Beckettben beteljesülő modern művészetet vette pártfogásába és a műalkotásokban a tolakodó visszaélés gyanánt kibomló vigasznak, a világállapotot megszépítő gesztusnak még a nyomát is kitörlendőnek minősítette, nem büszkélkedhet időszerűséggel. (Bartók-bírálatát, akinek zenéjével úgy tűnik, élete végéig nem tudott megbékélni, végül is azzal az érveléssel zárta le,

⁶ Adorno voltképpen úgy vélekedett, hogy azok az elemek amelyek előzőleg a „kifejezés” eszközei gyanánt bomlottak ki, materiává változnak át. Ezért magából a materiából kell kiolvasni a kompozíció igazságát. Ezt a gondolatát bírálja: P. Burger: *Das Altern der Moderne*, Adorno-Konferenz 1983, Frankfurt/M, 1983 (Hrsg. L. v. Friedeburg und J. Habermas), 177.

⁷ Adorno: *Dissonanzen, Musik in der verwalteten*, Göttingen, 1989, 123. Ezen elméleti apparátus volt az alapja Adorno Sztravinszky-val szembeni kritikái pergőtüzének, ezt ismerteti behatóan a modernitás esztétikájára vonatkozó problémákkal egyetemben: P. Burger: *The Decline of the Modern Age*, Telos Winter, 1984/85.

hogy az ő védőszentje a „vigasznyújtó” liszti Mazeppa. Értetlensége a bartóki radikális nemet-mondás kapcsán teoretikus doktrinárségéből fakadt: a teoreticizmus szinte egy tömbbe szorul amikor Bartókról értekezik. Szimptomatikus, hogy Adorno Lukács esztétikai kizárólagosságával csak egy másik teoreticizmust tudott szembehelelyezni.) Ő mindenütt az elutasítás töretlen erejét, a megfeszített, artikulált tiltakozást méltányolta, s a modern műalkotásokban megtestesülő negativitás kriptogrammait kívánta feltárni.⁸ Akadnak olyanok is akik fejcsóválva vonják meg Husserl és Heidegger-recepciójának⁹ mérlegét, mely bővelkedik a túlon túl szigorúan megfogalmazott ítéletekben — körbenforgó érvelésnek sincs híján — és alkalomadtán a megértés minimumát is nélkülözi. Mások nem tudnak zöld ágra vergődni a modern individuum illetékességével kapcsolatos megjegyzéseivel, vagy mélyen elégedetlenek az azonosság formáit a politikai-gazdaságtani cserével kiegyenlítő eszmefuttatásaival. Korunk székspszise aligha mondhat igent a magas és az ún. népszerű kultúra, valamint a művészet egzoterikus és ezoterikus aspektusai közötti kiélezett, elitárius, adorni megkülönböztetésére, mely választott értékeiből kifolyólag, mélyülő szakadékot lát a kettő között, hovatovább kultúránk önnön azonosságát, többek között éppen az effajta differenciák elavultságának felismeréséből eredezteti.¹⁰ Az alany és a tárgy stratagémáinak adorni használata, azaz a világ hullámverését az alany és a tárgy viszonylatrendszerének prizmáján keresztül történő vizsgálat is rést kínál a kritikai támadásnak a dolgok jelenlegi csillagállása közepette. Nem kedvelem azon kísérleteit sem, melyekben, mint például az *A felvilágosodás dialektikája* egyes részleteiben, Adorno valamilyen ősi autenticitás gondolatáért szállt síkra, mely mára eltűnt a szintérről: ott nem egy ízben elmúlt korok konfliktus nélküli szemantikai állapotát, így a kép és a szó, valamint a jel és jelölő maradéktalan egységének ábrándképét rajzolja fel.

⁸ Marcusénak Adorno halálakor tett kijelentése kissé szarkasztikusnak tűnik, és mégis fején találja a szöveget: Adorno annyira szembenállt a jelenkor társadalmával, hogy még a siker fényűzését is megengedhette magának.

⁹ Hogy a paradoxonok sora bővüljön, megemlítem H. Mörchén rendkívül érdekes könyvét, amely Adorno és Heidegger gondolkodásának közelségét mutatja be, Adorno und Heidegger, Untersuchung einer philosophischen Kommunikationsverweigerung, Stuttgart, 1981.

¹⁰ Ennek bírálatát lásd J. Schulte-Sasse, F. Jameson: Zur Dichotomisierung von hoher und niederer Literatur, Frankfurt 1982, 62.

Minden bizonnyal folytatható a sor azokkal a vonatkozásokkal, melyek alapján vallható, hogy az adornói gondolkodás igencsak elűt a kortárs szellemi áramlatoktól: az elmondottak azonban talán elegendő útmutatással szolgálnak. Mert semmiképpen sem ismerhető félre egyfelől, hogy Adorno bölcseletében valóban ott munkálnak azok az igények, melyeknek élet a jelenkori gondolkodás, különösképpen az esztétikai modernitással összefüggésben feltáruuló teoreticizmusa kapcsán, megfosztani igyekszik. Másfelől, filozófiájához, pontosabban az észfilozófia, az észkritika, a dialektika, a negativitás adornói transzformációjához,¹¹ valamiféle, akár paradoxnak is mondható, időszerűség tapad — bizonyítja ezt a tényt hagyatéka befogadásának sokrétűsége — ami egy csapásra megfordítja gondolkodásunk eddigi irányát. A virágzó recepciók ezt a bölcseletet mintegy a modernitás hermeneutikájára vonatkozó konfliktusok sajátos mezőjeként kezelik, amidőn belőle kívánják kicsikarni azokat az érveket, melyek igazolják saját nézetrendszerüket. Szinte versengenek az értelmezők, hogy a régi hermeneutikai maximának megfelelően, ki érti jobban a szerzőt annál, ahogy ő értette magát. Egyesek azt domborítják ki, hogy Adorno jól megmunkálta a talajt a „posztmodern” gondolatkör befogadására,¹² a „posztmodern” különbözőség, a nem-dialektikus kritika elméletírói azon magvakból sarjadt/kinőtt terméseket aratják le, melyeket ő vetett földbe. — Aki ismeri Foucault-nak egyik kései kijelentését, miszerint egész életművét másképpen írta volna meg, amennyiben ismerte volna Adorno reflexivitását, tudja mire gondolok.¹³ — Ugyanakkor nem egy értelmező helyezi a hangsúlyt arra, hogy Adorno, úgymond, előzetesen már lefolytatta a vitát a „posztmodernnek” nevezett gondolathalmazmal;¹⁴ az ő esztétikai ösztönzésű felvilágosodás-elmélete, aszkétikus célzatú kritikai gyakorlata, alátámaszthatja e véleményt. Mert

¹¹ Ezt a tényt láttatja A. Wellmer élvezetes könyve, mely egyúttal összegzi a német vitákat is: *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne*. Frankfurt/M, 1985.

¹² Jó betekintést nyerhetünk e kérdésekbe C. Menke könyvében: *Die Souveränität der Kunst. Ästhetische Erfahrung nach Adorno und Derrida*, Frankfurt/M, 1991. Ezen kívül: P. Dews: *Logics of Disintegration...*, London, 1987.

¹³ Ezért az adornói motívumok fellelése, mint ez C. Castoriadisnál történik (*La fin de la philosophie?*, de Monde morcele, in: *Les Carrefours du Labyrinthe III*, Paris, 1990) Foucault-nál aligha mond újat.

¹⁴ Habermas idevágó munkáit említem, vagy pl. H. Brunkhorst könyvét: *Th. W. Adorno. Dialektik der Moderne*, München, 1990.

olyan módszerekkel élt, melyek nem hagynak kétséget afelől, hogy a felvilágosodás önreflexivitásának tartományában kereste a gyógyírt a felvilágosodás okozta sebekre, hogy kritikai mércéit rendíthetetlen következetességgel a modern önviszonyulás értékrendjéhez kötötte. Éles megvilágításba helyezte a modernitás apóriáit, erőteljes bírálata a felvilágosodás totalitáriánus hozadékait vette célba; ki nem ismerné a Horkheimerrel közösen írott könyvnek *A felvilágosodás dialektikájá*-nak az instrumentális észre, a mértékét vesztett önfenntartás logikájának baljós térhódítására, a természet feletti önkényuralomra utaló sötét tónusú, megjegyzéseit — de szó sincs arról, hogy bukásba kívánta volna rántani a felvilágosodás kritikai erőfeszítéseit. Kivette részét a modern alanyiságra ráaggatott teljhatalmúság-mítosz, a tudatimmanencia gondolatvilágának kipelengérezésében; azáltal, hogy észrevette azokat a szálakat, melyek a mitológiához fűzik a felvilágosodást, a modern kritikai önviszonyulás élvonalbeli képviselőjévé avatta magát, de nem árulta el a modernitás „tervezetét” a minden határt elmosó aktusok vagy az esetlegesség dicsőítése kedvéért. Adorno, tény és való, nem tesz kísérleteket irracionális khimérák megragadására; megálljt parancsol a felvilágosodás minden rangfosztásának.

A befogadás sokrétegűsége, mely olyannyira szembeszökő azok számára, akik hermeneutikai kulcsokat keresnek a „negatív dialektikának” nevezett zár kinyitásához, nem véletlenszerű jelenség, éppen ez a többretegűség vezet az adornói reflexivitás mélyébe. Akármerre is fordulunk az adornói gondolkodás tartományában, szembeütközünk ezzel a hermeneutikai nehézséggel. A zavaró tényezők mindig fennmaradnak, hiába teszünk kísérleteket ezek eltüntetése érdekében.

Mármost, a modernitás és a „modernizmus” adornói összekapcsolása;¹⁵ az ő kritikára sarkalló „hermeneutikája” (a megértés mint kritika) és „megzavaró negativitásfilozófiája”, mely nagy energiával a nem-azonosra és a meglepetésszerűre irányul, korunk sokféle ágazó útjainak kereszteződésén áll: egyszerűen megkerülhetetlen. A felvilágosodás megmentésének kísérletéhez „nem szándékos” mozzanatok társulnak. Úgy hiszem, hogy **az adornói, modern színezettségű, intenciókhoz „melléktermékek” (by-product)**

¹⁵ Egyik értelmezője — szemléletesen — filozófiáját olyan hermeneutikai te-repként mutatta be, amelyben bármilyen pillanatban aknára futhatunk.

kapcsolódnak: a modernitás megmentését szem előtt tartó intenciók „posztmodern” melléktermékeket eredményeznek.

Az intenció és a „melléktermékek” egymást kiegészítve, egymást erősítve jutnak szóhoz. Azután, a többrétegűség mintegy kivételése azon apóriáknak melyek a modernitás revíziója kapcsán bukkannak felszínre. Így, amikor Adorno körültekint az „érett felvilágosodás világában” akkor a kiélezett apóriák jelenlétét tapasztalja. Olyan sajátosságokat ismer fel melyek csak apóriákban elevenednek meg —

ezek anyagán lobban lángra a negatív dialektika gondolkodásmódja. A felvilágosodás úrrá lesz a múlt igazságtalanságain, hiszen a modernitás keretei között a kritika ítélőszéke elé vonja a pre-modernitás „közvetítetlen uralma” által celebrált mércéket, varázstalanító ereje folytán áthatol az alanyiságra testált rend kikezdehetlenségének tűnő burkán, továbbá felbecsülhetetlen igazolást hoz a létezővel szembeni kritikai tevékenység, a szabadság és az ész összefonódottságának elve számára, de újabb korlátokat támaszt számunkra. Erővel gyarapítja a béklyóba kötött alanyiságot, szabadnak tünteti fel, tárggyá teszi függetlenségének kritériumait, de egyúttal újabb láncokat rak rá. A haladás dicsőséges állomásaihoz a regresszió tapad, a haladást úgy követi a regresszió, mint ahogy a vakító napsütésben a mozgó tárgyat az árnyék. Az ész békés uralmának hajdani polgári álmát megzavarja az apóriák tobzódásának kérelhetetlen ténye. Nem arra kell gondolnunk, hogy a felvilágosodás eszméi sajnálatosan eltorzultak az utánzók vagy a mesterkedők kezében, akik kizárólagosság gyanánt és önhitt módon alkalmazva rossz hírbe hozták szellemiségét, nem, a felvilágosodás „átka”, hogy már öseredetileg, azaz, alapvető meghatározottságában belebonyolódik olyan apóriákba, melyek felismerése, íme századunkban különösképpen, halasztást nem tűrően, revízióra szorítja a felvilágosodást. A kezdetől fogva ki van téve annak a hatásnak, melyet az apóriák gyakorolnak rá. Igaz, hogy a felvilágosodás meggyökereztetése egyidejű a civilizáció előrenyomuló folyamatával, de alapvető tendenciáit a modernitás felszabadítás-motívumának perspektívásából vegyük szemügyre. Ha elmarad a haladás és a regresszió együttes jelentkezéseire vonatkozó reflexió, akkor a modernitás sorsa megpecsételődhet, romhalmazzá válhat. Ha érdektelenséget tanúsítunk a modernitás e meghatározottságai iránt, úgy az vallja kárát ennek, ami benne a legjobb. Tehát az apóriák nem az ellentétpárok jámbor egymásmellettiségében nyilvánulnak meg, melyek feszültségét majdan

az üdvözülés, vagy valaminő sikeres *Aufhebung* lezáró művelete feloldhatja, hanem kifejeződése a modernitás lényeges lehetőségeinek. Ezek foglalatja: a modernitást a saját maga által működésbe hozott erők veszejthetik el. A reflexió, melyet Adorno körülmetszeni kíván, a felvilágosodás kebeléből fölébe nőtt erőket tartja figyelemmel. A modernitás sokszor emlegetett „önreferencialitásának” visszfénye sugárzik itt, az a konstelláció, hogy mindenkor és mindenütt saját magára „vonatkozik”, hogy önmegalapozó — önnön felemelkedésének és bukásának lehetőségét létezteti. Hírt kapunk tehát arról a tényállapotról, hogy a modernitás sorsa eldöntetlen, s a jelen körülmények közepette aligha tagadhatjuk el e mozzanatnak az időszerűségét. Akkor tarthatjuk életben a felvilágosodás reményeit, ha lényegébe hatolunk ennek az eldöntetlenségnek. Adorno mindig tudomásunkra hozza ellenvetéseit azon gondolatokkal szemben, melyek, á la Klages, valamilyen őstartomány feneketlen mélyéből óhajtják kimetszeni a megigazulás darabkait, de elutasította azokat a viszonyulásokat is, melyek úgy látták, hogy a felvilágosodás sorsa mindenképpen az emancipáció felé gördül.

A modernitás, egyébként összefüggő „átkainak” listája azonban korántsem merült ki. Példázza ezt az egyetemlegessé táguló közvetítéssel kibontott tendencia: a totalitásra mutató egyneműsítés, az azonosság alakzatainak érvényre jutása. Voltaképpen, az azonosság elsőbbségének kérdése a gondolkodás logikai alappilléreinek, a kopulának, az „ez van” ősi problémájára utal: ez így van és ennél fogva nem is lehet máshogy.¹⁶ Ami létrejött, az elegendő létezési okkal bír: az azonosság az ideológia őscsírája, az ideológia csírája benne rejlik a logika alapképződményében. A filozófia, túlbuzgó módon, továbbfejlesztette ezt a lehetőséget. Adorno végül is homályban hagyja az azonosság kategóriáját: megjegyzéseiből az szűrhető ki, hogy az azonosság egyszerre jelenti nála az „Én gondolom” filozófémáját, melynek kísérnie kell a képzetek működését, de a logikai általánosság meghatározottságát, a principium identitatis elvét is: többet szól telhetetlenségének, mindenhatóságának következményeiről. Nem igazítanak el bennünket az azonosságot hordozó nyelvi közegre, a fogalomra vonatkozó reflexiók sem: Adorno, nominalisztikusan a fogalomban csupán az elvonatkoztatás mechanizmusát pillantja meg,¹⁷

¹⁶ Negative Dialektik: ibidem, 150–151.

¹⁷ Wellmer, ibidem, például egy wittgensteini nyelvszemlélet pragmatikus-kulturális szempontjából bírálja Adorno nominalizmusát.

másutt pedig éles bírálathoz részesíti a nominalizmus bölcseletét. Mindenesetre szerinte a tradíció szemhatára szűk: az azonosság és a pozitivitás egybeesésének, lényegében nietzschei fogantatású, noha attól alkalomadtán el is térő, adornói bírálata abban a bűnben marasztalja el a hagyományos gondolkodást, hogy az azonosságban rajzolta meg építményének zárókövét. Holott az azonosítás folyamatának titkos télosza a nem-azonosság. Aki a különbségfilozófia „posztmodern” fejleményei iránt érdeklődik, nem hagyhatja ki Adorno ezirányú gondolatainak számbavételét.¹⁸ — Az uralomra jutott univerzális közvetítés-séma azt iktatja ki, amiben az élet megelevenedik: a nem-azonost, azt ami átmeneti jellegű, esendő, azt ami a marginalitásban kísérel meg jogaihoz jutni, — ami az azonosság gyarmatosító munkája folytán megtörik. A hagyomány úgy írja le a megismerés folyamatát, hogy a nem-hasonlót a hasonlóhoz idomítja, bekebelezésre ítéli mindazt, ami a keze ügyébe kerül. Ezért a negatív dialektika hőse nemcsak Hegel, a tanítómesterként emlegetett bölcsele, akinek dialektikus tananyagát Adorno magába szívta, hanem Kant is.¹⁹ Mert az ő észkritikájában, a hegeli dialektikával szemben, mely visszaállította az ontológiai istenbizonyítékot jogaiba, még ott pislákol a nem-azonosság fénye. Az azonosság pózába merült dialektikus szellemiség önbírálatát ott erőt gyűjthet önkritikai működéséhez.

A negatív dialektika ennél fogva a dialektika önmagán végzett munkájaként ölt alakot — az ész önmeghaladása, a fogalom meghaladása a fogalom által: ezek jelentik az adornói stratégia alapzatát. A negatív dialektika abba a ténybe kapaszkodik, hogy a „nem-azonosság az azonosság titkos télosza”, hogy a nem-azonosság perspektívájából láthatjuk az azonosság létfokozatait. Hogy a dialektikus szintézisben, szemben a dialektika szokványos értelmezéseivel, felismerhetjük az „autoreferenciális”²⁰ negativitás teremtő

¹⁸ Ezt mulasztja el megtenni F. Larouille: *Les philosophes de la différence*, Paris, 1986.

¹⁹ H. Schnädelbach szerint Adorno két szék közé ült, lévén, hogy megkísérelte összekötni az észkritikát egy pozitíve megfogalmazható dialektika-konceptcióval, *Dialektik als Vernunftkritik. Zur Konstruktion des Rationalen bei Adorno, Das Altern der Moderne*, Adorno Konferenz, Frankfurt/M, 1983 (Hrsg. L. v. Friedeburg u. J. Habermas), 67.

²⁰ Hogy Adorno Hegel elleni polémiaja nem veszi tekintetbe hogy a negativitás már Hegelnél is rendelkezik önreferencialitással, azt D. Henrich érvelése alapján bemutathatjuk, D. Henrich: *Hegel im Kontext*, Frankfurt/M, 1970, 95–116.

erejét. Hogy a negativitás nem az előrearszoló pozitivitás alárendeltje. Csak a dialektikának a konstitutív negativitás iránti érzékenysége szabadíthatja ki a nem-azonosságot zárkájából, melybe az azonosságlogika zárta. Ezért a negatív dialektika feladata: a nem-azonosság megmentése. E teológiai színezett motívum is arra utal, hogy Adorno nem kevésbé szigorú a tekintélyelvű „modern” dialektika metafizikus teljesítményeivel szemben, mint a „dialektikából való kilépés” gondolatának említett elméletírói: őt azonban nem a meta-elbeszélések kiürüléséről szóló bejelentési szándék, hanem a dialektikával, pontosabban, hogy a *Negatív dialektika* zárószóval éljek, a metafizikával való szolidaritás (is) sarkallja. Adorno nem kívánta Heidegger módjára magára hagyni a metafizikát. Azt a kérdést feszegette, hogy meghaladhatjuk-e a metafizikát — metafizikai műveletek nélkül. Talán úgy is fogalmazhatnánk: itt a metafizikai dialektikával szembeni kritikai hermeneutika, a kritika színében feltűnő megértés nyer erőteljesen jelenlétet. De hogyan lehet szolidaritást tanúsítani a metafizikával — a metafizika rommezején, hanyatlásának állapotában? Az a gondolkodás erőteljes elfogultságot tanúsít a nem-azonosság feltárásának vonatkozásában, maga is az azonosítás műveleteit hajtja végre, a dialektika logikájára támaszkodik. Az azonosság és a közvetítés elve nem tűnik el a színtérről hiszen ez a dialektika megcsúfolása lenne, de változásnak vettetik alá. Így a negatív dialektika feszültséget, bizonytalanságot visz bele a közvetítés műveleteinek dialektikai rendjébe, pálcát tör felfokozott ambíciói felett, — ugyanakkor nem tántorítható el tőle. Először is Adorno azt közli velünk, hogy a közvetítés, a sokszerűség burjánzását nivelláló modern túltengése, a közvetítést az abszolút közvetlenség rangjára emeli. Elsikkad ama aszimmetria mely a közvetítettség és a közvetlenség között húzódik: mert noha a közvetlenség mindig közvetítettségként jelenik meg számunkra, nem feledhetjük, hogy maga a közvetlenség objektív meghatározottságú, transzcendálja a szubjektívet. Fogalma arra utal, ami meghaladja a fogalmat. A közvetítésnek van igazán szüksége a közvetlenségre és nem fordítva, amit a közvetítés „posztulál”, az teszi lehetővé a közvetítést.²¹

Ugyanígy érvel, de pszichoanalitikus szempontból: S. Zizek: *Far They Know Not What They Do*, London, 1992.

²¹ „A közvetlenségben nem ugyanolyan mértékben rejlik a közvetítettség, mint a közvetítettségben a közvetlenség melyet közvetíteni kellene. Hegel nem

A negatív dialektika: a dialektikával és a metafizikával való szolidaritás egyedül lehetséges formája a modernitás revíziójának szellemkörnyezetében. De akár meg is fordíthatom az állítás irányát: Adorno számára a dialektikával és a metafizikával való szolidaritás az erejét, hatályát el nem vesztett metafizikai modernitás bírálatának egyetlen hatékony formája. A meta-elbeszélések szétporladása állítólagos bekövetkeztének lyotard-i bejelentésével, az ebben a gesztusban rejlő magabiztonsággal szembeni szkepszis itt tényleg előre kimondatik: az effajta fellépés ugyanis, mely úgy véli, hogy a modernitás apóriái kiszikkadtak, semmissé tenné a modernitás feljebb említett kettősségeinek leírását. Adorno gondolkodása voltaképpen teljes erővel példázza számunkra a dialektikából, a metafizikai modernitásból való ellentmondásos, kilépésére vonatkozó esélyeket. Lehet-e kilépni a dialektikából? Minek az árán valósítható meg e gesztus? A dialektikából való kilépés igényét nem kísérti-e meg a dialektika avagy a metafizikai modernitás szelleme, nem szül-e ezen erőfeszítés megvalósításának kísérlete, nyilván a szándékok ellenére újabb tekintélyeket, újabb, ezúttal „posztmodern” fundamentalizmusokat, — így a különbség, a különbözőség szubsztancializmusát, a „minden: különbség” vagy a „mindenütt csak a különbségek különbségei vannak” szükségszerűen egyenműsítő elvét; hogy csak egy példát hozzak fel? Továbbfűzve: a különbség „posztmodern” abszolutizálása nem fenyeget-e ismételten a közvetlenség, a „dolog maga” méltóságának elapasztásával? A „minden: különbség” princípiuma nem maga is a közvetítés egyetemlegesítését készíti elő? E gondolkodásnak illetékessége abban nyilvánul meg számunkra hogy önnönmaga kritikai átértelmezésére ösztönöz; mely támpontokkal ajándékozhat meg bennünket amennyiben a modernitás és a „posztmodernitás” viszonylatairól töprengünk, — óva int bennünket a túlon túl gyors lépésektől, attól a hittől, miszerint lebírtuk volna a kízó modern apóriákat, és elenyészett volna a metafizikai modernitás ereje. Ha úgy tetszik, akkor implicit módon, hosszú lélegzetvételre szólít fel, mielőtt továbbindulnánk, — ebből a szempontból a „posztmodern” talán nem is lenne más mint ez a lélegzetvétel. A modernitást, persze, mindig

vette figyelembe ezt a különbséget. A közvetlenség közvetítése ama módozst ragadja meg: a tudást a közvetlenségre vonatkozó tudást és e tudás határait... A közvetítés nem azt állítja, hogy benne minden megoldódik, hanem posztulálja azt ami közvetített, amit nem kalkulálható ki ...”, *Negative Dialektik*, ibidem, 173.

meg-megrázták elemeinek lázadásai:²² a negatív dialektika rokonul ezekhez, ugyanakkor besorolhatatlan is. Ahogy egy értelmezője találóan kijelentette: a modern és a „posztmodern” közötti sávokon helyezkedik el. Vagyis: a senki földjén. Ez a „között” típusú állapot képezi sajátját.

Nem mulaszthatom el, hogy szóba ne hozzam ezen gondolkodás — mely nemegyszer kiemeli, hogy a esztétika nem a filozófia akcidentális mozzanata — esztétikai meghatározottságát. Hiszen mostohán bánnék Adorno reflexivitásával, ha nem tulajdonítanék figyelmet annak a konstellációnak, amely értelmezési lehetőségeinek úgyszintén ütközőpontját jelenti. E reflexivitas mindenképpen az esztétika pecsétjét viseli magán, — értékeszményének megfogalmazásában szó szerint megismétli Schönberg bírálata a hagyományos zeneelmélet kapcsán, miszerint ott csak azt tanulhatjuk meg, hogy milyen módon kezdődik és fejeződik be egy tétel, ám a zene folyamatszerűségének tárgyá tevése elsikkad: tehát a filozófia nem a kategóriákról való referálást hanem a megkomponálást igényli. Kérdésként merült fel, hogy Adorno nem tesz-e olyan engedelményeket ezáltal az esztétikum térnyerésének, melyek az elmélet diszkurzivitását veszélyeztetik?²³ Nem szenvednek-e a fogalmi építkezés majd az argumentativitás stratégiái csorbát, amennyiben az esztétikai reflexió azt a szerepet vallja magáénak, melyet Adornónál játszik? Mindenképpen, újra, egy olyan kérdéssorozatra bukkanunk, amelyet a „posztmodern” válfajainak esztétizáltsága kapcsán számtalanszor feltesznek a mai viták résztvevői.

Nos, Thomas Mann zenei tanácsadójának (Doktor Faustus) számára a negatív dialektika szövetségese különösképpen: a zene. Ezen művészeti ág, tudniillik, maga is dialektikus.²⁴ S a transzcendencia hordozójaként lép fel. Adorno a zene időre való utaltságával indítja el a gondolatot: a zene artikulálja az idő folyamatát, a múltat, sőt tétje a zenei folyamat és az idő közötti ellentmondásmentes viszony kialakítása. A zene transzcendenciáját, azt a tényt, hogy túl-

²² Ebből a nézőpontból említi meg Ch. Taylor: *Logics of Disintegration*, New Left Review, 1988/170, 112.

²³ Lásd pl.: R. Bubner: *Kann Theorie ästhetisch werden? Zum Hauptmotiv der Philosophie Adornos*, *Materialien zur ästhetischen Theorie...*, Frankfurt/M (Hrsg. B. Lindner und W. M. Lüdke).

²⁴ Adorno: *Sztravinszkij, dialektikus kép*, in: *Zene filozófia, társadalom*, Budapest, 1970, 172.

mutat önmagán, az idő, az állandó múlás, az idő átmenetiség-formájának jól ismert jellegzetességeiből, a Most paradoxonjaiból bontja ki: az, hogy akár tehetetlenül vergődve, de mindig a körbenforgó sors ellen kell²⁵ felemelnie a szavát, a zene létének dialektikus jellegét bizonyítja. Szükségszerűsége egyúttal szabadsága is. Lényegében ez a dialektikus motívum variálódik a Schönberg-tanulmányban melyben a végletek számtalan átcsapásának lehetünk tanúi. Így az ő zenéje, melyben a tonalitást a modernitás „démonai szaggatják szét”, egyben az abszolút melodikus zene; a „nem-azonosságban rejlő” azonosság zenéje az övé; az utolsó hangig meghatározott kompozíció megengedi az egészen szabad szerkesztésmódot stb. — csupán néhány dialektikus konstrukciót idéztem a Schönberg-tanulmányból. A zene érzékileg bizonyítja, hogy e metafizikai modernitás uralma alatt, ama legfejlettebb művészeti anyag maga a dialektika.

Adorno visszatérő kérdései a zene „nyelvszerűségére” vonatkoznak, s ezen fáradozásai szerves részei nyelvbölcseletének, de a negatív dialektika stratégiájának is. A Schönberg és a Mahler-tanulmány egyik legfontosabb mozzanata annak vizsgálata, hogy a zene hogyan mondja ki mégis a szavakbafoglalhatatlant. Beszéde nyelven túli: Adorno, Wittgensteinnel szemben azt vallja, hogy beszélni kell arról, amiről nem lehet beszélni. Hogy a zene szövegségre léphet a filozófiával, azt, ugyanis, azon közös sajátosságuk biztosítja, hogy szólnak a ki nem fejezhetőről. A transzdiszkurzivitás és egyáltalán a nyelv határának tapogatása mindkettő tartozéka: Tetten érhetjük bennük a nyelvfilozófiai felismerést: a nyelv maga is egy nem-azonosság környezetében működik. A reflexió kettéválasztja a dolgot és a kifejezést, nyelvisége maga a dolog és a kifejezés közötti nem-azonosság közegét képezi. Nincs azonosság a kifejezés és az elgondolt között: ahogy feljebb a közvetítés és a közvetlenség egyfajta feszültségét rögzítettem, ehelyütt a kifejezés és a dolog konfrontációját kell lejegyeznem. Semmi sem áll távolabb ettől a gondolkodástól, mint a dolog „maradék nélküli elsajátításának”, az abszolút ökonómiának az elve. A nyelv ereje a dolog és a kifejezés állandó konfrontációjában fészkel: végső alakját a dolog és a ki-

²⁵ Ez a normativitás kifejezi Adorno észjárását. Pl. a Becket-féle „je vais continuer” kapcsán azt a megjegyzést teszi, hogy benne az új irodalom és minden zene találkozik. Ha akarja, ha nem, a zenének az Adorno által meghatározott feladat jut osztályrészül.

fejezés ellentmondásában kellene megkapnia. A mikrológiai eljárások, az egyediségek infinitezimális jellegzetességei iránti érzékenység, melyekről Adorno sokat szól, e konfrontáció nyomait követi. A dialektika a zenében és a filozófiában is az „objektum konkrétságának” pártját fogja, érdekeltsége az objektum elsődlegessége-féle elvben fejeződik ki. Mert az objektum, a dolog konkrétsága nem merül ki az „adottság” vagy a „tény” ismert képleteiben: így az adottság az a „pseudonim” amely révén a gondolkodás „az azonosság járma alatt kívánja a levezethetlent meghátrálásra kényszeríteni... a dolog ama nem-azonost jelenti, amely az azonoson tör át”.²⁶ — Figyelemre méltó az a tény is, hogy az a Foucault jelenti ki az Adornóra vonatkozó nevezetes mondatokat, akinek figyelme az adottságok logikai, etikai, történelmi sajátosságairól értekező kanti ún. negyedik kritika felé fordul.²⁷ Mert akkor itt magyarázatot nyer az a konstelláció, amely a kanti bölcseletet annyira fontossá tette a „posztmodern” írók számára; vegyük észre Adorno jelenlétét ebben a kontextusban. Ő ugyan nem a filozófiai reflexió történelmi beágyazottságát tárgyaló kanti politikai írásokat faggatja, de a negatív dialektika idevágó eszmefuttatásai analógiákról tesznek tanúbizonyságot, az „elsődleges tapasztalat”, a „dolgok ontológiai elsőbbségének” aspektusairól szóló, — „posztmodern” elképzelésekkel. A személyes tapasztalat és a dolgok közös tapasztalata valamint a fogalmi és a tapasztalati diskurzusok közötti hasadások — ez a kanti háttér jut itt kiváló szerephez. A fogalmi elsajátítás, a „kontingenciák megszelídítése” után fennmaradó beilleszthetetlen maradék az adottságok színterében található meg, mely kivonja magát az elsajátítás ökonómiája alól. Ez az a hely, ahol a „dolgok tőlünk független megteremtettségét” illető tapasztalat nyílik meg. A becsvágy, hogy fölébe kerekedjünk a kontingenciáknak, hogy önkényuralmat gyakorolhassunk a dolgok felett, szertefoszlik. Hogy Adorno bírálóiban részesíti az adottság megannyi modern értelmezését, az abból fakad, hogy kétellyel tekint az „elsődleges tapasztalat”, a kontingencia fetiszizálására is. A negatív dialektika feladata abban rajzolódik ki, hogy — Adorno szavaival — bevonva e tapasztalatokat az összetettebb konstellációkba, elejét vegye a fetizációnak.

²⁶ Negative dialektik: ibidem, 187.

²⁷ M. Foucault: What is Enlightenment, in: The Foucault-Reader (ed. by P. Rabinow), New York, 1984.

A dialektika nyelvisége összefűzi a filozófiát és a zenét: a retorika-elmélete erről szól. Adorno ugyanis szemére veti az újkori bölcseletnek, hogy a nyelv instrumentalizációjának szellemében lealacsonyította a retorika rangját: Hegel ellenszenve Diderot kapcsán reprezentatív módon tanúskodik erről. A dialektika úgy menti meg a retorikus mozzanatot, hogy tanúbizonyságot téve önnön nyelvi meghatározottságáról, közelíti egymáshoz a dolgot és a kifejezést, — de őrizi a tudást ezek nem-azonosságáról. A retorika annak felismerését hordozza, hogy a nyelvre reflektálva teszünk szert a filozófia és a zene életének forrásaira.

A zene és a filozófia szövetségének még egy formáját kell észrevennünk; egymásrautaltságuk teljes kibontakozása, a racionalitás és a mimézis összefüggésében válik láthatóvá. A mimetikus — a művészet szálláscsinálója — a ráció előtti szférából ered, transzdiszkurzív, magán viseli az expresszivitás és az érzékiség nyomait. Adorno reménye, hogy a fogalmi gondolkodás magába fogadja azt, ami a racionalizálásban nem oldódik fel egészen, hogy a mimézis bennefoglaltatik a racionalításban. A filozófiában a racionalitás a mimetikusra nyit ablakot: a zenében (és a művészetben) a mimetikus — a filozófia és a zene szövetségét honosítva — a „szellem” formájában jó a felszínre. Így talál magára az messianisztikus-utópikus beállítottság.

A legvégsőig jutottunk: Mint ahogy a Schönberg-értelmezés dialektikus konstrukciói voltaképpen a Mahler-zenére irányuló adornói hermeneutika utópikus gondolkodásában egészülnek ki, úgy a dialektikus elmélyülés a különbség utópiájában teljesül be. Ezerszer leírták már, hogy ezen utópia a teológia nedveiből táplálkozik, tárgyalták már a szenzualista értékeszményekkel kapcsolatos rokonságát, hogy retorikájában a végső dolgokról való, eszkatologikus beszédet hallani; ezúttal csak egy vonatkozásban érdekel.

Nem diadaljelek, hanem egyfajta határértelmezés képe tárul itt eléink. A dialektika saját határait tapasztalja. Minden dialektika az ellentmondás jegyében munkálkodik, Adorno egy paradoxont sugalló mondatát idézem: „... az ellentmondás a nem-azonosságot jelenti az azonosság csillagzata alatt, az ellentmondás elsőbbsége a dialektikában a heterogént az egység mércéjével méri”.²⁸ Az utópia az ellentmondásokon túl, a „különbségek egymásrautaltságá-

²⁸ Negative Dialektik, ibidem, 153.

nak” terepén helyezkedik el. Benne az ellentmondások különbségekké változnak át, mégis Adorno nem annyira az ellentmondásokat akarja megszüntetni, mint inkább messiási fénnel óhajtja bevilágítani, átértelmezni őket. **Az utópia messianisztikus elve a metafizikus modernitás lehetőségei között a szabadon megnyilvánuló különbségek megszólaltatása, a transzcendencia és az immanencia ütköztetésének módja.** Schnädelbach a nem-azonosság platonikusának nevezte Adornót: csak azt tenném hozzá, hogy inkább a különbség platonikusa ő. Nemcsak az eltiport különbségek feltárása foglalkoztatja, azt fontolgatja, hogy a különbségek utópiájának milyen esszenciális funkciói vannak az emberi viszonylatokban. A esszencialitás megmaradt lehetőségeiről gondolkodik. A különbség utópiája teszi lehetővé, hogy ex-negativo, a filozófiában és a zenében megszóljanak a negatív dialektika hangjai. Hogy az esszencialitást a különbségek közösségének elvéhez fűzte, az egyszerre közelíti és távolítja a kortárs szellemi áramlatoktól. Velük szemben az esszencialitás rangját védelmezte, velük együtt a nem-azonosság/különbség elméletét képviselte.

S a messianizmus? Nem fülsértőek-e immáron a negatív dialektika húrján pengetett messiási hangok? Nem egy elavult örökség, a véges dolgokról való beszéd e módjának elaggott alakja kíván itt újra feléledni — szekularizált álruhában? Melyet korunk bölceletei rég dekonstruáltak már? A kérdések a „modern/posztmodern” kor kavargásába vetnek bennünkét, hiszen a végről való beszéd sokféleségének és egy sajátos zavarodottságnak vagyunk tanúi. Igaz, e században nem először hallhatunk arról, hogy a történelem folyamata végéhez ért, hogy „túl” vagyunk az esélykeresés hívságos igyekezetén. De soha több beszéd a „végről” mint korunkban. Egyenesen a „végre” vonatkozó, hol spekulatív, hol kevésbé spekulatív hangolt diszkurzusok felől deríthető világosság korunk arculatára. Vannak olyanok akik ujjal mutogatnak a fennállóra mint a lehetőségek kiürültségének, mint a részvétlen önelégültségnek a közegére: a valamikori célok szappanbuborékként pukkannak szét, a „vég” bekövetkezte után, de nem az út végén, hanem félúton megállva rostokolunk létezésünk keretei között. Mások a liberális demokráciát értelmező fogalmi mozgás végállomását fedezik fel, s korunkat e mozgás rekonstrukciójába helyezik bele — noha a sivár „tényállapot” élesen ellentmond e teleologikus fogalmi tételezésnek. Nos Adorno negativitás-bölceletének egyik fő problémája,

hogy a reménytelenség végtelenségét nála olyan ezoterikus beszéd szakítja meg, mely a messianizmust titkos hermetikus tudássá, hitvallássá avatja. Ezt az irányulást hitelesíti azon fáradozása, hogy a messianizmus legelszórta rejtjeleit csak az ezoterikus aszkézis erőfeszítéseiben, a filozófiai és az esztétikai létrejövésekben tudja fellelni. De az **ezoterikus** messianizmus, a „hermetika és a hermeneutika effajta szövetségének” (Sloterdijk) hangjai már valóban idegenül csengnek fülünknek. Korunk, nem utolsósorban, az ezoterikus és a egzoterikus aspektusok átrendezését, átértelmezését juttatja érvényre; azt hiszem, hogy Adorno mindebben, dacára a fellebbebb megnyilvánuló rokonszenvemnek, nem segíthet nekünk. Messianizmusa, noha az ész nyelvi jellegzetességeiben pillantja meg normativitásának alapkövét, végtelenen híján van bizonyos kommunikatív vonatkozásoknak. Viszont Derrida messianisztikusan színezett reflexiói²⁹ szintén a „különbség messianizmusának” jegyében!, figyelemre méltóak. Arra készítetnek bennünket, hogy újragondoljuk a messianizmus lejáratottnak tűnő kérdését, méghozzá nem az ezoterikus rejtjelek, hanem egy többé-kevésbé létező politikai-gazdaságtani intézményrendszer, nevezetesen a demokrácia környezetében. Mert ő a demokrácia immanens erőterében látja meg egy „strukturális, vallás nélküli messianizmus” valamint „messianisztikus nyitottság” forrását: a demokráciában bontakozik ki egy a felszabadulást és az igazságosságot célzó ígéret, amely mindig különbözik a fennálló megvalósulásoktól. Különbözik, mert a demokrácia fogalmában, az ígéret ezen elgondolásában mindig benne rejtőzik egy „konstitutív hézag”, teremtető rés, diasztéma, eltolódás „adekváció-hiány”, egy eljövendő történés meghirdetése: nem azt kell elképzelnünk, hogy egy végtelen folyamatban fokozatosan közeledünk az üdvözülés pillanatához, itt egy végtelen *ígéret*ről kell tudnunk. A demokrácia ugyanis azt ígéri, ami teljesíthetetlen, a másik másságának, az egyediség abszolút, Adornó által is kiemelt tiszteletét. Innen származik az első pillanatban furcsának tűnő meghatározás: az elhalasztott demokrácia, egyáltalán az elhalasztottság mechanizmusa a demokrácia konstitutív tényezője. Nincs vége a történelemnek, a jelen mélyén ott van a beteljesedett értelem elhalasztása a történelem viszonylagosságán belül a várakozás mint

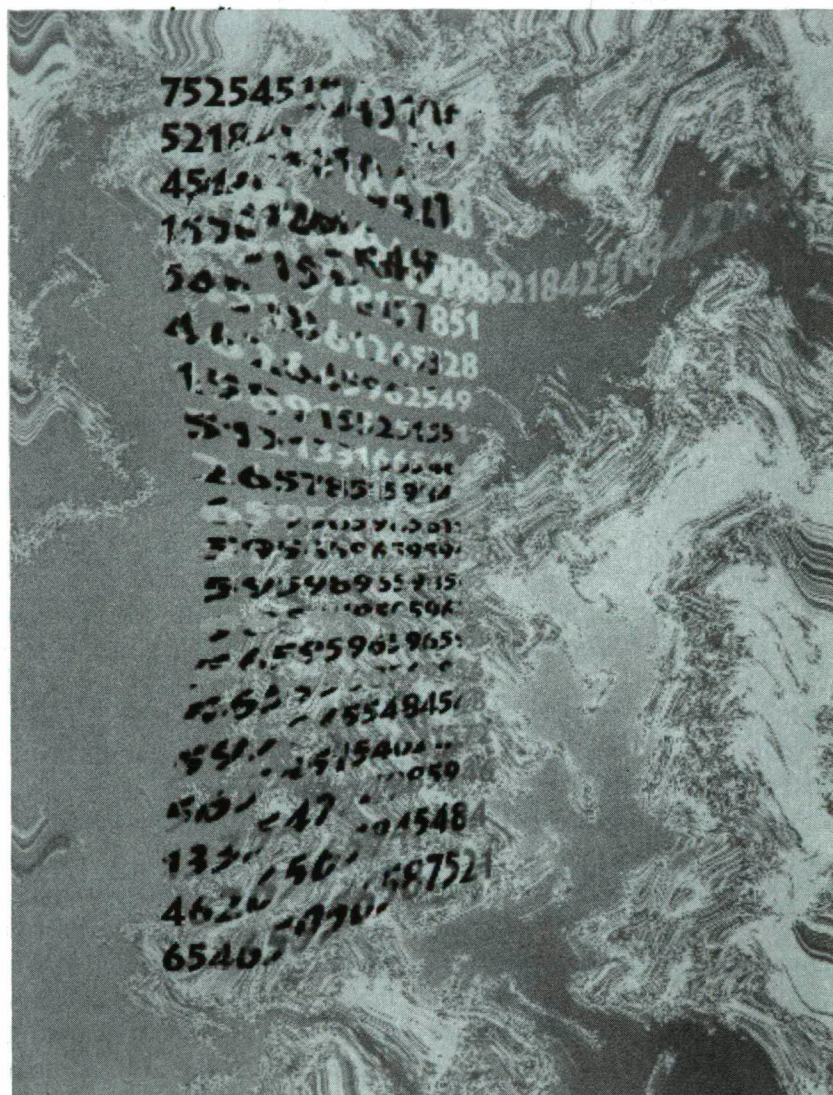
²⁹ J. Derrida: Force de loi... Cardozo Law Review-jul./aug., 1990; L'autre cap, Paris, 1991; Spectres de Marx, Paris, 1993.

a cselekvés strukturális módozata jelenik meg. A messianisztikus várakozás az eljövendőre ezen intézményrendszerben ugyanis a cselekvés értelemminimumát járja körül. Nem az a feladatuk ugyanis a dekonstruktív meglátásoknak, hogy kedvünket szegjék a demokrácia forгатagától, s végképp nem elitárus-adornói érvek fogalmazódnak meg itt a demokráciával szemben. A demokratikus ígéret messianisztikus reményeket tartalmaz, a demokrácia teremti meg a történeti vonatkozását a messiásira: ezen gondolatok egyszerre kívánják megítélni a szükségszerűen hézagos megvalósulásokat az ígéret fényében, s óhajtják lehetővé tenni a cselekvés működését az elégtelen megvalósulásáról alkotott tudás szorításában. A messiási várakozás itt egyszerre utal a cselekvés keretfeltételeire, s a szembesítés folyamatára.

Adorno szót ejtett az Új Zene, a messianizmus kapcsán a palackpostáról mint a kommunikáció formájáról. A negatív dialektika úgy lelheti meg helyét a kor kavargásában, ha ezt a palackot ismételtelen felnyitjuk.

Temerin-Újvidék, 1995. augusztus

Losoncz Alpár

Nyelv, gondolkodás, relativizmus a késői Wittgenstein filozófiájában¹

0. A következőkben Wittgenstein filozófiájának közegében, némi kitekintéssel más — főként 18. századi — filozófiatörténeti példákra egy konceptuális kérdést szeretnék vizsgálni: nevezetesen azt, hogy milyen összefüggés fedhető fel a nyelv és a gondolkodás egységének tézise és a nyelvi relativizmus álláspontja között. Ezen belül nem elsősorban a késői mű interpretációs problémái foglalkoztatnak, hanem a jelzett konceptuális probléma megoldási lehetőségei, illetve a lehetséges megoldások korlátai.

A nyelv és gondolkodás egységének tézise ugyanis első pillantásra — legalábbis egy megfogalmazásban — ekvivalensnek tűnik a nyelvi, illetve kultúrrelativizmus tételével. Ha a nyelv a gondolkodással benső, lényegi kapcsolatban van, úgy valamely gondolat is, amelyet nem a *mi* nyelvünkön, hanem valamely *másik* nyelven fogalmaztak meg, per definitionem *más* gondolat lesz: a *másik* gondolat, illetve a *másik* nyelv a *mi* álláspontunkról — a *mi* nyelvünk, illetve gondolkodásunk közegén keresztül — meg sem lesz ragadható, illetve ennek következtében meg sem lesz ítélni. Ám ha csak valamelyest is kiszélesítjük látóterünket (mondjuk csak Frege-re, a *Tractatus* Wittgensteinjére vagy Davidsonra gondolunk), az imént említett következtetés — ebben a tömör formában legalábbis — már sokkal kevésbé látszik egyértelműnek. Így felmerül a kér-

¹ A Német Ludwig Wittgenstein Társaság „Der Konflikt der Lebensformen in Wittgensteins Philosophie der Sprache” című konferenciáján (1995. nov. 22–25.) elhangzott előadás szövege. A tanulmány a Közép-Európa Egyetem támogatásával készült (Research Support Support Scheme of the Higher Education Support Programme, grant No.: 731/1995).

dés: milyen további finomításra van szüksége a nyelv-gondolkodás egysége tézisnek ahhoz, hogy egyszersmind a relativizmustézist is fogalmilag szükségszerűen maga után vonja? Ebből pedig rögvest adódik a második kérdés: teljesülhet-e az összes megadott feltétel ebben a szigorú megfogalmazásban (vagy egyáltalában), és ha nem, akkor ez mennyiben kell a relativizmustézis módosítására indítson bennünket?

E kérdések megválaszolásához először a nyelv és a gondolkodás egységének tézisének fogom további tételekkel kiegészíteni, s így egy fogalmi hálót körvonalazni. Gondolatmenetem második pontjaként pedig megkísérek legalább néhányat e szempontok közül a késői műre alkalmazni, miközben a relativista álláspont némely korlátjára is rá szeretnék mutatni.

1. FOGALMI KERET

Előadásom első részének fő mondandóját a következőképpen foglalnám össze: hogy a nyelv és gondolkodás egységének tézisének a relativizmusával fogalmi kapcsolatba hozzuk, ennek az egyik lehetséges módja az, ha mind a nyelv, mind pedig a gondolkodás fogalmát igen tágan határozzuk meg. Ez az állítás ugyan nyilvánvaló módon a probléma olyan megoldásait tartja szem előtt, mint Wittgensteiné vagy Kuhné, ám alátámasztható az egységtézis, illetve a relativizmustézis elmúlt háromszázados történetére vonatkozó megfigyelésekkel is. E történet során ugyanis a két tézis mind erősebb megfogalmazást nyert, illetve ezzel összefüggésben mind a nyelv, mind pedig a gondolkodás fogalma kiszélesült.

(1) Az egyik oldalon szükségesnek látszik *a gondolkodás* fogalmat kiterjeszteni (1) minden kogníciónkra, érzésünkre és érzetünkre, (2) minden, a világ dolgaival való ténykedésünkre, beleértve „szótlan” aktivitásunkat is, illetve (3) egész világképünkre. Mindaddig ugyanis, amíg a nyelv pusztán valamely szűk értelemben vett gondolkodással korrelál, le kell mondanunk arról, hogy átfogó érvényű relativizmustézist fogalmazzunk meg: ahhoz, hogy az emberi tapasztalatnak, elméletképzésnek stb. valamifajta közös alapját tételezhessük fel, elegendő, ha teszem azt csak néhány érzés-érzet — alapészlelet, érzetadat stb. — közösségével számolhatunk.

(II)(1) A másik oldalon kiterjesztendő *a nyelv* fogalma is minden életmegnyilvánulásra, az egész környezetre, kultúrára és életformára. Enélkül ugyanis, még ha a nyelvek különböznek is, nyitva marad annak a lehetősége, hogy az őket körülvevő közös kultúra és életforma közös vonatkoztatási rendszerül, értelmezési keretül szolgál hozzájuk.

(2) A nyelv fogalma kiterjesztésének tételét kiegészíti az az állítás, amely szerint az egyik életformából a másikba átlépés nem lehetséges,

(2a) mert egymás felé hermetikusan zártak,

(2b) s mert nincs olyan metarendszer, amely a különbségeket közöttük áthidalhatná: (2b₁) nincs sem olyan metanyelv, olyan metarendszer (univerzálisak, mint mondjuk az emberiség vagy a racionalitás), (2b₂) sem pedig olyan közös, univerzális életvilág (pl. „önmagukban való” tárgyak, „objektív” tények stb.), amelyet mint valami tőlünk függetlenül és objektíve létezőt feltételezhetnénk. A tényállásokat ugyanis a nyelv nem egyszerűen „regulálja”, hanem „konstruálja”, „konstituálja”. Ezzel szemben a világ a nyelvet nem határozza meg, s ebben az értelemben a kettejük közötti kapcsolat pusztán önkényes.

A (2) pont alatt felsorolt állításokból az is következik, hogy a nyelvek egymásra lefordíthatatlanok.

(3) Valamit lefordítani és valamit megtanulni tudni mindazonáltal nem ugyanaz. Ezért, még ha közös vonatkoztatási rendszer híján tökéletes fordítás lehetetlen volna is, még mindig nyitva maradna a lehetőség, hogy a saját nyelvünk/életformánk *mellett* egy másikat is megtanuljunk, elsajátítsunk, s ezáltal a másik életében azt teljesen megértve részt vegyünk — hacsak nem tételezzük fel, hogy az első nyelv (az anyanyelv) alapvetően meghatározó. Ez utóbbi előfeltevés szerint minden további nyelv csak az anyanyelv szűrőjén keresztül sajátítható el. Az anyanyelv korlátai ennél fogva nem léphetők át.

A felsorolt pontok némelyikét máshelyütt már részletesebben tárgyaltam: így a nyelvtanulás wittgensteini leírását, továbbá hogy ez — annak ellenére, hogy a szerzőnek bizonyos kijelentései megengednek univerzalista következtetéseket is — miként vonja maga után a relativizmust mint következményt, Neumer 1995a-ban (144–149. o.) és Neumer 1995c-ben (681–683. o.). A jelen írásban ezúttal azt szeretném vizsgálni, miként tárgyja ki Wittgenstein a nyelv és a gondolkodás fogalmát, továbbá hogy miként jelenik

meg nála a nyelv önkényességének tézise. E vizsgálódás során többek közt arra is fény fog derülni, hogy az önkényesség fogalma nemcsak a (2b) pont alatti értelemben hozható a nyelv fogalmával kapcsolatba, hanem a gondolkodás fogalma kapcsán is releváns a relativizmustézis számára.

2. NYELV ÉS GONDOLKODÁS

A közhelyigazságot, mely szerint Wittgenstein számára gondolkodás elképzelhetetlen volt nyelv nélkül, ehelyütt nem kívánnám bővebben taglalni. Itt csak a *Filozófiai vizsgálódások* egy helyére szeretném felhívni a figyelmet, amely arra utal: Wittgenstein a nyelv és a gondolkodás viszonyát nem mint egyszerű azonosságot gondolta, hanem a kettő között fogalmi különbséget is látott. „A 'beszéd' (akár hangosan, akár magunkban beszélünk) és a 'gondolkodás' nem azonos típusú fogalmak; még ha a legszorosabb kapcsolatban vannak is.” (PU IIxi 312. o. A BPP II 7 §-ban egyenest a két fogalom kategorikus különbségéről beszél. Vö. még PU IIxi 305. o.) Az idézett paragrafus értelmezéséhez a pszichológiai megjegyzések két helyét hívhatjuk segítségül. Az egyik arra mutat rá, hogy egy gondolkodási folyamatról nem állíthatók ugyanazok a predikátumok, mint a beszédéről: „a 'gondolkodási folyamatról' nem mondható, hogy kíséret nélkül megy végbe. Nincsenek szakaszai sem, amelyek a másik tevékenység (például a beszéd) szakaszainak megfelelnek”. (BPP II 7. §) Problémánk szempontjából mindazonáltal a másik szöveghely lényegesebb. A BPP I 180. §-ban Wittgenstein azt állítja, hogy ha a gondolkodás „valóban beszélgetés volna, akkor csak a beszélgetés szavairól lehetne beszámolni, továbbá azokról a külső körülményekről, amelyek közepette a beszélgetést lefolytatták, de nem arról a véleményről, amelyet ezek a szavak a maguk idején a beszélő számára kifejeztek”. Ezt a kijelentést többek közt a *Filozófiai vizsgálódások* némely helyével is összefüggésbe lehet hozni. Ezek szerint különbséget lehet tenni a gondolattal teli és a gondolat nélküli beszéd között (lásd például PU I 330. és 341. §). Ez utóbbi helyek alapján kiinduló állításunkat úgy értelmezhetjük, hogy a beszédet azért nem lehet a gondolkodással azonosítani, mivel a beszéd — hacsak nem papagájokkal vagy gramofonokkal van dolgunk — normál körülmények között több, mint

puszta mechanikus szabálykövetés, illetve egy beszédaktus külsődleges végrehajtása. Az emberi beszédnek éppen az a jellegzetessége, hogy a mondottakat nem csak eldaráljuk, hanem gondoljuk is és úgy-értjük (meinen).

Ezzel Wittgensteinnak nem áll szándékában, hogy azt állítsa: a beszédet a gondolkodásnak, illetve az úgyértésnek a folyamata kellene, hogy kísérje. Ám másfelől azért, hogy az úgy-értés fogalmát az aspektusváltás, a másodlagos jelentés, továbbá az atmoszféra fogalmaival hozza kapcsolatba, mégsem tudja kikerülni annak veszélyét, hogy egyfajta privátnyelv-koncepció határára érkezzék, miáltal a jelentés használatelmélete is legalábbis kétes fénybe kerül.²

(I) A gondolkodás fogalma

Wittgensteinon iskolázott gondolkodásmódunk számára természetesen nincs semmi meglepő abban, ha olyan megfogalmazásokban, mint például „A nyelv meghatározza a gondolkodást” vagy „Nyelv nélkül nem lehetséges gondolkodás” a nyelvvel korreláló gondolkodáson többen értenek, mint amit a szó szó szerint jelent. Hogy azonban ez messze nem magától értetődő, ezt prominens relativisták példái mutathatják. Példának okáért Condillac ugyan szoros kapcsolatot fedett fel nyelv és gondolkodás között, s *Essai*-jében megfogalmazta a „génie de la langue” koncepcióját is, mégis úgy vélte: „a percepció és a tudat nem maradhat el, amint valaki ébren van”. (Condillac 1947a: 19. o.) Hogy a relativizmus tételére nézvést következményekkel járhat, ha nyelv előtti percepciókat feltételezünk, ezt többek közt Maupertuis példája szemléltetheti a számunkra, aki úgy gondolta: legalábbis az emberek első észleletei, s ezáltal néhány képzetük közös. (Maupertuis 1965: 437. o.) Így bár elvetette az univerzális írás gondolatát, mely a képzetek és primer érzetek univerzális rendjének lett volna megfeleltethető, mégis arra a következtetésre jutott, hogy legalább az első, természetes nyelvet — szemben a konvenciókon alapuló nyelvvel — képes mindenki megérteni. Még századunkban Whorf is azt feltételezte, hogy létezik valamely, minden ember számára közös psziché, így írván: „Pszichológiai kísérletek tanúsítják, hogy létezik a tapasztalatok összekapcsolódásának egy univerzális, érzésszerű (Gefühl-type) módja,

² Lásd ehhez Neumer 1995a-t.

amely a nyelvtől függetlennek mutatkozik — s amely mindenki számára alapvetően ugyanolyan.” (Whorf 1956: 267. o.)

Ám nemcsak univerzalista következtetések adódhatnak abból, ha a nyelv fogalmát valamely szűkebb gondolkodásfogalomnak feltetjük meg. Erre többek közt Humboldt szolgálhat példaként, aki az individuum létének egyik garanciáját látta abban, hogy „láz ember több és még valami más is, mint minden beszéde és cselekvése, sőt, mint minden érzése és gondolata”. A nyelv és gondolkodás egysége tézisének klasszikusa ily módon az individualitás fogalmát összekapcsolta annak egyedi voltával és kimondhatatlanságával: „Egy bizonyos pontig egy ember minden terve és okoskodása nagyobb nehézségek nélkül részleteiben bemutatható és ábrázolható; amint azonban arra a pontra érünk, ahol a gondolat vagy a döntés elsőre keletkezett, rögvest úgyszólván ismeretlen világ határán találjuk magunkat, ahonnét csak egyes és töredékes jelenségek szökkennek elő, miközben e világ maga áthatolhatatlan sötétségbe burkolózik. És mégis épp e hajtóerők, e belső erők azok, amelyek az individuum tulajdonképpeni lényegét kiteszik, és eredendően mindent mozgásba hoznak [...]” (Humboldt 1968a: 88. o.)³

Ez az a háttér tehát, amely előtt a wittgensteini filozófiai álláspont jelentősége értékelhető. Wittgenstein ugyanis három vonatkozásban is többről szólt, mint pusztá gondolkodásról: (1) Először is minden érzésünket és érzetünket, *egész lelki életünket* bevonta a tárgyalásba. (2) Másodszor közismert tételét, mely szerint a „gondolkodás lényegében a jelekkel való operálás tevékenysége” (BB 23. o.), nemcsak a tulajdonképpeni értelemben vett jelhasználatra tekintette érvényesnek, hanem *mindenfajta cselekvésre és ténykedésre* is. A „gondolkodás” fogalmán pedig elsősorban nem kimonddott, illetve tudatos és ésszerű megfontolásokat értett, hanem a spontán próbálkozást, összehasonlítást, a különböző lehetőségek közötti nemracionális választást. (Vö. például PU I 330. §, Z 100–108. § és BPP II 224–229. §.) Ez a fajta megfontolás az, ami megkülönbözteti az emberi cselekvést teszem azt a lélek nélküli rabszolgákétól — ekképp jelenik meg ezúttal a cselekvés vonatko-

³ Hasonló helyek egyébként Herdernél is olvashatók: „Minden embemek saját mércéje van, mondhatni, minden érzéki érzése sajátágosan hangolódik össze [...] Ezekre a nyelvnek nincs is kifejezése, mivel minden ember mégis saját érzése szerint beszél és ért, és ezért az eltérő összekapcsolódásokhoz hiányzik a különböző érzések közös mércéje.” (Herder 1989: 287. o.)

zásában a korábban már említett gondolat, mely szerint az úgy-értés és gondolás az emberi beszéd megkülönböztető jegyei. E (2) tétel átvezethet a (3)-ikhoz: egy aspektusaként fogható fel ugyanis annak, hogy Wittgenstein a gondolkodás fogalmát az *egész világ-kép* fogalmára kiterjesztette.

A (3) pontot itt nem szeretném részletesebben tárgyalni. A (2) ponthoz itt csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy ezt a pontot épp annyira lehetett volna később is, nem a gondolkodás, hanem a nyelv fogalma kiterjesztése kapcsán tárgyalni. Ez pedig azt jelezheti, hogy a két fogalom Wittgenstein szemében minden különbségük ellenére egymással igen szoros kapcsolatban is van, továbbá hogy az egyik fogalom kiterjesztése a másikéval összefüggésbe hozható. A továbbiakban részletesen csak az (1) ponttal szeretnék foglalkozni.

Wittgenstein privátnyelvkritikája egyike a mintapéldáknak arra, ahogyan a filozófus számára a nyelv nemcsak az ember gondolatait, hanem egész lelkiéletét is „betakarja” (vö. BPP I 184. §). „Nem arról van szó, hogy érzéki benyomásaink becsaphatnak bennünket, hanem arról, hogy megértjük *nyelvüket*. (És ez a nyelv — mint minden más nyelv — *megegyezésen* nyugszik.)” (kiemelések tőlem) — hangzik a *Filozófiai vizsgálódások* 355. §-ában. A mondottakkal Wittgenstein nemcsak azt állítja, hogy minden érzetünknek-érzésünknek nyilvánosan kimondhatónak kell lennie, hanem magukat az érzéki benyomásokat-érzetadatokat is a nyelv és a megegyezés fogalma alá sorolja. Ezáltal fogalmilag teszi lehetetlenné, hogy az érzések-érzetek mint véletlenszerűek és külsődlegesek kívül rekedjenek a nyelven, s kimondhatatlanok maradjanak. Ily módon a 355. § ugyan a kimondhatóság fogalmi problémáját megoldja, ám ez a megoldás rögvest újabb konceptuális problémákat vet fel. E kijelentés nyilvánvalóan azok közé tartozik, amelyek alapján Wittgensteinnak szemére vethető, hogy a szemében csak a viselkedés, s nem a fájdalom maga számít, s ezáltal számára a fájdalom a nyelvjátékból kihullik.

Természetesen vannak olyan szövegrészek is, amelyek más interpretáció felé egyengethetik az utat. Ehelyütt csak röviden utalnék azokra a paragrafusokra, amelyek szerint az érzet ha nem is valami, de nem is semmi (PU I 404. §), s amelyek elhatárolják magukat attól az állásponttól, mely szerint fájdalom ne volna fájdalomviselkedés nélkül lehetséges (PU I 281. §). Ez utóbbi már csak azért is

így van, mert a fájdalom és a viselkedés nem okvetlenül járnak együtt: fájdalmat lehet színlelni, de el is lehet titkolni.

A fájdalom esetében egyenest többről van szó, mint hogy nem mondunk mindig igazat, vagy pedig nem kell mindenről beszélnünk, amit érzünk. Hiszen ez elmondható gondolatainkról, szándékainkról, reményeinkről, terveinkről vagy megbánásunkról is. Ám valamit megbánni, vagy remélni csak az tud, „aki beszélni tud”. (PU III 489. o.) Csakúgy, ahogyan az aspektuslátásnak is az a feltétele, hogy az illető bizonyos szófordulatokat képes legyen használni — bármennyire furcsán hangozzék is, „hogy ez legyen annak a logikai feltétele; hogy valaki ezt és ezt *megéli!*” Ezzel szemben azt nem mondhatjuk, „hogy csak annak 'van fogfájása', aki ezt és ezt képes megtenni”. (PU IIx 301. o.) Míg a remény, a szándék stb. léte nyelv nélkül lehetetlen volna, addig ebben az értelemben érzéseink-érzeiteink léte logikailag független a nyelvtől.⁴

Ez a következtetés azonban, amelyet az imént idézett szavakból vonhattunk le, nemcsak a 355. § paragrafusból korábban adódott meglehetősen extrém következtetéssel nem egyeztethető össze. Nehézségek adódnak belőle ama sokkal mérsékeltebb wittgensteini állítás tekintetében is, mely szerint a nyelvjáték szabályai maguk előfeltételezik mind a viselkedés, mind pedig a fájdalom meglétét. (Ez utóbbi gondolat talán legvilágosabban a PU I 300. §-ban fogalmazódik meg.)

Konceptuális nehézségek már a kezdet kezdetén felmerülnek, amint a privátnyelvkritika kiindulópontját közelebbről megvizsgáljuk, és megkíséreljük továbbgondolni. A privátnyelvkritika kiinduló téziseit röviden a következőképpen lehetne összefoglalni: (1) Fájdalmaink nyelvi kinyilvánítása a fájdalmat nem leírja, hanem csak a korábbi közvetlen, „eredeti, természetes” fájdalomviselkedést helyettesíti. (PU I 244 §) (2) Így a fájdalomnyilvánítás kezdettől fogva cselekvésekhez kötött, s e cselekvések pedig valamilyen nyilvános térben játszódnak le. (3) Ez utóbbi tényező az, amely lehetővé teszi, hogy (3a) a fájdalmak a nyilvános nyelven és a nyilvános szabályokkal összhangban kifejeződjenek, és fordítva: (3b) a nyilvános nyelv megléte teszi egyáltalában lehetővé, hogy a fájdalmakat valóban fájdalmakként azonosítsuk.⁵

⁴ Erről lásd részletesebben Neumer 1995b: 131. skk.o.

⁵ Ezzel nem akarnám azt állítani, hogy önnön fájdalmainkat *kritériumokkal* azonosítanánk. Vö. Canfield 1991.

E fogalmi megoldás jelentőségét megvilágítandó újfent a filozófiatörténet nyújtotta tanulságokhoz fordulnék segítségül. E vizsgálódás emellett arra is szolgálhat, hogy a wittgensteini érvelés problematikus pontjaira irányítsa figyelmünket.⁶

Wittgensteinnak a fájdalomnyilvánításról szóló fejtegetései ugyanis hosszú filozófiai tradícióra nyúlnak vissza, mégpedig az „önkéntes és önkéntelen jelek” distinkciójára. Az önkéntelen jeleken természetes jeleket volt szokás érteni, amelyek például az érzéseket és érzeteket közvetlenül megnyilvánítják, vagy amelyeket a tárgyak kauzálisan, az asszociáció törvénye vagy a hasonlóság elve alapján motiválják, s így például hangutánzó funkciójuk van. Az „önkéntes” szó ezzel szemben a skolasztika *ad placitum, institutio, conventio* kifejezéseire vezethető vissza. Eszerint önkéntes jeleken nem motivált és nem természetes jeleket értettek, amelyeket szándékosan, úgymond „tetszés szerint” találnak ki, s valamely társadalom megegyezésén alapulnak. (Vö. Coseriu 1968) Ez a distinkció a 18. századi nyelvkeletkezés-elméletek, s ezzel összekapcsolva a nyelv lényegéről szóló elgondolások egyik legfontosabb megkülönböztetése volt. Az utóbbit illetően a döntő kérdések egyike az volt, hogy mennyire lehet a tételt, mely szerint az emberi jelhasználat eredendően önkéntelen, átvenni annak fejlettebb szakaszaira is.

A vonatkozó elméleteket négy főbb csoportra oszthatjuk.

(1) Minden bizonnyal nem meglepő, hogy a kijelentés, amely szerint az első jelek *önkéntelen* jellege többé vagy kevésbé az egész emberi nyelvhasználatot meghatározza, kedvező pozíció volt *univerzalista* következtetések levonásához. Ehhez a kijelentéshez ugyanis rendszerint két másik is kapcsolódott, nevezetesen az, hogy a primer érzetek és ezáltal az ezekkel együtt járó érzésnyilvánítások minden ember számára közösek, továbbá, hogy a leképező nyelvet a leképezett világ, érzések stb. mint valami velük szemben álló objektivitás határozzák meg. (Vö. Knowlson 1965.)⁷ (2) A másik olda-

⁶ Az itt következő elemzéshez az Ayer 1954: 70. o.-án és Temkin 1968: 111. skk. o.-in olvasható fejtegetésektől kaptam indítatásokat.

⁷ A legismertebb példák, amelyekre Knowlson hivatkozik, Abbé de l'Epée és Abbé Roch-Ambroise Cucurron de Sicard. Egyébként furcsa módon nem túl gyakran találkozhatunk ezzel az állásponttal tiszta formában. Olyan kevésbé ismert művekben fejtik ki, mint Forberg 1969 és az a névtelen írás, amelyet szerzője a Berliini Királyi Porosz Tudományos Akadémia 1759-es „Quelle est l'influence réciproque des opinions du peuple sur le langage et du langage sur les opinions?”

lon viszont prominens *relativisták*, még ha az első hangok önkéntelen voltát és általános érthetőségét nem vonták is kétségbe, a fejlett nyelvek alapvető *önkéntességében* ismerték fel annak a forrását, hogy minden nyelvben saját szellem testesül meg.⁸

(3) Mindazonáltal ahhoz, hogy relativista következtetéseket vonjunk le, nem elegendő a nyelv lényegi *önkéntességét* feltételeznünk: ez az állítás további kiegészítő tételek nélkül legalább annyira helyet kaphat valamely *univerzalista* koncepcióban is, mondjuk azzal az indoklással, hogy éppenséggel a nyelvek önkényes természete teszi lehetővé univerzális írás kitalálását, vagy hogy épp ennek köszönhető, hogy az egyes nyelvek annak ellenére, hogy létezik közös emberi szellem, olyannyira különböznek egymástól.⁹ (4) A másik oldalon viszont levonhatók *relativista* következtetések akkor is, ha a természetes hangoknak mint motiváltaknak és *önkénteleneknek* döntő jelentőséget tulajdonítunk, amennyiben köztük és a leképezett tárgyak, illetve érzések között nem szükségszerű, hanem véletlenszerű kapcsolatot látunk, ami a nyelvek különbözőségét eredményezheti.¹⁰

című híres pályázatára küldött be (Anonymus 1760). Rousseau „dallam-harmónia” megkülönböztetése szintúgy a „természetes-konvencionális” illetve az „önkéntes-önkéntelen” oppozíciójára vezethető vissza, ahol is számára a „természetes” egyúttal „univerzális” is, és amelyet egyértelműen magasabbra értékel, mint a „konvencionális”. A nyelv tényleges, ha nem is kedvező fejlődése azonban szerte egyértelműen a konvencionális és önkényesség irányába halad.

⁸ Itt Maupertuist, Michaelist vagy Condillac *Essai*-jét hozhatjuk fel példaként. (Condillac a *Grammaire*-ben már nem képviseli ezt az álláspontot, amennyiben a jeleket többé már nem az önkényre, hanem a — közös *raison-ra* alapozott — analógiára vezeti vissza. Lásd ehhez Christmann 1980:527. o.) Így Politzer téved, amikor azt állítja, hogy „a nyelvi jel önkényes természetének előfeltételezése az egyetlen lehetőség arra, hogy kikerüljünk a relativizmust”. (Politzer 1963: 32. o.)

⁹ Így például Johann Severin Vater univerzális pazigráfiára (így nevezték az univerzális írást) vonatkozó terve mellett azt hozta indokul, hogy a nyelv önkényes, s így a megállapodáson nyugszik. Johann Werner Meiner ugyan nem vitatta a nyelvek tényleges sokféleségét. Ám éppen mivel önkényesek, nem érv ez a sokféleség szerinte az ellen, hogy a nyelvek valamely közös emberi szellem lenyomatai lehessenek. A nyelvek különbözősége akkor szólna az emberi gondolkodás különbözősége mellett, ha nem lennének önkényesek.

¹⁰ Jellegzetes példája ennek Johann Georg Sulzer „Megjegyzések az észnek a nyelvre, és a nyelvnek az észre gyakorolt kölcsönös hatásáról” című írása, amely a nyelvnek „minden puszta önkényes alkalmazását” kizárja. (Sulzer 1974: 177. o.) A természetes hangok utánzása azonban a szerző szerint nem szükségszerűen meghatározott, hanem a véletlentől függ, ez pedig a nyelvek különbözőségét eredményezi.

Visszatérve a wittgensteini álláspont elemzéséhez, elsőként azt mondhatjuk, hogy a filozófus megszüntette azt a szembeállítást, amelynek egyik oldalán az „önkéntelen” terminus a „természetes”-sel és a „motivált”-tal kapcsolódik össze, a másik oldalán pedig az „önkényes” kifejezés a „konvencionális”-sal stb. jár együtt. Az ő szemében ugyanis mindent „betakar a használat, a nyelvjáték gyakorlata”. (BPP I 184. §) Jóllehet, megtartja az „önkéntelen interjekciók” és az „önkényes jelek” distinkcióját, legalábbis egy formában: nevezetesen a „megnyilvánulás-közlemény” szembeállításában, amelyen belül a gesztusokat is a nyelvi megnyilvánulásokhoz hasonlóan kezeli. A megnyilvánulás és közlemény közötti különbség azonban nézete szerint nem abban áll, hogy az első a konvencionális nyelv nélkül is érthető volna, a második viszont nem.¹¹ „Kínai gesztusokat éppoly kevésbé értünk meg, mint kínai mondatokat” — írja (Z 219. §). Ezzel nemcsak arra utal, hogy a gesztusok — a szemléltető oldaláról tekintve — csak a nyelvi közösség meghatározta szabályok háttere előtt érthetők meg egyáltalában, hanem arra is, hogy — most már az ágens oldaláról nézve a dolgot — a gesztusokat, miként a nyelvi megnyilatkozásokat, a mindenkori nyelvjáték szabályainak megfelelően meg kell tanulni.

Ebből adódóan Wittgenstein számára nincs értelme annak, hogy „természetes” és „motivált” jelekről beszéljünk, csak annak, hogy „önkényesekről”. A jelek pedig önkényesek abban az értelemben, hogy nem a jelölt természete felől megközelítve, hanem csak a mindenkori nyelvjáték szabályaihoz viszonyítva lehet őket megérteni. Ebben az értelemben tehát minden jelentés viszonylagos, relatív. Eközben azonban Wittgenstein meg is változtatja az „önkényes” szó jelentését: még ha a nyelvet megállapodásra vezet is vissza, ezt mégsem a jelek tudatos, szándékos és tetszés szerinti kitalálásaként határozza meg.

Wittgenstein gondolatmenetének mindazonáltal van egy bökkenője, s ez éppen a privátnyelvkritikában jut kifejezésre. A filozófus privátnyelvkritikájának kiindulópontja nem véletlenül a fájdalomérzések és a fájdalomnyilvánítások. Úgy véli ugyanis, hogy mindaz, amit a nyelv eme primitív formáin megfigyelhetünk, átvihető a bonyolultabb esetekre is. A kérdés csupán az, hogy a primi-

¹¹ A megnyilvánulás-közlemény distinkciójáról lásd Neumer 1991: 73–75., 109–110., 125–126. és 173–175. o.

tív formák valóban azt mutatják-e, amit a filozófus láttatni szeretne velük.

A privátnyelvkritika döntő pontja, mint már elhangzott, hogy létezik valamilyen primitív fájdalomviselkedés, amelyet aztán a nyelvi kifejezés helyettesíthet. Ez teszi lehetővé, hogy az egyik oldalon a felnőttek a gyermek fájdalmát felismerjék, s a másik oldalon pedig képesek legyenek a gyermeket új fájdalomviselkedésre megtanítani.

Ez azonban egyúttal a privátnyelvkritika érzékeny pontja is. A primitív fájdalomviselkedés ugyanis, mint maga Wittgenstein is néhány helyen nyíltan kimondja, „nyelv előtti” (vorsprachlich). (BPP I 916. §, Z 541. §) Így ugyan meglehet, hogy a felnőttek csak nyelvi ismereteik alapján — amelyeket tehát előzetesen el kellett sajátítaniuk — képesek arra, hogy a gyermek fájdalmát fájdalomként, s ne mondjuk viszketésként azonosítsák. Ezzel szemben a gyermeknek viszont nincs előzetes ismeretekre, publikus szabályokra szüksége ahhoz, hogy fájdalmát üvöltéssel kifejezésre juttassa. Ez a gesztus független attól, hogy kínainak vagy brazilnak született — épp ezért nyelv előtti.

Emellett a primitív fájdalomviselkedést azért lehetséges a fájdalom gesztusaként, s nem valami másként azonosítani, mert anélkül is, hogy valamely szabályrendszert el kellett volna hozzá sajátítani, mutat bizonyos szabályszerűséget.¹² És harmadszorra ennek a gesztusnak csak akkor van értelme, ha valamely *fájdalom* gesztusa, ha tehát rendszerint fájdalmat, s nem valami mást fejez ki — ez a gesztus tehát azt előfeltételezi, hogy kezdettől fogva léteznek fájdalmak, melyeket előbb kifejezünk, s e kifejezést csak aztán helyettesítjük az elsajátítás folyamata során valamilyen nyelvi megnyilvánulással.

Ez az elmélet tehát éppen azt az álláspontot előfeltételezi, amely ellen hadakozik: feltételezi, hogy léteznek bizonyos természetes hangok és gesztusok, amelyek az érzésekkel szabályos kapcsolatban állnak. Emellett ez az összefüggés nem csupán ennek vagy annak a gyermeknek az esetében kell hogy fennálljon anélkül, hogy annak valamit is meg kellett volna tanulnia, hanem lega-

¹² Ezt a *Filozófiai vizsgálódások* 142. §-a világosan ki is mondja: „És ha a dolgok egészen máshogyan viselkednek, mint ahogyan ténylegesen viselkednek (ha például a fájdalomnak, a félelemnek, az örömnél nem lenne jellegzetes kifejezése; [...]), akkor ettől normális nyelvjátékaink értelmüket veszítenék.”

lább még néhány esetében. Ez az elmélet tehát valami közöset előfeltételez, ami önkéntelen és természetes.

Ezzel más úton újra a korábban már levont következtetésre jutottunk. Meglehet, hogy a kérdés, amely valamely nyelvjáték elsajátítására irányul, mondjuk a remény, a szándék vagy a bonyolult érzések esetében egybeesik az ezek létére irányuló kérdéssel. Bonyolult érzések bizonyára a nyelvhasználat függvényében fejlődnek ki: egy gyermeknek nem lehetnek olyan összetett érzései, mint Ivan Karamazovnak, s nem érezheti, hogy lelke meghasonlott Schiller dicsősége és az érzékiség szakadáka között. (Johnston 1993: 129. o.)¹³ Nem így áll azonban a helyzet a fájdalom esetében, legalábbis abban az értelemben nem, hogy valaki fájdalmat — azzal párhuzamosan, ahogyan mi nyelvi megnyilvánulásai alapján állítjuk, hogy fájdalmai vannak — csak e megnyilvánulások tették volna lehetővé.

(II) *A nyelv fogalma*

A gondolat, amely szerint az, hogy egy nyelvet megértsünk és beszéljünk, többet kíván, mint hogy pusztán szókincsét; illetve szintaktikai és szemantikai szabályait elsajátítsuk, s hogy a megértéshez bizonyos nyelven kívüli tényezőket, mint például (1) gesztusokat, cselekvéseket, az életformát, kultúrát, tradíciót stb. és (2) a fizikai világ tárgyait mint környezetet figyelembe kell vennünk, szintén nem új. Mint ahogyan az az elképzelés sem, hogy számunkra a világ csak egy tág értelemben vett, az egész környezetével összeszövődött nyelv szemüvegén keresztül jelenik meg. Ám mindkét megfogalmazás nyitva hagyja a kérdést, milyen szerepük is van itt a szűk értelemben vett nyelven kívüli tényezőknek, illetve hogyan is határozható meg a viszony közöttük és a nyelv között. Itt következő fejtegetéseimet a fizikai, természetes tárgyak szerepére fogom összpontosítani. Ez többek közt azzal az előnnyel is jár, hogy a két említett

¹³ Ekképp a wittgensteini felfogás az ellen a hagyományos elképzelés ellen irányul, amely szerint éppenséggel a bonyolult érzések azok, amelyek kimondhatatlanok volnának. Másfelől viszont, mint korábban már utaltam rá, maga Wittgenstein sem tudja elkerülni, hogy egyfajta privátnyelv-koncepcióhoz közeledjék, amikor a bonyolult érzéseket a másodlagos jelentéssel és az atmoszférával hozza kapcsolatba.

kérdés elemzését — tehát a környezetnek és a nyelv tárgykonstituáló szerepének problémáját — egymással össze is kapcsolhatjuk.

A probléma filozófiatörténeti megközelítése itt is szolgálhat számunkra néhány szemponttal. Így környezet és nyelv kapcsolatát fel lehet fogni úgy, hogy a környezet egyoldalúan meghatározza a nyelvet. E felfogás egyszerűbb és filozófiailag kevésbé érdekes formája, amikor valamely nyelv szókinszét a megfelelő, a környezetben található tárgyak meglétére vezetik vissza. Bonyolultabbak már például a klímaelméletek (Vö. Koller 1918: 7–32. o.), mint tesszem azt, Rousseaué, aki az északi és a déli nyelvek különbségeit az éghajlat különbségeire vezette vissza. (Rousseau 1990: 91–113. o.) De feltételezhető valamilyen kölcsönös meghatározottság is a nyelv és természetes környezete között, miként ezt például Herder fogalmazta meg *az Ideen*-ben. Herder ugyan egyfelől az emberi szellemnek és produktív erőinek alapvető szerepet tulajdonított, ám másfelől ezeknek nézete szerint a külső körülmények és az éghajlat bizonyos határokat is szabott. Ily módon Herder továbbra is valamilyen, a szubjektív oldaltól elválasztott, tőle nem alakított objektív oldalt tételezett fel. Még maga Humboldt sem adta fel a nyelvtől függetlenül létező objektív világ eszméjét. Jóllehet, úgy vélte, hogy „a tárgyak egy nagy részét csak az őket jelölő szavak teremtik” (Humboldt 1968d: 640. o.), aminek ismert kijelentése szerint az a következménye, hogy „minden nyelvben sajátos világ-nézet rejlik”. (Humboldt 1968c: 60. o.) Mégis a következőket írta: „A megismerhetők összessége, mint valami az emberi szellemtől megmunkálendő föld, a nyelvek között, tőlük függetlenül, középen fekszik [...]” (Humboldt 1986b: 27. o.)

Wittgenstein vonatkozó álláspontjának különlegessége éppen az, hogy az objektivitás és szubjektivitás ilyen elválasztását mint értelmetlent elutasítja.¹⁴ „Mint minden metafizikai, a gondolat és a valóság harmóniája a nyelv grammatikájában rejlik” — ekképp vonja be a filozófus a valóságot a nyelvbe. (Z 55. §) Hogy mit értünk tapasztalaton, valóságon, a valósággal való megfelelésen, „igaz”-on és „hamis”-on, ezt a nyelv belülről — intern módon — határozza meg, nem pedig a nyelvjátékhoz képest külsődleges tények. Amit le tudunk írni, az nem más, mint nyelvjátékaink.

¹⁴ A következő fejtegetések több ponton egybeesnek Neumer 1995b szövegével. A gondolatmenet sérelme nélkül sajnos nem tudtam ezeket a részeket elhagyni.

A mondottak ellenére a késői mű egyik kényes kérdése, hogy a tények nem avatkozhatnak-e be mégis az nyelvjátékok életébe, illetve hogy a róluk szóló kijelentéseinket nem befolyásolhatják-e. Természetesen nem véleményeinkről van itt szó, amelyeket a nyelvjáték mint „igazakat” és „hamisakat”, s ennélfogva eleve változékonyakat definiál. A kérdés az úgynevezett fundamentális ítéletek vonatkozásában merül fel, amelyek az egész nyelvjátékot és életformát meghatározzák. Mint ismeretes, Wittgenstein első válasza itt is nemleges: egyes megfigyelések nem vonhatják kétségbe ezeket az ítéleteket, hiszen éppen a tökéletes kételynélküliség teszi őket fundamentálissá.

Hogy ez a válasz Wittgensteint mégsem tudta megnyugtatni, arról olyan ismétlődő kérdései tanúskodnak, mint: „Mi lenne, ha valami *valóban hallatlan dolog* történnék, ha mondjuk azt látnám, amint a házak fokozatosan minden nyilvánvaló ok nélkül gőzzé alakulnának; ha a marha a mezőn a fejére állna, nevetne és érthető szavakat mondana; ha a fák fokozatosan emberekké, s az emberek fákká válnának?” (ÜG 513. §) Wittgenstein szerint ugyan nem volna elképzelhetetlen, hogy ilyen körülmények között sem adnánk fel ítéleteinket, s tovább folytatnánk a régi nyelvjátékot — teszem azt, az indukció nyelvjátékát —, ám ekkor kérdés volna, hogy még mindig a régi értelemben vett indukcióról beszélhetnénk-e, nem változnék-e meg az „indukció” szó jelentése — azaz nem valamilyen *másik, megváltozott* nyelvjátékkal lenne-e dolgunk. (Vö. ÜG 619. §) De a „hallatlan” más módon is eredményezhet másik nyelvjátékot: készíthet arra is bennünket, hogy egész vonatkoztatási rendszerünket megkérdőjelezzük, azaz „hogy a régi nyelvjátékot” ne tudjuk tovább „folytatni. Hogy a játék *biztonságából* kiszakadjunk!”. (ÜG 617. §)

A kérdés, miként is avatkozhatnak be a tények mint meghatározó tényezők a nyelvjáték életébe, különösen világosan kerül elő Wittgensteinnak a színfogalmakról szóló fejtegetéseiben. Fő tétele persze itt is a szokásos: Hogy milyen színeket ismerünk fel, az alapvetően nem empirikus-természettudományos kérdés, hanem logikai. Attól függ, milyen színneveink vannak, s ebben az értelemben önkényes.

Mégis Wittgenstein bizonyos példái arra utalnak: a természetnek lehet itt is hozzászólóvalója. Így a filozófus egyhelyütt mintegy gondolati kísérletként egy olyan országot képzel el velünk, ahol

a színek folytonosan változnak, vagy egy olyat, ahol a tárgyaknak csak egyféle színük van. Ezen országok lakóit nem lennének képesek megtanítani arra, hogy a mi színneveinket használják, a(z állandó) színek hiánya ezt a nyelvjátékot nem tenné lehetővé. (BPP II 198–199. §) Hasonló példa lehet annak az országnak az esete, ahol a színnevek azért különböznek a mi színneveinktől, mert az ország polgárai színvakok. Ennek az országnak a lakói éppúgy képtelenek volnának arra, hogy a mi színfogalmaink használatát elsajátítsák, mint a korábbi országéi (BÜF III 112., 120. és 281. §). Az ilyesfajta kemény tényekkel szemben tehát fogalmaink, nyelvjátékaink tehetetlenek. (Ezzel szemben egy olyan ország lakóinak, akik csak azért „színvakok”, mert más színfogalmaik vannak, mint nekünk, elképzelhető — még ha esetleg nem is könnyű a feladat —, hogy a mi színneveink használatát megtanítsuk. [LP 220. §])

Akárhogy is, Wittgenstein többé a következtetést nem tudja kikerülni: „Nos, hát nem magától értetődő, hogy valamely nyelvjáték lehetőségét bizonyos tények szabják meg [bedingt]?” (ÜG 617. §, vö. még BPP II 190., 727. §, Z 350, 352. §) Ez a kijelentés ugyan még felfogható egyszerűen annak következményeként is, hogy Wittgenstein a nyelv fogalmát az egész életformára, s ezáltal egy mondat megértési feltételeit az egész környezetre kiterjesztette. Ha az *egész* környezetről beszélünk, akkor természetesen a dolgok/tények is ide tartoznak. Ekkor pedig a tények többé már nem mint okok — mint amik a nyelvjátékhoz képest külsődlegesek — jelennek meg, hanem mint intern feltételek.

Ez utóbbival azonban már többet állítottunk annál, mint hogy nincs értelme nyelven kívüli tényekről beszélnünk, mivel ezeket is a nyelvjáték definiálja. Ha bizonyos tárgyak, illetve tények a nyelvjáték részeivé válnak, úgy ez azt jelenti, hogy többé nem azon tényezők közé tartoznak, amelyeket a nyelvjáték határoz meg, hanem azok közé, amelyek, maguk is nyelvjáték lévén, definiálnak. Ha azonban ez igaz, akkor többé nem lehet minden további nélkül — miként ez pedig Wittgenstein szívesen tenné — értelmetlenekként elvetni az olyan kijelentéseket, mint például hogy „Valahol mégiscsak a létezésbe és nemlétezésbe fogsz ütközni!” — ám ez mégis azt jelenti, hogy *tényekbe*, s nem fogalmakba.” (BPP II 432. §, vö. Z 364. §) Ha tehát fejtegetéseink elején a követelményben, mely szerint a nyelvnek mint önkényes rendszernek a fogalmát ki kell tágítani, konceptuális előfeltételét láthattuk annak, hogy erős relati-

vista következtetések legyenek levonhatók, most arra derült fény, hogy épp ez a tétel az, amely a relativista elmélet önfelbomlását eredményezi.

Ezzel hasonló következtésre jutottunk, mint korábban a fájdalom, illetve a fájdalomnyilvánítás vonatkozásában: még ha a nyelv nagyjában-egészében önkényes rendszert alkot is,¹⁵ mindig marad valamilyen reziduum, üledék, ami ennek az önkénynek már nincs alávetve, s ami így — amennyiben más fogalmi előfeltételek is teljesülnek — arra hívhatja fel a figyelmünket, hogy a tiszta relativista álláspont szükségképpen korlátokba ütközik.

Budapest

Neumer Katalin

IRODALOM

I. Wittgenstein műveit a *Werkausgabe in 8 Bänden*, Frankfurt/M.. Suhrkamp 1984 kiadás alapján idézem. Rövidítésük a szokásos:

BB — *Das Blaue Buch. Eine philosophische Betrachtung (Das Braune Buch)*

BPP — *Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie*

BÜF — *Bemerkungen über die Farben*

LP — *Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie*

PU — *Philosophische Untersuchungen*

ÜG — *Über Gewißheit*

Z — *Zettel*

II. Egyéb irodalom

[Anonymus] 1760. *Abhandlung über die Frage von dem Einfluß der Meinungen in die Sprache und der Sprache in die Meinungen eines Volkes*, in: Dissertation 1760.

Ayer, Alfred J. 1954. „Can There Be a Private Language?“, *Belief and Will. Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary Volume XXVIII, 63–76. o.

Canfield, John V. 1991. „Private language: *Philosophical Investigations* section 258 and environs”, in: Arrington, Robert L. — Glock, Hans-Johann (eds.), *Wittgenstein's Philosophical Investigations. Text and Context*, London and New York: Routledge, 120–132. o.

Christmann, Hans Helmut 1980. „Zum Begriff der Analogie in der Sprachbetrachtung des 16. bis 19. Jahrhunderts”, in: *Stimmen der Romania. Festschrift für W. Theodor Elwert zum 70. Geburtstag*, hg. v. Gerhard Schmidt und Manfred Tietz, Wiesbaden: B. Heymann Verlag, 519–535. o.

¹⁵ Egy értelemben természetesen Wittgenstein számára sem önkényes a nyelv, mégpedig amennyiben valamely nyelv szabályai határozzák meg, mi az, ami az illető nyelvjáték határain belül megengedett. Vö. Raatzsch 1995.

Condillac, Étienne Bonnot de 1947a. *Essai sur l'origine des connoissances humaines*, in: Condillac 1947c, I. köt., 1–118. o.

Condillac, Étienne Bonnot de 1947b. *Grammaire*, in Condillac 1947c: I. köt. 427–513. o.

Condillac, Étienne Bonnot de 1947c. *Oeuvres philosophiques de Condillac*. Texte établi et présenté par Georges Le Roy, Paris: Presses Universitaires de France
Coseriu, Eugenio 1968. „L'arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes”, *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, 119. évf., 204. köt., 81–112. o.

Dissertation 1760. *Dissertation qui a remporté le Prix proposé par l'Académie Royale des Sciences et Belles Lettres de Prusse sur l'Influence réciproque du Langage sur les Opinions, et des Opinions sur le Langage. Avec les Pièces qui ont concouru*, Berlin: Haude & Spener

Forberg, Friedrich Karl 1969. „Über den Ursprung der Sprache”, *Philosophisches Journal einer Gesellschaft Teutscher Gelehrten*, hg. v. Friedrich Immanuel Niethammer, 1795, 3. köt., 2. füzet, 135–160. o. (Utánnyomás: Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung)

Herder, Johann Gottfried 1989. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, in: *Werke in zehn Bänden*, Frankfurt/M.: Deutscher Klassiker Verlag, 6. köt., hg. v. Martin Bollacher

von Humboldt, Wilhelm 1968a. „Das achtzehnte Jahrhundert”, in: Humboldt 1968e, II. köt., 1–112. o.

von Humboldt, Wilhelm 1968b. „Ueber das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung”, in: Humboldt 1968e, IV. köt., 1–34. o.

von Humboldt, Wilhelm 1968c. „Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts”, in: Humboldt 1968e, VII. köt., 1–344. o.

von Humboldt, Wilhelm 1968d. „Ueber den Einfluss des verschiedenen Charakters der Sprachen auf Literatur und Geistesbildung”, in: Humboldt 1968e, VII. köt., 640–644. o.

von Humboldt, Wilhelm 1968e. *Gesammelte Schriften*, hg. v. d. Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1903–1936, photomech. Nachdruck Berlin: W. de Gruyter

Johnston, Paul 1993. *Wittgenstein. Rethinking the Inner*, London and New York: Routledge

Knowlson, J. R. 1965: „The Idea of Gesture as a Universal Language in the XVIIth and XVIIIth Centuries”, *Journal of the History of Ideas*, 4, 495–508. o.

Koller, Armin Hajman 1918. *The Theory of Environment. An Outline of the History of the History of the Idea of Milieu, and its Present Status*, Menasha, Wisconsin: George Banta Publishing Company

Maupertuis, Pierre Louis Moreau de 1965. „Dissertation sur les différens moyens les hommes se sont servis pour exprimer leurs idées”, in: *OEUVRES*, Nachdruck der Ausgabe Lyon 1768, Hildesheim-New York: Georg Olms Verlag 1965, III. köt., 435–468. o.

Meiner, Johann Werner 1971. *Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder Philosophische und allgemeine Sprachlehre*, mit

einer Einleitung v. Herbert E. Brekle, Stuttgart-Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog)

Michaelis, Johann David 1760. *Beantwortung der Frage von dem Einfluß der Meinungen in die Sprache und der Sprache in die Meinungen*, in: Dissertation 1760.

Neumer, Katalin 1991: *Határutak. Ludwig Wittgenstein késői filozófiájáról*, Budapest: MTA Filozófiai Intézete

Neumer, Katalin 1995a. „A jelentés élménye. Privátnyelvkritika és a jelentés használatelmélete Wittgenstein pszichológiai feljegyzéseinek tükrében”, in: Neumer 1995d: 139–156. o.

Neumer, Katalin 1995b. „A leopárd és a fájdalom. Nyelven kívüli tények avagy a relativizmus határai a késői Wittgenstein filozófiájában”, in: Neumer 1995d: 119–138. o.

Neumer, Katalin 1995c. „Das Fremde und das Eigene. Zu Wittgensteins Spätphilosophie”, in: Johannessen, Kjell S. Nordenstam, Tore (Hg.), *Culture and Value. Philosophy and the Cultural Sciences — Philosophie und die Kulturwissenschaften*, Kirchberg am Wechsel: Österreichische Ludwig Wittgenstein Gesellschaft, 677–684. o.

Neumer, Katalin 1995d: *Tévelygések a nyelv labirintusában. Filozófiai-irodalmi tanulmányok*, Budapest: Doxa Könyvek

Politzer, Robert L. 1963. „On Some Eighteenth Century Sources of American and German Linguistic Relativism”, in: *Weltoffene Romanistik. Festschrift Alwin Kuhn zum 60. Geburtstag*, hg. Guntram Plagug u. Eberhard Tiefenthaler, (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, hg. v. d. Innsbrucker Gesellschaft zur Pflege der Geisteswissenschaften, Bd. 9/10) Innsbruck, 25–33. o.

Raatzsch, Richard, „Begriffsbildung und Naturtatsachen” in: von Savigny, Eike — Scholz, Oliver R. (Hg.), *Wittgenstein über die Seele*, Frankfurt/M.: Suhrkamp 1995, 268–280. o.

Rousseau, Jean-Jacques 1990. *Essai sur l'origine des langues où il est parlé de la mélodie et de l'imitation musicale*. Texte établi et présenté par Jean Starobinski, Paris: Éditions Gallimard

Sulzer, Johann Georg 1774. „Anmerkungen über den geistigen Einfluß der Vernunft in die Sprache, und der Sprache in die Vernunft”, in: J. G. Sulzers *Vermischte Philosophische Schriften*, I. Theil, Leipzig 1773, 166–198. o., (Reprint: Hildesheim and New York: Georg Olms Verlag)

Temkin, Jack 1986. „A Private Language Argument”, *Southern Journal of Philosophy*, vol. 24, 109–121. o.

Vater, Johann Severin 1970. *Versuch einer allgemeinen Sprachlehre*, Faksimile-Neudruck der Ausgabe Halle 1801 mit einer Einleitung und einem Kommentar von Herbert E. Brekle, Stuttgart-Bad Cannstatt: Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog)

Whorf, Benjamin Lee 1956. *Language, Thought, and Reality. Selected Writings*, ed. and with an introduction by John B. Carroll, foreword by Stuart Chase, Cambridge, Massachusetts, USA: M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology

A metafora mint az eredeti nyelv alapeleme*

1. A probléma

Racionálisan gondolkodni és beszélni azt jelenti, hogy megalapozzuk a kijelentéseinket, vagyis megadjuk azok „alapjait”. Oktatás közben a tanár is ezt teszi: ezáltal a tanítás a tanár tudásának a diákra való-átvitellé válik. Ez esetben gyakorlatilag monológról s nem dialógusról van szó. A nyugati gondolkodás már kezdetektől fogva megkülönbözteti a vélekedést (*doxa*) a tudástól (*epistémē*); noha az előző is igaz lehet, mégis azáltal tér el az utóbbtól, hogy a vélekedés nem rendelkezik az alapok megadásának biztosítékával.

Platón a *Menón*-ban ennek érzékeltetésére a következő metaforát alkalmazza: a vélekedés a szolgálóhoz hasonlatos. A szolgáló — ha nincs „leláncolva” — mindig lehetőségében áll megszökni. Az említett láncok az alapok¹. A tudás mint racionális processzus minden bizonytalanságot kizár. A megalapozás egyfajta szabályzó funkciót vállal magára: csak egy megalapozott kijelentést lehet érvényesként elismerni. Ezért nevezték a görögök a princípiumokat, melyeken a tudás alapul, *arkhai*-nak (*arkhein* azt jelenti: uralkodni, parancsolni; az uralkodókat *arkhontes*-nek hívták).

A szóban forgó *arkhai*-nak mindenkor és mindenhol érvényesnek kell lenniük, és azt a nyelvet, mely az ilyesfajta gondolkodást kifejezi, logikusnak, racionálisnak nevezzük. Ebből fakad az, hogy minden képszerű, retorikus, poétikus, metaforikus nyelv kizáratik

* In : E. Grassi: Die unerhörte Metapher. Hrsg. Emilio Hidalgo-Serna. Anton Hain, 1992. pp. 17–28.

¹ Platón, *Menón* 97d–98a.

a teoretikus, tudományos gondolkodásból, valamint az, hogy e területen semmilyen jogosultsággal sem bír. Ne feledjük azt sem, hogy az analitikus filozófia és a logikai pozitivizmus radikálisan tagadja, hogy tudományos gondolkodás alapján metafizika jöhet létre. A racionális eljárásmód érvényessége azon princípiumok és axiómák határain belül rögzített, melyek a tudományt mint alapot szavatolják. Ám ezek a princípiumok és axiómák önmagukban semmilyen tudományos érvennyel sem rendelkeznek, miután éppen princípium voltuknál fogva nem tűnnek semmiféle bizonyítást sem: amennyiben azzal akarják őket bizonyítani, hogy egy evidenciára vagy eredeti intuícióra vezetik vissza, akkor éppen a megalapozatlan önkény előtt tárják ki az ajtót. Ennek jegyében minden olyan „humanizálás”, mely a tisztán formális gondolkodás meghaladására tesz kísérletet, az élet, az ember problémáival hozakodván elő, kitoloncoltatik, minden költői vagy patetikus nyelvi elemével egyetemben. A racionális, tudományos nyelvnek szükségképp el kell tekintenie minden emberi szenvedélytől: a matematikai az eszménye; minden emberhez való viszonya azt a veszélyt rejtí magában, hogy a szubjektivizmusba, az önkénybe torkollik.

2. A delphi E

Milyen álláspontot foglal el az antikvitás a princípiumok levezethetlenségével és ezzel együtt azok „archaikus” jellegével kapcsolatosan? A probléma terminusai megmagyarázásának kedvéért Plutarkhosz *A delphi E* című írásához nyúlunk vissza. A dialógus Apollón istennek szánt „szent ajándék”-ról szól². A delphi érmék egyik oldala Hadrianus császár (117–138) arcképét, a másik a delphi nagy Apollón-templomot ábrázolja. Felül két nagy, centrális oszlop közül egy nagy E betű emelkedik ki. A dialógus témájának megértéséhez a következőket kell szem előtt tartanunk: az antik írásmód szerint — mely még az V. században is érvényben volt — az epszilon (ε) betű az *ei* (ha) kötőszót vagy az *ei* (te vagy) igei formát jelenti.

Mielőtt Plutarkhosz ezt az „E” szimbólum jelentéséről szóló dialógust megírta, már felállítottak különböző hipotéziseket e rejtélyre vonatkozóan, s ezeket a szerző ismerteti is. Az első értelmezés, melyet Plutarkhosz testvére, Lampriáz vezet elő, kimondja,

² Plutarchus, *Plutarchi Chaeronensis De E Delphico*.

hogy az E betű egyszerűen az ábécé ötödik betűjét ábrázolja, és mint ilyen az ötös szám grafikus jele. Ez a szám, a templom előterében megjelenvén, arra utal, hogy Görögország igaz bölcsei eredetileg öten voltak (Khilón, Thálész, Szolón, Biasz, Pittakosz): tehát egy történeti jellegű utalásról van szó.

Második értelmezés: az E a görög ábécé második magánhangzójaként — Plutarkhosz szövege szerint — a második bolygót, a napot szimbolizálja, mely lényege szerint Apollónak, Delphi urának felel meg a maga fénylő bölcsességével. Ez egy asztronómiai magyarázat.

A harmadik értelmezés: Az E betű az antik írásmódban azért jelenik meg, hogy az *ei* partikulát a *ha* jelentésében — az „adná az ég” fordulat értelmében — kifejezze. Ténylegesen ez volt Delphiben az istenhez való könyörgés nyitóformulája („ó, bárha az isten...”). Ez az értelmezés tehát szakrális.

A negyedik interpretáció az, mely bennünket érdekel. Theón, e nézet képviselője, azt állítja, hogy az E az *ei* (ha) feltételes kötőszó helyén áll, mely minden racionális ítélet előfeltétele: „ha” megköveteltatunk egy feltevést, abból meghatározott következtetést kell levonnunk. Ezáltal a partikula egy figyelmeztetés jellegét ölti magára: aki Delphibe zárandokol, hogy a racionális istenét — Apollónt — dicsőítse, egyben a filozofálás racionális módja mellett kötelezi el magát. Plutarkhosz a következőt írja: „Mivel a filozófia mégiscsak az igazságra irányul, az igazság fénye bizonyíték, a bizonyíték eredete azonban a mondat összekapcsolása, s így érthető módon azt a szót, mely eme összekötést létrehozza, a bölcs férfiak annak az istennek tulajdonítják, aki az igazságot legjobban szereti. Az isten látnok, és a jóslás művészete az a művészet, mely a jelenből és múltból a jövőre irányul.”³ Majd még tovább pontosítja: „Ezért — mégha kétséges is — nem mulaszthatom el kijelenteni, hogy az igazság tripusza éppen az az ész, mely először következtetésekhez jut a premisszák alapján, majd hozzáveszi a dolog létét és így lát neki a bizonyítás végrehajtásához”⁴

Ez a szöveg nemcsak a filozófiai gondolkodás legradikálisabb racionalizálását és mítosztalanítását tartalmazza, hanem a jövődőlését is, mely eredetileg az isteni szférát illette meg. A filozofálás itt

³ Uo. 387A–B.

⁴ Uo. 387C.

kizárólag a logikai következtetés, továbbá a bizonyítás és előre-látás racionális képességének gyakorlásából áll: az előrelátás egy tisztán racionális processzus eredménye.

Plutarkhosz értekezése azonban különleges figyelemre tart igényt, mivel fejtegetése kezdettől fogva — racionális karaktere ellenére — a szent, az isteni birodalmán belül bontakozik ki. Az isten segítséget nyújt a hozzá könyörgőnek a kérdés feltevésében. De milyen módon? Plutarkhosz válasza így hangzik: „Mivel a filozofálás kezdete a keresés, a keresés kezdete pedig az elámulás és a kérdezés, így érthető módon az istennel kapcsolatos dolgok többsége rejtélybe burkolódik és a „miért” kérdésére választ követel”⁵.

3. A csodálkozás

Mégis miért játszik a csodálkozás — mint a kérdezés eredete — a filozófiában oly fontos szerepet és miért rendelkezik szakrális jelentőséggel?

Mind Platón, mind Arisztotelész a *csodálkozást* a filozófiával kapcsolja össze. Szókratész a *Theaitétosz*-ban azt állítja, hogy a filozofálás a csodálkozással veszi kezdetét: „... hiszen nincs is más forrása a filozófiának, mint éppen ez; és úgy tetszik, nem valami rosszul rajzolta meg Írisz (a szivárvány istennője) családfáját az, aki Thaumasz lányának nevezte őt.”⁶ Arisztotelész megerősíti ezt, amikor visszanyúl az elcsodálkozás és a filozófia eredete közötti összefüggéshez és azt állítja, hogy az embereket a filozofálásra — kezdetben csakúgy mint most — a csodálkozás készítette.⁷

A grammatikus és lexikográfus Hesychios lexikonjában a következő szinonímákat sorakoztatja a *thauma* szó mellé: *explexis*, megdöbbenés; *xenisma*, összezavarodás. A *thaumazein*-hez pedig a következőket: *theasthai*, nézni és *manthanein*, tanulni, érteni.⁸ Egy későbbi etimológia a *thaumazein*-t a *theasthai*-ból vezeti le.⁹ A *thaumazo* és a *theaomai* közötti etimológiai kapcsolat, melyet az

⁵ Uo. 385C.

⁶ Platón, *Theaitétosz*, 155d.

⁷ Arisztotelész, *Metaphysica*, 982b 12 (ford. Ferge Gábor) Logosz, 1992.

⁸ Hesychii Aleksandrini, *Lexikon* hg. v. K. Latte, Ejnar Munksgaard, Hauniae 1966, II., 308.

⁹ H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, C. Winter, Heidelberg 1960, I., 656f.

antikvitás és a modern kor egyaránt elismer, arra az eredeti területre utal, ahol a *thaumazein* jelentése keresendő: egyfelől a „látás” területére, másfelől a „közvetlenségére”, ahogy azt a „csodálkozás” és a „pillanatnyi elálmélkodás” viszonya a *thaumazein* kifejezés hétköznapi használatában már megmutatja.¹⁰

A látás és a csodálkozás kapcsolata legnyilvánvalóbb módon Írisz istennő genealógiájában mutatkozik meg, ami már a *Theaitétosz* idézett helyén is a csodálkozásnak a filozófiában való megszemélyesítéseként bukkan fel. Írisz annak a Thaumasznak a leánya, aki Gaiának, az égi és földi létezők anyjának gyermeke, s Gaia az, aki közvetett módon azzal a léttel kapcsolódik egybe, mely a maga eredetiségében újra csak csodálatos. Miként a szivárvány egybeköti egymással az eget és a földet, a magasságot és a mélységet, valamint a láthatók egészét, úgy uralkodik Írisz az istenek és emberek közötti viszonyon; és ugyanő a szó elosztására hivatott szárnyas követ is, nevének az *erein*ből (beszélni, kimondani) származó etimológiája szerint. És nem csak ez: Alkeusz szerint Írisz az esőisten Zephirrel való nászából szülte Erószt, a szerelem istenét, aki minden kérdést, minden vágyat lecsillapít.¹¹

Az álmélkodás és a kérdés megszületése közötti viszony eredeti problémaként jelentkezik. Ami „megérint” bennünket, ami érdeklődésünket megragadja, kérdésünk tárgyává válik; mivel a bizonytalanság elviselhetetlen, a magyarázat szükségessége utat tör magának. Egy olyan eredeti feszültségben találjuk magunkat, mely felébreszti érdeklődésünket. Ez az oka annak, hogy Hesychios a lexikonjában a csodálkozást és álmélkodást a megrendüléssel kapcsolja össze.

4. A filozófiai *pistis*

Problémánk a következő: kimutatható-e a görög gondolkodás tradícióján belül a metaforikus szó fontossága? Arisztotelész a következőket írja a *Metafizikában*: „mert az ezt követő későbbi kutatásra alkalmas apória a korábbi apóriafelvetések megoldása, és nem tudja megoldani a csomót az, aki nem is ismeri; az elgondolás apóriája éppen ezt a dologban lévő csomót teszi nyilvánvalóvá: (...) mert a kutató

¹⁰ Homérosz, *Iliász*, XVIII., 467; *Odüsszeia*, III., 373; VII., 145; X., 326.

¹¹ Alcäus, in: Theodor Bergk, *Poetae lyrici Graeci*, Leipzig 1882, vol. III, továbbá: Hermannus Diehl, *Anthologica lyrica*, vol. IV, *Poetae melici*, Leipzig 1923.

anélkül, hogy először az apóriákat megállapítaná, hasonló azokhoz, akik nem tudják, hogy hova kell menniük, ezenkívül az ilyen azt sem tudja, hogy vajon a keresettet találta-e meg, vagy sem¹².

Hogy e tézis horderejét megértsük, a metaforikus kifejezésnek a racionálissal szembeni elsőbbségét kell kihangsúlyoznunk.

Először is — Arisztotelész állítása során egy metaforát használ: bármely apória csak akkor lesz megoldható, ha ismerjük a „csomót”, más szóval arra a tapasztalatra utal, hogy egy problémát csak akkor tudunk megoldani, ha megéljük saját „hozzáköttöttségünket” egy olyan objektivitáshoz, amitől nem tudunk megszabadulni. Csak akkor vagyunk képesek saját tudatlanságunkat megismerni — és így az első lépést megtenni az apória legyőzése felé —, ha eme objektivitással kapcsolatba kerülünk.

Az eredeti objektivitása konkrét esetben egy olyan feladat felbukkanásakor tárul fel, amelyet teljesíteni kell, és amely mindenekelőtt a megélt csodálkozásban mutatkozik meg. Az eredeti közvetlenül e kifejezés tulajdonképpeni értelmében jelenik meg, azaz nem bizonyítható, mert hogy utaló jellege van: ennek következménye a kérdés szükséglete, hogy a fenomének jelentését leleplezze, és ezzel egy eredeti „látást”, *theasthai* idézzon fel. Ehhez tartozik még az is, hogy a csodálkozás patetikus jellegű, és az ezzel együttjáró megrendülés ama szükség elszenvedésének — *pathosz*ának — bizonyul, hogy magyarázatot kell találunk.

Mivel a csodálkozás a levezethetetlen birodalmán belül keletkezik, a *thaumazein* az összezavarodás és megrendülés tapasztalatában fejeződik ki. Ezért mutatkozik meg az eredeti a pillanatnyi „itt” és „most”-ban, vagyis a történeti terepén, amelyben a csodálkozást a tudás hiányaként éljük meg. Ebben az értelemben kell — azaz a racionalisztikus értelmezéssel szemben, melyet Plutarkhosz kínál — a titokzatos delphi E jelentését érteni.

De hogyan tudjuk — épp Arisztotelésszel, a racionális gondolkodás elsőbbségének tradicionális képviselőjével ellentétben — a tudás princípiumáról szóló értelmezésünket bizonyítani? Ebben az összefüggésben vissza kell nyúlnunk az arisztotelészi *arkhé* struktúrájához. A *Metafizika* egyik alapvető helyén Arisztotelész azt mondja, hogy „műveletlenség (...) nem tudni, hogy mikre kell bizonyítást keresni, és mikre nem¹³”. A *Második Analitiká*ban kitart

¹² Arisztotelész, *Metaphysica*, 995a 27–37;

¹³ U.o. 1006a 5.

álláspontja mellett és egy olyan kifejezést használ, ami döntő a nyugati gondolkodás számára: a hitet, a *pistis*. A következőt állítja: „Mivel az első princípiumok által tudunk és hiszünk, ennél fogva azokat magasabb fokon tudjuk és hisszük, mivel a későbbieket is csak rajtuk keresztül tudjuk.”¹⁴

Ebben a döntő jelentőségű passzusban bukkan fel a *pistis* terminus: csak a keresztény hagyomány kölcsönöz majd e fogalomnak vallásos jelentést. Arisztotelésznel ehelyett a *pistis* a princípiumok, az *arkhai*, struktúrájának analíziséhez kapcsolódik. „Aki azonban a bizonyíték nyújtotta tudásra akar szert tenni, annak nem csak magasabb fokon kell ismernie a princípiumokat és erősebb hitet beléjük vetnie, mint abba, ami bizonyítandó, (...)”¹⁵. Mit jelent ebben az esetben a *pistis*? Nyilvánvaló, hogy nem a tudásról való lemondást — tehát a dogmatikus értelemben vett hitet —, vagy a vélekedésre (*doxa*) való redukálást. Akkor azonban hogyan jellemezhető az eredeti tudás struktúrája, mely megismerésünk alapjául szolgál?

E kérdés megválaszolásához az arisztotelészi logika alapelveihez kell visszanyúlnunk és megnéznünk, hogyan értelmezi azt. Az ellentmondás alaptételét Arisztotelész a gondolkodás és a beszéd elvének tekinti. Ez a következőképp hangzik: „Lehetetlen, hogy ugyanaz fennálljon és ne álljon fenn ugyanazon egyszerre és ugyanazon szempont szerint... Ez tehát a legbiztosabb minden elv közül (...)”¹⁶

Az arisztotelészi alaptétel értelme csak akkor lesz érthető, ha azon a módon nyúlunk vissza hozzá, ahogyan azt Arisztotelész elgondolta. De nem kerülünk-e ily módon ellentmondásba? Az nyilvánvaló, hogy a bizonyítás alapelvét nem lehet logikailag bizonyítani, mivel az maga a logika fundamentuma. Arisztotelész valójában nem logikai, hanem „elenchikus” bizonyítékot nyújt számunkra. Milyen ennek a struktúrája?

A görög *elegchein* ige többek között pellengérre állítást jelent: akit ennek a kényszernek vetettek alá, az ki van téve a megcsúfoltatásnak. Az „elenchikus” bizonyíték radikálisan különbözik a logikaitól, mivel ahhoz, hogy önmagát legitimálja, nem racionális alapokra, hanem egy elkerülhetetlen kötelelem megmutatására nyúl vissza. Valóban, az, aki az ellentmondás alaptételét tagadja, de ugyanakkor ezzel valamit ki is akar mondani, az aláveti magát ennek a tételnek, vagyis

¹⁴ Arisztotelész, *Második Analitika*, 72a 30.

¹⁵ U.o. 72a 35.

¹⁶ Arisztotelész, *Metaphysica*, 1005b 15.

elismeri az uralmát¹⁷: az egzisztáló a szóhoz van kötve. Mégha a hallgatásba is kellett visszahúzódnia, annak is csak erre vonatkozóan van jelentősége. Az ember a szó pellengéréhez van kikötözve.

Prométheuszi sors? Aiszkhülosz a sziklához láncolt, a nappali gúnyolódásnak és az éji homálynak kitett Prométheusz panaszát a következő szavakkal fejezi ki: „Sem elhallgatni sem elmondani nem tudom / mily sors az enyém”¹⁸. A *pistis* tehát sem nem vélekedés, sem nem racionális tudás és még kevésbé egy vallási kinyilatkozáson alapuló dogmatikus hit: az ellentmondás tételének elenchikus jellege arra kényszerít, hogy meghódoljunk egy útmutatás előtt; továbbá annak lehetetlenségének elismerésére, hogy elkerüljünk valamilyen kijelentést. A *pistis* itt egy alapvető tapasztalat eredményeként kell érteni, egy olyan feladatként, mely egy megszólításban (An-spruch) és egy vissza-szólásban (Wider-spruch) nyilvánul meg. Egy ilyen tapasztalat birodalmában napról-napra — a különböző „itt” és „most” szerint — feltör a megfelelésre váró lét idő- és térbeli jelentésének szüksége. Az ember arra kényszerített, hogy az őt érő megszólításnak megfeleljen.

A lét minden a létezőről szóló kijelentésben megjelenik, mivel a létezők mint olyanok mindig a lét particípiumai, vagyis annak részesei. Minden létezőről azt mondjuk, hogy van — ez a megszólításnak való eredeti megfelelés, mely a nyelvi kifejezésmódban tör elő. De milyen eredeti verbális formában? Nem a logikai, deduktív, hanem a mutató és metaforikus formában, ahol minden szó egyszerre *önmaga* és *nem ön maga*, mivel az csak a lét szólítására adott válasz, itt és most. Tehát nem egy absztrakt, időtől és helytől független szóról, hanem egy retorikus, történeti szóról van szó.

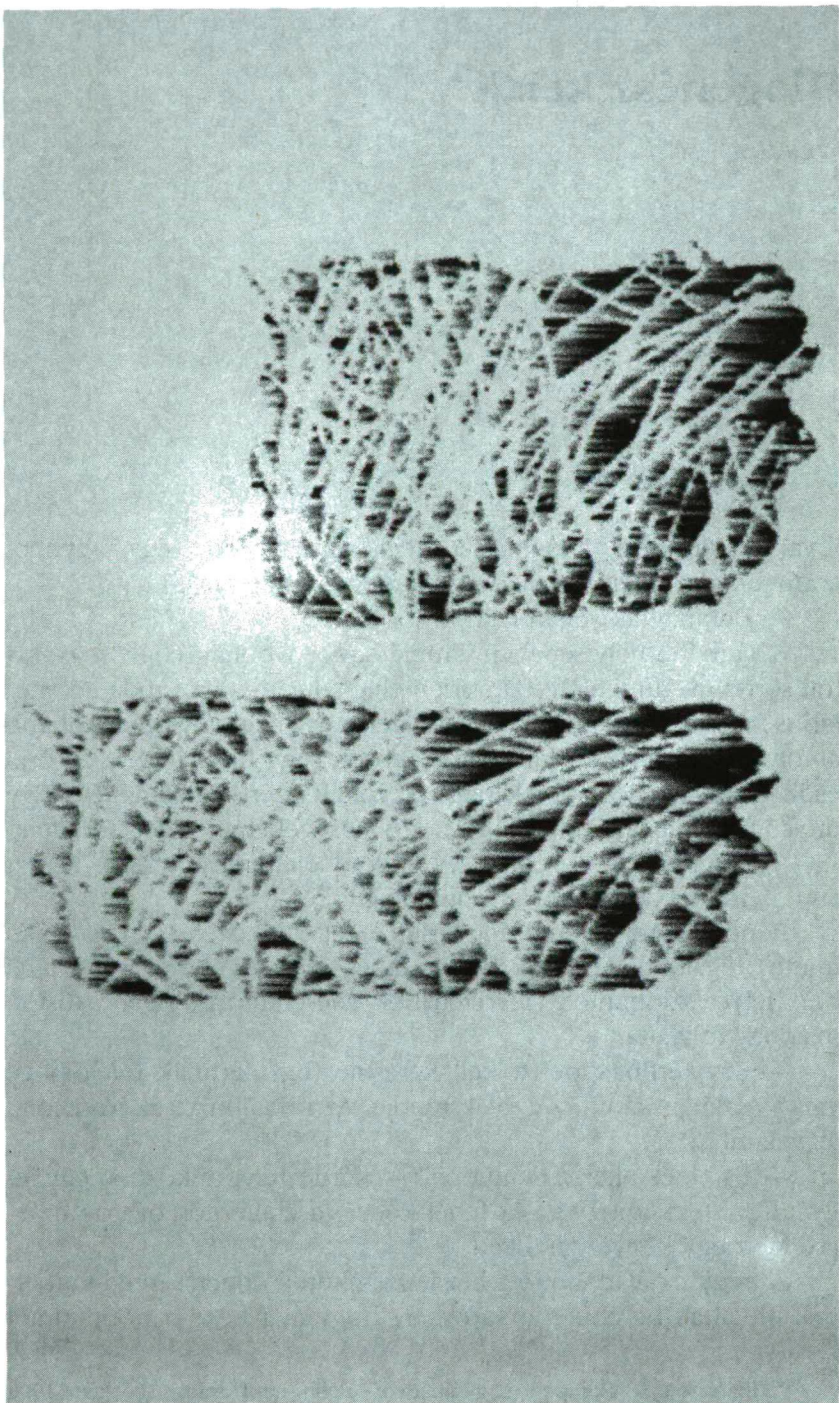
Ezzel a következő lényegi következtetéshez jutunk: a racionális, logikai nyelv többé nem számít eredeti kiindulópontnak ahhoz, hogy eljussunk a létezők jelentéséhez. A lét — feneketlen mélységénél fogva — racionálisan elérhetetlen, s ez megrendít és csodálkozással tölt el bennünket. Ezáltal mutatkozik meg az a-histórikus absztrakt nyelv esendősége.

Budapest

Ernesto Grassi
Fordította: Pongrácz Tibor

¹⁷ U.o. 1006a 20.

¹⁸ Aiszkhülosz, *Leláncolt Prométheusz*, V. 106.

Szegi Amondó: Vonalak I.

Diogenész kertje*

(részlet)

Jóval azelőtt, hogy Diogenészt megismertem volna, egy ragyogó, aransárga szeptemberi napon, Zénó így szólt hozzám:

— Bemutatlak valakinek.

A Klub kerthelyiségében ültünk, egy-egy pohár félig elfogyasztott sörrel magunk előtt. Bágyadt meleg volt, abból az andalító, mélabús fajtából, aminek már nem is igen van köze a nyárhoz, inkább amolyan interregnum két évszak között, egy kis haladék az őszi esők előtt. És az emberek hálásak voltak ezért a haladéért. Egy utolsó rohammal megszállták a kerthelyiségeket, és hideg sört ittak.

— A tétlenség. A semmittevés. A tehetetlenség érzése. Ez az, amit nem szabad megengednünk magunknak.

Zénó lassan, jelentősegteljesen ejtette ki ezeket a szavakat, mintha legalábbis egy titkos bölcsesség szentségébe avatott volna be. Mélyet szippantott cigarettájából, energikusan kifújta a füstöt, majd így folytatta:

— Egy férfinak pénzt kell keresnie. Egy férfinak felelőssége van a családjáéért. Ez a világ rendje. Az irodalom... az irodalom, az valami más.

— És kinek akarsz bemutatni? — kérdeztem, miközben egy legyet figyeltem, ahogy a kék-fehér kockás asztalterítón óvatosan be-cserkész egy kenyérdarabkát.

A négy év alatt, amióta hazát cseréltünk, engem annyi embernek mutattak be ebben a városban, hogy már kész panoptikumot

* Elhangzott a Pompeji hagyományos Bálint-napi felolvasóestjén 1996 február 14-én, a szegedi Impala-Házban.

őriztem a fejemben. Ott volt például az a biztosítási ügynök, aki váltig tagadta, hogy az, és akivel szintén Zénó hozott össze. Utólag persze töredelmesen bevallotta, hogy csupán azért adta meg neki a címünket, mert már nem tudta másképp lerázni. Ez a finom, akartáskás, manikűrözött körmű úriember, akit Zénó ráncszabadított, pénzügyi tanácsadónak vallotta magát, és arra lehetett következtetni, hogy csupán merő jóindulatból és szeretetből igyekszik rávenni az embereket arra, hogy adják neki oda a pénzüket. Határozott volt és magabiztos, mindenáron azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy ő aztán tudja, mitől forog a világ. A maga módján tudta is. Ragaszkodott hozzá, hogy mindig más néven nevezze a dolgokat, mint ahogy általában szokás. Amikor rákérdeztem, hogy ugye, tulajdonképpen ügynökre van szüksége, aki házról házra jár, és igyekszik megfőzni az embereket, hogy havonta váljanak meg egy bizonyos pénzösszegetől, akkor határozottan megrázta fejét, elnézőn mosolygott, mint egy értetlen nebulón, majd elmagyarázta, hogy egyáltalán nem erről van szó, hanem „kapcsolatba kell kerülni” az emberekkel, „szakmai tanácsot kell nekik adni” arra nézve, hogy a jelenlegi gazdasági körülmények közepette tulajdonképpen hova is kéne befektetni a pénzüket... ez pedig, ugye, valami egészen más. Mindenáron be akart szervezni a saját hálózatába, amit két évig építgetett maga köré, egy keresztespók szívós munkájával szövögette szálait a városban és környékén, és most már csak abból élt, amit saját emberei megkerestek a számára. Igazi pénzügyi strici volt, aki ügynököket futtatott. Gondosan lementszegetett, apró bajuszocskája szinte meg se rezzen, mialatt a gazdag és gondtalan életet ecsetelgette, ami énram is vár, persze, csak ha belépek hozzá, leszurkolom a kauciót (körülbelül kéthavi lakbérem összegét), aminek fejében megengedi, hogy egyáltalán dolgozhassam neki, és ezt csak úgy mellékesen említette, de nagylelkűen hozzá is tette azonnal, hogy ezt az általam befizetett összeget akár két hónap alatt vissza is kaphatom, amennyiben teljesítem a normát. Vagyis ha nagyon jól dolgozom, akár még fizetnem sem kell azért, hogy dolgozhassam. Amikor aztán megtudta, hogy külföldi vagyok, vagyis hát jogilag „nehezen definiálható”, egyből elveszítette az érdeklődését irántam; arcvonásai kissé megnyúltak, és nem tudta leplezni a csalódását, amiért kénytelen volt egy órát hiába játszani a szerepét; már-már emberi kinézetet öltött, ahogy kiábrándult képpel ült előttem a széken, és nem is igyekezett megőrizni magán a határozott

üzletember pózát. Ellazult, kiengedett, mint a színész az öltözőben, előadás után. Egy rövid időre megmutatta önmagát. Egyszer-kétszer az órájára tekintett, mindenre bólogatott, amit mondtam, miközben lassan, de nem ráérősen elpakolta prospektusait, és egy kedvező pillanatban, amikor két másodpercig éppen senki sem szólalt meg, váratlanul rádöbrent, hogy már ennyi idő van, majd ügyes hadmozdulattal elvonult a csataterőről. Amiért igazán hálás voltam neki.

Közben a légy megrohamozta a kenyérdarabkát, és minden létező csápjával-végtagjával birtokba vette. Zénó nagyon jól tudta, hogy négy éve, amióta feleségemmel ebben az országban élünk, hiába keresek munkát. A mai bizonytalan időkben senki sem foglalkoztatott szívesen külföldit, menekültet meg főleg nem. Mert a menekült, amellett, hogy külföldi, egyéb hátrányokkal is rendelkezik: múltja van, nem ritkán tragikus, de legjobb esetben is szomorú, vagyis hát sajnálni illik, márpedig akit sajnálni illik, azt nem illik éhbérért dolgoztatni. Jobb tehát nem is alkalmazni.

Két fiatal egyetemista lány jött be a kerthelyiségbe, elvonultak asztalunk mellett, közben szendén odaköszöntek Zénónak. Zénó tekintetével követte a lányok alakját, és látva arcán a sunyi mosolyt, tudtam, ha most azonnal nem szólok közbe, mindjárt a nőkről kezd el mesélni.

— Szóval, kinek akarsz bemutatni?

Tartottam tőle, hogy megint valami ügynököt tervez a nyakamba varrni.

— Egy nagyon fontos embernek — felelte, miután a lányok eltűntek tekintete elől.

— És mennyire fontos?

— Nagyon. És biztos pénz.

— De ugye, nem ügynök?

Zénó elvigyorodott.

Eszembe jutott egy másik ügynök is, egy tisztítószer ügynök, akit, igaz ami igaz, nem Zénó szállított. Őt éppenséggel a feleségem hozta haza. Filigrán, negyvenes éveit ügyesen titkoló elvált hölgy volt, első pillantásra maga a szerénység, kicsi és csendes, akinek az utcán talán előbb vennénk észre az árnyékát, mint őt magát. Viszont büszkén vallotta be, hogy ügynök. Nem tudtam, mi lelte a feleségemet, hogy hazahozta. Ilyesmi egyáltalán nem jellemző rá. A kis hölgy betepegett a lakásunkba, oly visszafogottan és szabad-

kozva, hogy szinte súrolta a falat. Nem kért semmit, kávé sem, mint megjegyezte csendesén, nem iszik és nem dohányzik. Leült a kényelmetlen vendéglátó székünkbe, kicsi táskáját ölébe vette, és csontkeretes, hatványozottan dioptriás szemüvege mögül úgy nézett ránk, mint egy kedves nagynéni, aki éppen családlátogatáson van. Először egy kicsi reklámfüzetet húzott elő táskájából, majd mesélni kezdett önmagáról és a cégről, amelynek dolgozik, miközben a kis füzetet úgy morzsolgatta ujjai között, akár a rózsafüzért. Korábban biológiát tanított egy gimnáziumban, de kilépett, elege lett a szemtelen kölykökből, a minimálbérből, „több” életet akart, magyarázta. Aztán rátért a tárgyra. Tekintete egyszeriben megváltozott, szeme az üveg mögött kikerekedett, valami idegen tűz lobbant benne, és egyre inkább emlékeztetett ragadozó halra, mint kedves nagynénire. A pici táskájából hatalmas, fehér rajzlapot húzott elő, fölbiggyesztette szobánk falára, vastag, vörös filctollal egy pontot rajzolt a papír felső részébe, és közölte velünk, hogy az a pont nem más, mint álmaink szimbóluma. Aztán elemeire bontotta a vörös pontot, és mi ámulva láttuk, hogy abba a pici, körömnyi pontba, ami nem nagyobb, mint egy tucat légypiszok, mi minden belefér: kertes ház, autó, kutya, fürdőmedence, külföldi nyaralás, ékszerek, kamatozó betétek, biztos öregkor, stb., stb... És akkor jöttek a vörös vonalak, amik a pici pontból indultak ki, szerteágaztak és behálózták a fehér papírt, útközben újabb pontocskákat hagytak maguk mögött, illusztrálendő eljövendő karrierünk egyes állomásait, és a kis hölgy, ahogy egyre jobban belemelegedett a beszédbe, már már eksztatikus révületbe emelkedett, mintha csak egy pajzán, erotikus történetet mesélne, szája meg-megrebbent, amikor a lényeges kulcsszavakat („befektetés”, „részesedés”, „fiktív tőke” és „aktív tőke”) kiejtette, és tekintete néha elakadt a papíron, mintha már nem is volna egészen jelen; már nem is hozzánk beszélt, elfelejtette, hogy mi is ott vagyunk, csak mondta a magáét, és egyre reménytelenebb próbálkozásokat tett arra nézve, hogy világossá tegye számunkra a pénzügyi tranzakciók bonyolult rendszereit, és hogy maga is bele ne zavarodjon a sokszámjegyű végösszegekbe, amelyeket úgy húzott elő az emlékezetéből, mint a bűvész a nyuszikat a varázskalapból. Közben a rengeteg pont meg ákombákom a rajzlapon fokozatosan valami homályos formát öltött, egy kissé csempe, de nyilvánvalóan piramisszerű képződményre hasonlított, és legvégül a piramis tetejére egy hatalmas piros pont került, a pon-

tok pontja, vagyis az álmok álma, a csúcs, a karriernek netovábbja: a mosogatószer-terjesztő hálózat főnökségi posztja. Láttam, ahogy a meggyőzés kimerítő igyekezetében verejtékezni kezdett, hóna alatt a ruhán nedves folt keletkezett, és homlokán apró izzadság-cseppek gyöngyöztek. A végén egy kedves, bár valahogy távoli és fáradt mosollyal a hölgy ránkpillantott, mint aki végre sikeresen földet ért, és azt hiszem, ha nem is tapsot, vagy kitörő lelkesedést, legalább valami elismerés-félét várt tőlünk. De bizonyára csak fásult, bamba tekintetünkkel találkozott, mert néhány perc múlva, ugyanazzal a szerény észrevétlenséggel, amellyel érkezett, el is távozott. Csak valami kellemetlen, viszolygó érzést hagyott maga után. Mint amikor véletlenül rányitjuk valakire a fürdőszobaajtót, akaratunk ellenére tanúi leszünk valaminek, aminek nem kellene, és aztán a képpel, ami bennünk ragadt, nem tudunk mit kezdeni. Csupán zavarunkban egy kicsit szégyelljük magunkat.

Aztán ott volt az új idők igazi új embere, a maga — súlyra sem elhanyagolható — valóságában: a helyi lap főszerkesztője, a nagy tőke nagy embere; ő már profi volt a maga területén, szó se róla: az előszobában formás titkárnő fogadott, arcáról a hivatalos mosoly akkor sem olvadt le, amikor hátat fordított, hogy bejelentsen a Főnökének, formás kis popsiját elsétáltatta a párnázott ajtóig, miközben a puha, halványrózsaszín futószőnyeg elnyelte ringó lépteinek zaját. Az ajtó mögött, a terebélyes íróasztal túloldalán, ott trónolt a Főnök, lila zakóban és papagájtarka nyakkendőben, előtte zümmögő számítógép vibrált, az asztal szélén, mint egy szundikáló, fekete öleb, jókora telefax pihent, millió műtyürkével és gombocskával, mellette, szinte lezser hanyagsággal ott felejtve a mobiltelefon; az asztal innenső szélén, milliméternyi pontossággal a peremhez igazítva, faragott tolltartó, benne, bizonyára csak díszként, vagy a szerkesztői szoba archaikus hangulatát felidézendő, gondosan kihelyezett ceruzavégek, mint lándzsahegyek meredeztek az ég felé. A Főnök egy zsírpecsétes papírtálcáról hamburgert evett, olykor szalmaszálon kólát szürcsölt mellé, és a barna, politúrozott mahagóniasztalra hagymakarikák potyogtak. Úgy léptem be hozzá, hogy munkát keresek, és előtte már elküldtem neki megjelent írásaimból egy kis válogatást. Kegyes nagyvonalúsággal fogadott. Elcsevegtünk, vagyis hát ő csevegett, én meg hallgattam, mert szóhoz nemigen jutottam. Valaha ő is foglalkozott irodalommal, mesélte két fát között, verseket írt, és nem is rosszakat (állította), de hamar rá-

jött, hogy abban semmi pénz sincs. Aztán panaszkodni kezdett, a rengeteg panasz, amit rámozdított, szinte belepréselt a fotelba: hogy neki milyen nehéz a sora, ekkora szerkesztőséget vezetgetni, meg hogy milyen felelősség, az ő jó szíve mellett, a tetejében még szigorúnak is kell lennie a munkatársakhoz, mert a norma, a költségvetés, a papírárak és a növekvő remittenda, na és persze, nem utolsósorban, a politikai érdekek, az aztán... haj, de minek panaszkodjon, épp a múlt hónapban bocsátott el húsz embert, mert a lapnak rentábilisnak kell lennie egy év múlva, mondták a tőke szürke eminenciásai, húsz ember meg csak sok kenyeret eszik meg, hát még mennyit megiszik?, különben sem kell ezt lapot már írnia senkinek, kitöltik a hirdetések, hát nem? Ő nagyon sajnálja. Igazán. Tiszta szívből. Az írásaim nem rosszak, sőt, neki, személy szerint, tetszenek is. De hát... Különben, szeretem-e a focit?, kérdezte, én meg mondtam, hogy nem különösebben, és ezzel nekem végképp befellegzett. Igaz, legalább kikísért az ajtóig, még kezét is fogott velem, és egy hagymaszagú „sok szerencsét” kívánt, miközben szemével intett a csinibabának, hogy most már jöhet.

Szó ami szó, a Jehova tanúja sem volt hétköznapi jelenség. Őt aztán senkinek sem kellett bemutatnia, jött magától is. Mint egy makacs díjbeszedő, hetente háromszor megjelent nálunk, kiritttyentve, akár a főszerkesztő (végül is hasonló ügyben utaztak: mindketten pénzzé tették az ígét), csak nem olyan tarkán, mert hát a próféták csak nem járhatnak akárhogy, és mindenáron meg akart győzni arról, hogy úgylis minden mindegy, mert hamarosan itt a világvége. Ez még rendjén is lett volna, de arca mindig simára volt borotválva, a zakója, mintha ráöntötték volna, méretre készült, cipője csillogott, és a próféta tetőtől talpig szaglott a kölnivíztől. Első alkalommal, amikor becsöngetett hozzánk, azért engedték be, mert azt mondta, hogy könyveket árul. Amikor kiderült, hogy milyeneket, már késő volt. Nem volt rossz ember, csak naiv és makacs, mint a fanatikusok általában, és tényleg meg volt róla győződve, hogy nekünk használ vele, ha a nyakunkra jár, és irigylésre méltó önuralommal viselte el szótlan, flegma jelenlétemet. A feleségemnek nem volt lelke elküldeni, hiszen még zuhogó esőben is képes volt kigyalogolni hozzánk a város szélére, és amikor meglátta jóindulatú, kutyahűséggel ragyogó tekintetét, mindig megesett rajta a szíve. Végül már úgy tűnt, mi teszünk jót vele, ha beengedjük. Ezeken a „beszélgetéseken” én általában hallgattam, de a feleségem itt-ott vitába szállt, az

ő kedves, aranyos, vitriolos modorában. Az értelmes és hű szolga pedig, ahogyan önmagát nevezte, meg sem moccanva a kényelmetlen karosszékben, amibe belekényszerítettük, mérhetetlen türelemmel, a kiválasztottakra jellemző leereszkedő jóindulattal feleltetett és magyarázott, ölében egy elnyűtt Bibliával, melynek lapjai közül úgy lógtak ki a különféle színű és méretű könyvjelzők, mint valami preparált kutyanyelvek. Ő is számokkal jött, akárcsak az a filigrán extanárnő, a mosogatószerügynök. A próféta is osztott meg szorzott, évszámokkal dobálózott maga körül, bizonyítandó, hogy a végítélet napja már előre meg van határozva, amiben én magam sem kételkedtem, de akárhogy lestem a számokat, fürkésztem a bonyolult, néhol már irracionális műveleteket, a pontos dátumot csak nem árulta el. Pedig egy alkalommal meg is jegyeztem, hogy szívesen bekarikáznám piros ceruzával a naptáramban, nehogy elmulasszam, de valahogy nem értette a viccet. A prófétáknak sosem volt humorérzékük. Nagyon komolyan, már-már sértve közölte velünk, pontosabban a feleségemmel, mert engem aznap többé már egy pillantásra sem méltatott, hogy az idő valóban rövid, rövidebb mint gondolnánk, és még azt is elárulta, hogy a mi életünkben biztosan bekövetkezik. De még mindig nincs késő, rá lehet térni az egy és igaz útra, és akkor mi is üdvözülhetünk, vele együtt, és akkor ott lengethetjük majd mi is a pálmaágot a többi kiválasztott társaságában, amikor a Messiás ismét alászáll közénk a felhőkből (és nem a fellegekből, bár szerintem így költőibb), és én elképzeltem magamban, ahogy ott állunk a feleségem meg én, kezünkben irdatlan pálmaággal, és izzadva, lihegve kaszáljuk vele a levegőt... Bár igaz, jegyezte meg szerényen a próféta, hogy a kiválasztottak száma eleve korlátozott, a mennyekbe emelendő kontingens, valami homályos okból kifolyólag, száznegyvennégyezer főben állapított meg, egy fél kobakkal sem több, ezért aztán tényleg igyekezni kell az áhítattal és az igaz tan terjesztésével, mert az idő sürget, és bizony nem árt, ha az ember mielőbb bebiztosítja a helyét, még itt a Földön, mert elég nagy lesz majd a tolongás. Eszerint, aki teheti, helyjeggyel utazhat, mondtam, de a próféta nem nézett rám, egész tűzerejét immár a feleségemre összpontosította, és ecsetelni kezdte az örök békét, ami majd beköszönt a Földön, az ezeréves békét, és abban az új világban majd mindenki boldog lesz és elégedett, a farkas a báránnal jószomszédi viszonyban él, és az oroszlán majd a gazellával alszik. Ez nekem különösen tetszett. Egy alkalommal

meg is kérdeztem, hogy akkor majd mit fog enni az oroszlán? Itt kénytelen volt felém pillantani, és magától értetődően megjegyezte, hogy természetesen szalmát. Kíváncsi voltam, hogy szalma honnét lesz majd abban az új világban, mert ha ott is csak szántani kell majd meg aratni, földet túrni és vasat bányászni, hogy aratni is lehessen, hát akkor az sem lesz éppen mindenkinek szép új világ... Aztán egy alkalommal, amikor amúgy is rossz passzban voltam, és már elegendő volt a bárgyú jószágból, mert tudtam, hogy nyakunkon az elseje, és a lakbér még nem jött össze, munka nem volt a láthatáron, a beígért tiszteletdíjak késtek, a feleségemmel előző nap vészekedtünk, a kislány is beteg volt, meg különben is, számomra az egész élet aznap, úgy ahogy volt, bűzlött, és dühös voltam a feleségemre, amiért ajtót nyitott a prédikátornak, ezért egyszer csak megszólaltam, teljesen függetlenül a témától, ami éppen a terítéken volt, és vagy tíz percig egyhuzamban mondtam a magamét, nem kímélve senkit és semmit, de főleg nem a képmutatókat és a farizeusokat; az Ige pénzváltóinak neveztem őket, meg a papokat is, akiket ő maga is bírált jónéhányszor, és közöltem vele, hogy szerintem nincs közöttük semmi különbség — azt hiszem, számára ez volt a legnagyobb sértés —, mindegyik csak uralkodni akar, ki a lelkén, ki a testén az embernek, de egyik se fogadna be, ha nem volna fedél a fejem fölött... És a tetejében még tévesen szokta idézni a Bibliát, tettem hozzá kajánul, de ez még hagyján, a baj az, hogy egyáltalán nem érti, miről van ott szó, ami végső soron nem az ő hibája, mert amikor én a Bibliát tanulmányozni kezdtem, ő még hivatásos ateista volt... meg valami olyasmit is mondtam, hogy még ha igazat beszélne is, akkor sem tudnék hinni neki, mert arany nyakkendőjét hord, és én nem akarok olyan emberekkel együtt pálmaágot lengetni, akik nyakkendőjét viselnek... És akkor már, üsse kő, inkább nem kérek helyjegyet a paradicsomba. Zavarba jött, és úgy nézett rám, mint az olyanra szokás, aki előkelő társaságban hangosan elszellenti magát, majd mentegetőzni próbált, magyarázkodni, de aztán soha többé nem jött. Még ma is bánt a lelkiismeret. Alapjában véve mégiscsak jó ember volt...

A chilei szűz*

Juan Ramírez del Cordo alig tíz éves volt, amikor kiszemelték neki jövődőbeli feleségét, a hozzá hasonlóan jó családból származó Mercedes María Alessandrót, akibe, mint ahogy elmondta nekem, rögtön az első látásra, bele is szeretett. Nem tudhatom mennyire pontosan, de Juan Ramírez emlékezett arra a kitüntetett pillanatra, amikor először meglátta a csapzott Mercedes María ezüstös tekintetét, az Alessandro család valparaisoi nyaralójában, emlékezett az ízléstelen fülesfotelra, a függönytelen ablakokra, az asztalon heverő, három meztelen narancsra, s hogy az egyik oldalán már enyhén kiütközött a zöldes penész, az áporodott, kesernyés szagra, és a falon arra a rikító fehér foltra is, amelyet egy festmény hiányának gondolt. És emlékezett a kislány karján arra a lila foltra, amely olyan lassan terebélyesedett, akár a sírás. „A szobában — mondta Juan Ramírez nagyon világos volt, és ha tudtam, csak ebből, és semmi másból, már tudtam akkor is, hogy ez a vézna lány, akinek olyan vörös volt a haja, hogy állítólag már a születése előtt átvilágított az anyja hasán, nagyon beteg.” Úgy vette el feleségül, hogy tudta, nem teheti a magáévá sohasem: Mercedes María ugyanis vérzékeny volt, s már első menstruációját, egy június 20-ai felhős éjszakán, alig élte túl. Szülei házát először akkor hagyhatta el, amikor házasságot kötött Juan Ramírezzel, 13 éves korában, a santiagoi San Francisco templomban, 672 ember, egy iráni macska, és az Úr színe előtt.

Azt az izgalmat és vérvesztéséget, ami a szüzesség elvesztésével jár, leginkább az apa, Pedro Alessandro gondolta így, Mercedes María nem bírta volna ki, vagy lehet, hogy kibírta volna, de nem

* Elhangzott a Pompeji hagyományos Bálint-napi felolvasóestjén 1996 február 14-én, a szegedi Impala-Házban.

kockáztathatták meg, és tulajdonképpen ezért, és csakis ezért: Juan Ramírez kiherélte magát.

Viaux tábornok szokásos augusztusi estélyén találkoztam velük először. Tangót táncoltak. Juan Ramírez, aki akkoriban már híres énekes volt, sötétkékgingben, a derekán bársonyszalaggal, felesége fehér, térdig se érő, francia grenadin kisestélyi ruhában: olyan lendülettel és összeszokottan táncolták be a kert lampionokkal körülvett parkettjét, hogy két dolgot gondoltam akkor: egyrészt, hogy a férfi féltékeny, másrészt, hogy a nő nem a felesége, csupán szeretők, akik tangón tengődnek, és csak a vad táncok ritka órájában lehetnek együtt. Amikor a harmónikás, egy tohonya ibériai férfi, abbahagyta, hogy gyöngyöző homlokát megtörölje, Juan Ramírez hátradöntötte a feleségét és könnyedén ráhajolt: az asszony dús haja leomlott a keramitpadlóra, néhány hajtűje leesett, s pár óra múlva, amikor véletlenül az egyikre ráléptem, s hallottam halk reccsenését, emlékszem: megrázkódtam a vágytól.

Juan Ramírez keveset csókolódzott a feleségével. Mercedes María harmadik csókja után, jeges könnyeket sírt; és ahol e könnyek lefolytak, lettek első ráncai. Chile egyik legjobb templomi fiúénekes volt, és éppen e csók után, 13 éves korában, mielőtt mutálni kezdett volna, ült be a kádba apja borotvakésével, hogy lassan —, mivel a bőr alig-alig akart szakadni, és a víz a vértől átláthatatlanul bordóvá lett — levágja a heréit. A levágott herék, mint páros medúzák úsztak fel fehéren, és mivel két buborék szabadult fel alóluk, Juan Ramírez úgy gondolta, hogy sohasem lehetett volna gyereke.

Körülbelül tíz éve nem volt már felderíthető, és mondjuk így, ha e szó jelent ilyesformán valamit, meleg otthonom; kiköltöztem az utolsóból is, akár egy elfelejtett versből, mert minden város undorított valamiért; volt, hogy csak azért költöztem el, mert a városrészben, ahol éltem, és csakis ott, heteken át esett kíméletlenül és nagyképpen a hó, és már arra a vacak településre, ahol felnőttem, sem emlékeztem jobban, mint közeli álmaimra; s talán ezért, nem is tudtam olykor, hogy akiket ismerek, nem álmaim szereplői-e, s éppen a legálomszerűbb ismerőseimet, a kasztrált Juan Ramírezt például, gondoltam valódinak, holott, hogy nem álomi hős, nem bizonyította más, csak mi benne a legálomszerűbb volt, a hangja, hiszen egy szikár, macsó férfitestben volt, teljesen képtelenül, ez az üde gyermeki hang: éneke erotikus volt, ami nem azt jelentette, hogy el

tudott bűvölni anyáskodó vagy gyermektelen nőt (ennél undorítóbbat nehéz elképzelni), hanem éneke abban az értelemben volt erotikus, hogy az aktusban tapasztalható meg legközvetlenebbül és legdrámaibban, ha még nem fenyeget, a halál.

75 májusában, New Yorkban, a 169. utca és a Boston út sarkán, egy katalán étteremben (a nevére már nem emlékszem) a ruhatárnál találkoztam Juan Ramírezzel. Szilvakék Armani felöltőt viselt.

Gluck Orpheuszát énekelte akkoriban a MET-ben.

Együtt vacsoráztunk.

Úgy vetette a lábait keresztbe, ahogy kényelmesen csak nők tudják. A körmeit sem úgy nézte meg, mint egy férfi: ujjait nem a tenyerére hajlította, hanem enyhén szétfeszítette, és kézfejét fordította maga elé. Egyébként nem volt benne semmi nőies, semmi hímringyós. Meghívtam egy kávéra, és estig ültünk, keveset beszélgetve, az ablak melletti, kétszemélyes asztalnál. Juan Ramírez lassan kavargatta a feketéjét, és mosolygott, amikor illetlenül Mercedes Mariáról kérdeztem; igaz tudtam, csak szerettem volna, ha beszél róla, tőle akartam hallani, hogyan halt bele Mercedes María abba a csókba, amitől megrepedtek az erei, és teste minden nyílásán át, kifolyt a vére: mintha elhasadtak volna vére felhői, és elárasztotta volna testét a vágy esője, de Juan Ramírez nem mondott semmit, csak mosolygott; s odakint szemerkélni kezdett az eső, a forgalom nőtt, két sárga taxi dudált, és eszembe jutottak kihunyó tábortüzek, mert New York éjjel, a megannyi indexlámpa fel-felvilanó piros fénye miatt olyan, akár azok a parazsak, amelyek fölött fázósan, melegítőben szalonnákat pirítottam üvegesre, s láttam miként nyitja ki, a 169. utca túloldalán egy szavannaszőke nő, kockás esernőjét, láttam, ahogy felnyomják az elektromos ablakemelők az autók ablakait, ahogy felöltőjét összefogva, kissé megdőlve, egy ősz férfi siet el az étterem előtt; és arra gondoltam, hogy bár furcsa, hogy ott, a leghetetlenebb és a legkétségbeejtőbb városban, de otthonra találtam.

Szeged

Kolozsi László

A három trón dicsérete*

*Kékesi Zsolt*nak

Egyszer az istenek városában trónján ült Indra. Tróntermében jelen volt a nyolcvannyolcezer szent bölcs, mind a háromszázharmincmillió isten, a nyolc világőr, a negyvenkilenc viharsszellem és a tizenkét Áditja, jelen volt a Hold, Nárada, Tumburu meg a tündérlányok, valamint a szellemzenészek teljes csapata. Vikramáról tanakodtak. És bizony, hosszú időbe telt, mire mindenki elmondta a véleményét, míg megvitatták az elhangzott összes javaslatot, kétszer is mérlegre téve mindent, de hát az istenek türelme végtelen. Végül Indra mondta ki a döntő szót:

— A teljes földkerekségen nincs, és nem is lesz Vikrama királyhoz fogható dicsőséges, másokat segítő, vitéz uralkodó.

Az ítéletet mindnyájan csendben, illő tisztelettel fogadták, ittak egy pohár szómát — a leendő nagy király egészségére koccintottak valamennyien —, aztán hazamentek. Akkor Indra parancsára elindult az Őstehén. A ragyogó, magas égből le a halandók világába, szélesebben suhant a szikrázó égen át, óriás hegyeken, kanyargó folyókon és hatalmas erdőségeken vágott át szempillantás alatt, s repült egyenesen Uddzsajiní városába. Hátán az első ajándék, az első trón. Volt nagy csodálkozás a városban — azt mindenki elhiheti —, az emberek nyomban összeszaladtak, leborultak az Őstehén előtt, úgy imádták őt.

Vikramáditja tizenhat éves volt abban az időben. Az események persze megrázták őt is, felkavarták mélyen, egészen belül, az elkövetkező napokban még a szokottnál is nagyobb odaadással végezte az áhitat szertartásait, de aztán szép lassan visszaállt a régi

* Elhangzott a Pompeji hagyományos Bálint-napi felolvasóestjén 1996 február 14-én, a szegedi Impala-Házban.

rend. A reggeli ájtatosságok, séta a kertben tanítóival, a követségek, a meghódolt uralkodók fiainak fogadása, vége-hossza nincs tanácskozások, melyeken végig illedelmesen kellett viselkednie, bármennyire is unta az egészet. Gondolatai minduntalan elkalandoztak. A nyitott ablakon át, ki a várost övező ligetekbe, ahol néha ő is részt vehetett a vadászatokon, ismeretlen, messzi földeket megjáró emberekkel beszélhetett, lóbálhatta a lábát, vagy éppen kockázhatott, igen, ezt szerette a legjobban. Mert Vikrama szenvedélyes kockajátékos volt, ez az igazság. Eltelt három hónap, vagy talán valamivel több is. A miniszterek az ezeroszlopos csarnokban állították fel Indra ajándékát, majd papokat hívtak, elvégeztettek velük minden előírt szertartást, hogy a legközelebbi szerencsés napon, szerencsés csillagálláskor, a bráhmanák áldó igéitől kísérve elfoglalhassa új trónját az uralkodó. Aznap a séta alatt tanítói különösen nagy odaadással magyarázták neki a bölcsesség titkait, ő pedig igyekezett, tényleg komolyan igyekezett, de szavaik értelmét mégsem sikerült felfognia. Valami oszlopról szónokoltak, hogy „egy oszlop esetében az nem valós ismeret, hogy 'ez egy oszlop, egy ember, vagy más', hogy itt az 'ember vagy más' hamis ismeret. 'Ez csakis oszlop': ez a valós ismeret”, de Vikrama, igaz, komoly arccal — ebben nagy gyakorlata volt —, már egészen másra gondolt. A pompás felvonulásra, az éljenző tömegre meg egy fiatal nőre is, akire maga sem tudta, honnan emlékezett.

Minden az előírások szerint zajlott. A papok varázsigéket énekelve meghintették a királyt szent fürdőhelyekről merített vízzel, amelybe varázsserejű füveket szórtak, idős asszonyok elvégezték a por lemosásának szertartását, bráhmanák megáldották, dalnokok magasztalták, ő pedig kitüntetésekkel ajándékozta meg a négy rendet. Ott állt hát egyedül, háttal a sokaságnak, a pompás emelvény előtt, melyre harminckét lépcső vezetett. A lépcsőfokok mindkét oldalán egy-egy szobor, az alsó világ, a sötétség démonainak torzképű szobrai. Vikramáditja szíve nagyot dobbant. Csak ő látta. Igen, annyi ember közül egyedül ő, egyedül ő látta, hogy élnek, mozognak a szobrok, várják, figyelik, és gonosz, torz pofájukon — az istenek akarták így — felfedezte a szépet. Valamit, ami nem idegen, inkább ismerős, otthonos, és akkor elindult, kezében jakfark legyezővel, feje fölött fehér napernyővel a sötétség lépcsőin felfelé, a sötétség lépcsőin lefelé, valósággal égette a tűz. Mert az éjszaka fény és tűz, tanítói sokat meséltek neki erről. Ezer évig tartott minden lépés. Ezer

hosszú, irgalmatlanul nehéz, szenvedésteli évig, és ő bebarangolta az éjszaka szurdokait, vakon és süketen, látón és tanulva, tanulva harminckétezer éven át. Aztán megfordult, arccal a sokaság felé. A látvány cseppet sem volt kedvérevaló. Nagyon közlelő, szinte belülről látta alattvalóit, külön-külön mindegyiket, a gondolataikat, a vágyaikat, és haragot érzett, szomorúságot meg végtelen undort. A meghódolt uralkodók fiai közül hármat még aznap felakasztatott, továbbá száműzte egyik miniszterét, mert a hamisságot, amit bennük talált, képtelen volt elviselni. „Vikrama, a törvényhozó”, attól kezdve így beszéltek róla az emberek, és ő valóban átíratta a törvények könyveit, igazságot, ítéletet osztott a trónon ülve, vagy a város utcáin, éjszakákon át álmatlanul hánykódott egy-egy nehezebb ügy megoldását kutatva, fáradhatatlanul. A reggeli séták alatt nagy igyekezettel magyarázta tanítóinak a bölcsesség titkait, azok pedig lejegyezték minden szavát. Nem figyelmeztették már, ha mondandóját nem a megfelelő taglejtések kíséretében adta elő, nem szóltak rá soha, ő pedig örökösen versben beszélt, méghozzá tizes mértékben, olyan hibátlanul, hogy öröm volt hallgatni. Amikor tanítói, illő tisztelettel, faggatni kezdték, így válaszolt:

— Az egyik öt és a másik öt együttvéve tíz, és ez a kockajáték nyerő dobása. Ezért minden országban étel a tizes nyerés. A virádsz veremérték tehát ételt eszik, és az egész világmindenséget látja.

Szavai mélyen elgondolkodtatták a bölceket, mintha csak Indra szavai volnának, titkokkal és bölcsességgel viselősek.

Amikor Vikramáditya betöltötte tizenhetedik évét, az Őstehen elhozta neki a második trónt. A miniszterek újra fontoskodni kezdtek, bár talán kevésbé határozottan, mint egy évvel korábban. Elvégezték az előírt tizenhat szertartást, és a kijelölt napon Vikrama — kezében jakfark legyezővel, feje fölött fehér napernyővel — elindult a harminckét lépcsőn felfelé, háttal a tömegnek, egyedül. A szobrok éltek, csak ő látta, a felső világ isteneit. Várták és figyelték, a leendő nagy királyt, és Vikramáditya útja ismét harminckétezer évig tartott, harminckétezer boldog és örömteli évig, úszva a fény zuhatagában, vakon és süketen, látón és tanulva. Amikor kinyitotta a szemét, szinte észre sem vette alattvalói sokaságát. Minden olyan távolinak, idegennek tetszett, igen, ott lenni, a messze-ségben valahol emberek álltak, őt figyelték, de ennek nem volt semmi de semmi jelentősége. Különös, földöntúli fenség ragyogta be alakját, melyet a palota festői hasztalan igyekezettel próbáltak

képeiken ábrázolni, ez még a legkiválóbbaknak sem sikerült. Kétségtelen tény, hogy a „Törvényhozó” ettől kezdve feltűnően kevés időt szentelt korábbi szenvedélyének, egyre ritkábban járt el a bírósági tárgyalásokra, a viharos gyorsasággal felhalmozódott ügyek intézését pedig minisztereire bízta. Vikrama megváltozott. A reggeli séták alatt nem volt olyan bőbeszédű, mint korábban, néhány hét múlva már papír és írószerszámok nélkül követte őt a két bráhma, jobbra ők beszéltek, Vikramáditja néha oda se figyelt. Valahogy magára koncentrált. Ízelgette a testét, lótuszlábának könnyed lépteit, a kezét, az arcát a tükörben, de ugyanígy próbálgatta a tájat is. Messzi vidékekről hozatott ritka, értékes cserjékkel telepítette be a palota kertjeit, építtetett egy kis vízesést a régi szökőkút helyén, melyet később lebontatott. Zavarta éjszakánként a víz csobogása.

Amikor betöltötte a tizennyolcadik életét, megkapta a harmadik trónt. A szobrok az emberek négy rendjét és négy életkorát ábrázolták, éltek és várták őt. De a lépcsőkön az út nem tartott harminckétezer évig. Vikramáditja a trónon ült, és a tömeget figyelte. Nem értette a dolgot. Nem történt semmi különös, az ég világon semmi, egyszerűen csak embereket látott, alattvalóit, ahogy feszülten fürkészik őt, és csodálkozott. Hosszú percek teltek el így, s ő egyre nagyobb erőfeszítéssel igyekezett megérteni az istenek üzenetét, halántékán kidagadtak az erek. És akkor megpillantotta Vikramát. Ott lenn, a tömegben, külön-külön mindenki, a jelentéktelen, ostoba hivatalnokocskában, nőkben és gyerekekben, a testőrség katonáiban, akik valamennyien, igen, valamennyien mindig a jobbat és a szebbet akarják. A látvány igencsak tetszett neki. Jóleső meleg jarta át a tagjait, melyet a bölcsek boldogságnak, vagy örömnak neveznek, egész testét betöltötte ez az érzés. Vikrama megtanulta a leckét. Immár ő volt a nagy király, Visnu földi megtestesülése, a Kívánságot Teljesítő Csodafa emberi alakban, kinek pillantása messzire űzi a nyomorúságot és a szegénységet, kinek hírneve olyan feltartóztathatatlanul áradt végig a három világon, mint a Gangá vize.

Kétszersült*

— tészták egy készülő kenyérből —

Még mielőtt befejezném, mint aznap legutóbb.

Elég volt egyetlen könnyű széllelés, hogy a jármű fara megbillenjen álló helyzetben is, s ettől a fülbemászó egyensúlyvesztéstől azt gondoljam egy pillanatra, miért ne lehetnék éppen én a buszsofőr, ha már annyi minden más se lehetek egyszerre.

Kaján kis pulcsimban mosnám a kezem a végállomás budiján, hová csupán egy bárgyú szellentés vicce miatt tértem be, merthogy máskor a mikrofonállványomra akasztott, pattintós fedelű hipós ibrikembe végezném szalasztós ügyemet. Lecsapott vizes kézzel megpödröm harcsabajszom, a barkómat a tarkóm felé sodrom, s mivel külsőmmel passzolok a menetidőhöz, a budi előtt karba font kézzel letaglózva méregetem az utasokat. Mögém egy korcsolyabakancsos démon ül, olyan búzaszőke, akinek száz belga kombájnos se aratja le a babérjait. Felpattan egy vékony dongájú hordóforma férfi is, belőle lassan emészthető lekváros fánk gőze száll, innen látom, szatyrában fél kiló tömény kókuszreszelék, szétesett vendéghaj, s még néhány fánk, ha netán később jobban is érezné magát. De ezt az idős asszonyt se hagyhatom ki, a hóna alá szorított, retikülnek használt hasáb fával, aminek végén egy üres fenőkötök leng. Most egy olaszos férfi jön, gallérja a visszapillantóm magasáig felhajtva, keze zsebben, mint aki pöttyös gekkókat csempez át a zöldhatáron. Majd egy kisebb csapat érkezik, fiúk s lányok vegyest, nyakukban sál, lábukon cipő, arcukra csúsztatva fél köbmé-

* Elhangzott a Pompeji hagyományos Bálint-napi felolvasóestjén 1996 február 14-én, a szegedi Impala-Házban.

ter iszapos mosolyskalp. Megrángatom derékban a nadrágom és vinnyogó nyüsztéssel elindulok a fürkém felé.

Lábam közé kiéhezve kóbor tacsó akadt be.

Valahogy megsajnáltam, de a múlt szombaton úgy alakptam a pajszerrel a lefagyott betonkeverőnek, mintha jégecetes hurkabél fürödött volna a hátamba, azóta hajolni nem tudok, csak úgy gugoglatok, ha kiesik a kezemből vagy a számból valami; kutyát simogatni luxus ilyen derékkal. Az orvos ki akart írni, de nem engedtem a saját felelősségemre, mert a váltótársam még két nappal előtte a keresztanyjáék disznóvágásán annyi pörcöt evett össze, hogy beszakadt a dobhártyája, és egy ilyen hatalmas tonnás járművet nem lehet süketen kézben tartani, mert nem csak az övé, de egy maroknyi utas élete is a kezében van, és ha mondjuk egy útkereszteződésben fényes nappal nem rávillognak, hanem rádudálnak, hogy mehatsz, az meg nem hallja, hanem csak ott várakozik, mint akinek se anyja, se apja, akkor addig-addig előzékenyeskednek egymással, míg össze nem karamboloznak. Na és akkor ki a hibás? Hát persze, hogy én, mert hagytam süketen vezetni. Mert ha még vak volna, azt mindenki látná. Ha mondjuk nem pörcöt eszik, hanem önszántából megissza az abalét és attól megvakul, akkor nekem semmi felelősségem, mert még a buszt se találná meg, nem-hogy a kereszteződést, hogy abban egy viszonylag olcsóbb karambolt végrehajtson. Majd ha lesz egy hallókészüléked, üvöltöttem neki, akkor újra tiéd a jégpálya. Mert amilyen csúszós az út, befékeznek kedden, szerdán este meg megállok megnézni a domborzati és vízrajzi térképet, hogy merre vagyunk, és ha eltévedtünk, kezdem megbüntetni az utasokat, mert ide biztosan nem szól a jegyük.

Lényeg az, hogy az én hátam szépen javul, az asszony minden este a fröccsös poharakkal megköpölyöz, aztán jó vastagon leken akácmézzel. Azt mondja, nem bánja, mibe kerül a gyógyulásom, de mire kitavasodik, ki kell hoznom a betonkeverőt a jászolból, mert ha májusig nem ütöm össze az ólat, akkor fújhatjuk a disznókat. És ha fújhatjuk a disznókat, akkor jövőre se jutunk el Ceylonra. Igaz, Ceylon az én álmom is, nem mondhatom, hogy belehajszolt volna az állattenyésztésbe az én párom. De 'megvallom, próbáltam könnyebben is pénzhez jutni; elmentem kaszinózni a büntetésprémiummal. A ruletten föltettem mindent a feketére. Na megint csak nem mondhatom, hogy ez a nap piros betűs ünnep lesz az életemben: kijött a piros. Ahogy voltam, hazamentem, ráadásul útközben

beleharaptam az öngyújtómba a két próbatömésemmel, és azonmód be is gyulladtak a fogaim.

Akkor este elhagytuk a köpölyözést, az asszony teljesen besötétített, és leült velem szemben egy elemlámpával, amivel a fácánokat szoktuk megadásra kényszeríteni a kert végében, mert szerinte a legjobb gyógymód a fogfájásra az, ha fél órán keresztül váratlan időpontokban belevillant a szemembe. Csakhogy az első villantásnál én már a konyhában kerestem a sótartót, és egészen összeretent, hogy eltűntetett, így aztán helyette a kád szélére rogyva sós vízzel öblögettem, addig-addig, hogy már hallottam a tenger zúgását is, ami akkor zengett így utoljára a fülemben, amikor a gépszere-lőkkel vendégmunkán voltam Gdanzskban.

De csavaros agyú gépszereelőket fogtam ki: a drótozó köpenyem zsebét valahogy minden estére teleszórták vasreszeléssel, és ahogy áthaladtam a tekercsmágnesezői részlegen, ömlött belőlem a vasreszelék, és az üzemi tolmács segítségével elmondták mindenkinek, hogy én lopom hazafelé a vasreszeléket. Kell a halálnak a vasreszelék, mondtam a tolmácsnak, hogy fordítsa le. Le is fordította, de attól kezdve úgy néztek rám, mint egy sírásóra, aki emelt még gdanszki vasreszeléssel is üzletel. Esténként kiültem a tengerpartra és azt tervezgettem, hogy beleszórom a gépszere-lők leve-sébe a vasreszeléket; egyék meg, amit főztek maguknak. De végül nem tettem meg, helyette éjszaka felöntöttem fáradtolajjal a bakan-csaikat, a munkavédelmi sisakjukba pedig apró kagylókat ragasztottam, amik levágták a gépszere-lők haját.

Ahogy hazarepültem Gdanzskból egy kicsit megtollasodva, az-al fogadott az asszony, hogy megkerült az ikertestvérem, aki hama-rosan hazalátogat Japánból, ahol tornaszergyárat igazgat. Meg is ígérte, mutatta az asszony a levelet, hogy hoz egy tucat bordásfalat meg vagy hét dobbantót, de menjek ki elé a repülőtérre, mert ő nem tudja elhozni a tornaszereket, ugyanis félkarú, szíami ikreknek szü-llettünk, összesen három karral, és most én hordom az ő karját is, de Japánban olyan magasságokba rúg a művégtaggyártás, hogy a kéz-fogáson nem kell átugranunk, az már nem akadály. Éjszakákon át nem aludtam, mígnem egyik hajnalban megnéztem a borítékon a címezést. Csak semmi dühkitörés, fogott vissza az asszony a relaxa-zsinórral, majd szépen elküldjük a címezett címre, a postásnak meg fölköjtük a lábát a biciklipedálra, a kezét a kormányra, hogy egy da-rabig ne tudjon a sarkon se csengetni, se leszállni.

Életemben először éreztem, hogy jól nőültem, hogy piknikus feleségem minden hájjal megkent, s hogy milyen jó, hogy a válás ürügyén az áson és a kapán kívül más szerszámot nem hozott föl a plébános annak idején, mint például azt, hogy a lemezvágó olló és a kézi ráspoly válasszon el minket.

Akkor a kamrából hirtelen gyereksírást hallottam. Ijedten néztem az asszonyra: Te szültél? Nem válaszolt, egy aggódó anya léptelével rohant a kamra felé, ahol néhány macska ütött tanyát; végül is érthető, volt ott pezsgő meg füstölt disznósajt is, a bolgár pezsgő címkéjén egy buborékokat eregető jégtáncos pár.

Mikor bolgár környezetben teszteltük a buszok alvázat, egészen rákaptam erre a pezsgőre. Egyik éjszaka váratlanul azt álmodtam, hogy föl vagyok hegesztve egy busz szélvédőjére, az asszony pedig a szemem láttára a négyes ülésen üzekedik egy kuplungpedállal. Napokig kísért ez az álom, úgyhogy álom se jött a szememre. A legközelebbi szünnapomon felkerestem egy patikát, hogy altatót szerezzek, mert a napközi féléberségtől többször a szakadékkorlát széléig bóbiskoltam. Bolgárul nem beszéltem, de gondoltam, annyit csak el tudok játszani, hogy aludni szeretnék. A színjáték annyira sikerült, hogy a patikus megadta egy olcsó panzió címét, hogy ott kialhatom magam. De olyan kitartóan hajtogattam, hogy tableta, tableta, tableta, hogy végül egy egész olasz turistacsoportot ledöntő adagot nyomott a markomba. Este izgatottan vártam az altató hatását. Akkor éjjel állítólag olyan mélyen aludtam, hogy a városban kialudt a közvilágítás.

Pedig nincs ennél rosszabb, ilyen fertelmes útviszonyok között. Egy idő után csak úgy bámul ki az ember a szélvédőn, mintha attól félne, hogy szembe jön vele egy skót katamarán, amelyiknek a legénysége lefejezett állatoknak tetsző, sípoló dudákat dobál a kerek alá.

Amint átléptem a lábam közé szorult tacsón, megsöprögettem mellkasomon a pulóverem sárga betétes körmintáit, mintha a kutyától csupa morzsa lennék. Bepattantam a volán mögé, ahol mindig is úgy éreztem magam, mint akit több ezer uborkareszelő közé hajított egy tájfun. Az ülés rugói nyikorogtak, a fülke huzatos volt, s ahogy ráléptem a kuplungpedálra, folyton az asszony jutott eszembe. Mielőtt zártam volna az ajtókat, még felugrott egy karbantartónk a gyerekével; ez a karbantartónk, ha tönkrevágott egy anyát, mindig azt hajtogatta, hogy jó pap holtából tanul. A legtöbb

karbantartónk ezt a karbantartót ugratta, akit Múzsának becéztek. Ez a karbantartónk egyszer egy 26-os kulccsal a kezében meztéláb elaludt a szerelőaknában. A szabad fülét meg a nagy lábujját összekötötték egy spárgával, a lábujjai közé benzines rongyot dugtak és meggyújtották. Mindamellett, hogy olyat rúgott az árvám, hogy egy csipetnyit beszakította a fülkagylóját, a 26-os kulccsal még homlokra is csókolta magát. Aztán vagy egy fél óráig a szerelőakna körül hajkurászta a többieket a vöröskeresztes dobozzal. De mintha ezt már tegnapelőtt mondtam volna valakinek, akiről semmi nem jut eszembe.

A karbantartónk és a gyereke után becsuktam az ajtókat, és úgy indultam el százezredszerre is ezen az útvonalon, mint aki cimbalomba rejtett csigafuttató pályákat szállít nap nap után két kialudt tűzhányó között.

*Szeged**Podmaniczky Szilárd*

Szegi Amondó: Vonalak II.

Kiállhatatlan perszóna

(Camille Paglia írásai elé)

1990-ben *Sexual Personae* címmel vaskos könyv jelent meg Amerikában, mely a feministák szörnyülködésére a férfi és a nő biológiai meghatározottságú archaikus mítoszait és a nemi szerepjáték szövevényeit szálazgatta a művészet tizenkilencedik század végéig tartó történetében. Írójáról, a 43 éves Camille Pagliáról senki sem hallott. Könyvének kéziratával korábban hét kiadónál házalt hiába. A *Sexual Personae* azonban sikerkönyv lett, s így a huszadik századi populáris kultúrával foglalkozó második részének kiadása aligha okozhat Pagliának gondot. A kérdés inkább az, tud-e mostanában időt szakítani arra, hogy a nyolcvanas évek elején befejezett kéziratot kiegészítse az utóbbi tizenöt év történetével. Hiszen Paglia az egyetemi árnyéklétből egy csapásra a média reflektorfényébe került, s némiképp részévé is vált ennek a történetnek. Nyilatkozik, tévében szerepel, magazinokban cikkeznek róla, botrányos előadásokat tart.

A *Sexual Personae* megjelenése után vitriolos írásokban foglal állást az úgynevezett „kulturális háború” összes kényes kérdésében — feminizmus, pornográfia, homoszexualitás, date-rape, egyetemi oktatás —, lelkendezik mindenért, ami ellen a feministák háborognak miközben Madonnát nevezi az igazi feministának. Ezeket az írásait *Sex, Art, and American Culture* (1992) című kötetében gyűjti össze, melyet szokatlan módon egy Paglia által összeállított és annotált tíz oldalas bibliográfia egészít ki a vele foglalkozó írásokból. Az egyetemi intézményrendszer harsogó kritikusától, úgy tűnik, korántsem idegen az akkurátus önadminisztráció. Paglia a gátlástá-

lan önreklámozás mestereként egyszerre hirdeti elveit és önmagát. Publicisztikája végeérhetetlen tirádák, rikítóan harsány hatások és szatirikus futamok célratörő elegye. Nem is tollforgatás már ez, hanem valóságos tollászkodás: tetszetős és öntetszelgő média hajhászat.

Újabb kötetébe (*Vamps & Tramps*, 1994) számos televíziós beszélgetésének átiratát is felveszi, s a róla szóló írások listája már hatvan oldalt tesz ki. Az embernek óhatatlanul régi matematikai feladványok jutnak eszébe sakktáblákról meg búzaszemekről, és izgott számolgotásba fog. Ha a dolgok ilyen ütemben haladnak, Pagliának ismét két év múlva, vagyis az idén jelenik meg könyve, de ezt már legalább háromszáz oldalas bibliográfia fogja kiegészíteni, az ezredfordulón kiadott hatodik könyvéhez pedig bizonyára több ezer oldalas bibliográfiai pótköteteket kell majd mellékelni. S ha nem is lesz így, ez a játékos számolgotás annak veszélyét jelzi, hogy a körülötte csapott hírverés minden mást háttérbe szoríthat. Ami azt jelenti, hogy Paglia kritikai attrakcióját sokan üres és önös puffogásnak tekintve egyszerűen a neokonzervatívok mesterkedései közé sorolhatják.

A kulturális baloldal efféle reakciója a Paglia-jelenség kézenfekvő, mégis félrevezető és túlságosan könnyű elintézése. A pornográfia, prostitúció, homoszexualitás és abortusz párti Paglia, aki miniszoknyában, kezében korbáccsal és láncokkal fényképezteti magát, aligha mosható minden további nélkül össze Allan Bloommal és társaival. Fellépése arra figyelmeztet, hogy a kulturális jelenségek politikai beállítása menthetetlenül elszegényíti a művészet értelmezését, s a konzervatív-liberális ellentét mindkét fél számára felmentést ad az önkritika alól. Paglia plasztikus és lendületes prózájának hatását épp a liberalizmus belső kritikájának hiánya erősíti fel rendkívüli módon.

Amikor megjegyzi, hogy egy bizonyos írásban annyiszor találkozott „a marginalizáltaktól való tanulás” új liberális szolamával, hogy „margarinalizált”-nak kezdte olvasni, szellemesen tapint rá arra, hogy a másság tapasztalatának rutinszerű felemlegetése, nem egyszer épp a valódi konfliktusok *elkenését* jelenti. Ugyanezért nevezi Robert Mapplethorpe legnagyobb érdemének a kulturális tabukhoz kapcsolódó sokkolás képességét. Ha ugyanis a szexualitás és erotika alvilágát elénktároló képeit egyszerűen egy „alternatív

életstílus” relikviáinak tekintjük; éppen radikalizmusukat tompítjuk el a mindent megértő liberalizmus gesztusával.

Igaz, Paglia kirohanásai a jogi kodifikáció betűjében bizakodó aktatáskás feministák, a másságuk önkéntes gettójába zárt gay aktivisták és a francia teoretikusok uszályában evickélő egyetemi oktatók ellen olykor igencsak retorikusnak hatnak, mégis van valami üdítő abban a nyersességben, ahogy a francia teória amerikai térnyerését kommentálja, Foucault-t, Lacant vagy a „fehér kenyér és majonéz” feministákat fricskázza, a standup comedy előadói stílusában.

Mi sem áll távolabb tőle a decens tudósnő szerepénél. Indulatos kirohanásaiban kerül minden kimértséget, szabadon hagyja tombolni temperamentumát. Célja éppen az, hogy ezt a megzabolázhatatlan, etnikumokra jellemző intenzitást beemelje az akadémiai diskurzusba.

Nála harsány csatakiáltássá válik Susan Sontagnak *Az értelmezés ellen* című esszéiben megpendített óhaja, miszerint hermeneutika helyett a művészet erotikájára van szükségünk. Feminista és frankomán kortársainak kíméletlen bírálata csupán a keretjátékot adja ahhoz, hogy a szenzualitás elfoglalhassa az őt megillető központi helyet az élethez és a művészethez való viszonyunkban.

Ezt szolgálja Paglia következetesen kimunkált és felépített publikus personája, melyben olasz származása is fontos szerepet kap a déli katolicizmus teatralitásával és érzékiségével együtt. Ennek vizuális hatásokra építő hagyományát állítja szembe a puritánok érzéki mozzanatok kiiktató — feministákra jellemző — szóhoz kötöttségével.

Az értekező próza emocionális regiszterének Paglia-féle kiterjesztése, előadásmódjának élőbeszédszerű spontaneitása és keresetlensége ugyanakkor éles ellentétben áll a nyelvelméleti alapozású, szöveg és íráscentrikus akadémiai gyakorlattal. Ezért bírálja a „publikálj vagy pusztulj” elvét, mely a kulturális örökség ápolását és átadását vagyis a tudás reprodukcióját jelentő tanítással szemben az értelmezést, a tudás termelését állítja az egyetemi tevékenység előterébe. És ezért tartja olyan hívságosnak a konferencia-előadásokat, melyek csupán a karrier építgetés mélyhűtött rítusaihoz szolgálnak adalékul.

Paglia túlfűtött kritikájában persze nagy szerepet játszik a kényszerűen lefojtott energiák időszaka, amikor kortársai — ellentétben vele — sorra helyezkedtek el a rangos egyetemeken. Mint írja, ak-

koriban Emily Dickinson példája lebegett a szeme előtt, akinek csak néhány verse jelent meg életében. Szerencsére a siker mostanra igencsak megnehezítette számára az efféle szereptévesztést. Neki ugyanis épp a konfrontáció az erőssége, mely elképzelhetetlen a magamutogatás nyilvánossága nélkül. Mindenesetre a „decentrált szubjektum” elméletére — melyet „az amerikai kutatók által egészben lenyelt, túlélrett francia sajt legzsírosabb falatjának” nevez — aligha képzelhető el hevesebb és hathatósabb ellenreakció, mint Paglia mértéktelenné duzzasztott *Egója*.

Budapest

Beck András

Óvoda az egyetemen: A bölcsészképzés lezüllesztése az USA-ban*

Ha azt kérdezik van-e ma Amerikában szellemi élet, a válaszem: nincsen. Az irodalmi újságírás nagy korszakának lezárulása óta — melyet Edmund Wilson, az Algonquin-kör**, és a politikailag elkötelezett *Partisan Review* fémjelzett — Amerikának nincs olyan irodalmi kultúrája, mely kedvező közeget nyújthatna az eszmék számára. Mary McCarthy Párizsba költözött, Susan Sontag pedig, vagy fél tucat ígéretes esszé után elmerült a francia modorosságba és pepecselésbe. Amikor a pop kultúra iránt mutatott dicséretes érdeklődése miatt támadások érték, Sontag ejtette a témát, mint aki darázs-fészekbe nyúlt, s azóta sem szerezte vissza '60-as években kiérdemelt rangját.

Abban az évtizedben egy életerős és intellektuális gondolkodásmód öltött testet. Emerson, Whitman és Hart Crane látnoki hagyományának örököseként szenvedélyes, prófétikus hang szólalt meg Allen Ginsberg, Norman O. Brown és Leslie Fiedler műveiben. De nem sok követőjük akadt. A '60-as évek tényleges gondolkodói teljesítménye szórványos és szűkkörű, s a folyamatosság vonala megszakadt.

Amerika jelenlegi szellemi válságának gyökere a '60-as évek nemzedéke legmerészebb és leginkább újító szellemű tagjainak tragikus eltűnésében keresendő. A kábítószer képes volt kitágítani a szellem hatókörét, de meggátolta hosszútávú produktivitását,

* Camille Paglia: *Vamps & Tramps*. Vintage, New York, 1994 97–102.

** New York-i írók, újságírók, akik a húszas években az Algonquin Hotel-ben találkoztak. Tagjait szellemességük és kritikai ítéleteik kíméletlensége tette hírhedtté. (A ford.)

melynek ígéretét a rock zene úgynevezett „pszichedelikus” korszaka csillantotta meg.

A hatvanas évek legharcedzettebb diákjai többnyire nem a szakmában helyezkedtek el, melyben az előrehaladás nevetséges szabályai ötven éve változatlanok. Átengedték a terepet kevésbé tehetséges kortársaiknak, azoknak a se hús, se hal karrieristáknak, akik az ötvenes évek mértéktartó módját követték

Semmire sem igaz ez annyira, mint a tudományos életre. A diáklázadások hatása az amerikai egyetemeken tisztavirág életű volt. Az igazi radikálisok nem folytattak posztgraduális tanulmányokat. Ha mégis, hamarosan lemorzsolódtak, vagy kicsivel később az egyetemi alkalmazási és támogatási rendszer következtében hulltak ki a rostán, mely az alkalmazkodást és a talpnyalást díjazza. Az egyetemek a percmemberek és a kalmárok ölébe hullottak, akik manapság a nyugdíjas állások többségét birtokolják. Az eszméket az egyetemekre száműzték, az egyetemet viszont kulik kormányozták.

Az elterjedt nézet szerint ezek veszélyes baloldali elemek volnának, Roger Kimball kifejezésével, „szerződéses radikálisok”, akik felforgató eszméket terjesztenek az amerikai intézményekben. Valójában azonban ezek az emberek távolról sem radikálisok. Az autentikus baloldaliság egyáltalán nincs jelen tekintélyesebb egyetemeinken. A fajok, osztályok és nemek kérdéseiben „multikulturálisok” és a „politikailag korrektek” voltaképpen a finomkodó hagyomány tiszteletteljességének és konformitásának továbbvivői. Az amerikai kedvességet tették intézményessé, melynek elsődleges célja az, hogy ne bántson meg senkit, s ezt úgy kell tennie, mintha nem venné észre az emberek és kultúrák közti különbségeket és eltéréseket.

A politikailag korrekt professzorok, akik támadják a nagy európai írók és művészek „kánonját” súlyos károkat okoztak a legjobb amerikai egyetemek és főiskolák alapképzésében. Ezek az emberek ráadásul még csak nem is hisznek igazán őszintén semmiben. A valódi radikálisok kiállnak valamiért és kockáztatnak valamit; ezek az egyetemi oktatók azonban túlságosan elkényeztetett, kövér macskák, akik pályafutásuk során nem törtek lándzsát egyetlen dolog mellett sem. Semmi sem történt velük egész életükben. Nem mentek háborúba; soha sem voltak állástalanok vagy pénztelenek. Nincs semmi tapasztalatuk vagy tudásuk az egyetemen kívüli dolgokról, kiváltképp a munkás emberek életéről. Politikai nézeteik

szentimentális képzelgések és megalapozatlan verbális kategóriák divatos szövedéke. Saját kiváltságos helyzetük miatt érzett büntudatuk a kiváltságosok és a nélkülözők szembeállításának leegyszerűsítő melodráájává dermesztette politikai nézeteiket.

A humán tudományok szellemi vitáinak színvonalát nem hagyta érintetlenül azok szűkkörű tájékozódása, akik a háború utáni időszak tanszékekre szabdalt és túlszakosodott egyeteméről kerültek ki. Az újkritika, elvetve a német filológia historizmusát, olyan tudósnemzedéket termelt ki, mely az irodalmat történeti kontextusától elszakítva értelmezte. Ez ideális táptalajt jelentett a francia teóriának, a '40-es és '50-es évek saussure-i paradigmájának, mely rég-esrég idejétmúlttá vált, mikor az amerikai tudósok a '70-es évek elején ráharaptak. A francia teória nem a hatvanas évek szimbóluma volt, hanem épp ellenkezőleg azon befolyásos, pedáns professzorok kezére játszó védekezési stratégia, akik makacsul ellenálltak e felforgató évtized etnikai és kulturális forradalmának. Foucault, ez a bőbeszédű szerencselovag, aki soványka kutatómunkájából messzemenő következtetéseket vont le, különösen vonzotta az irodalomtudósokat, akik kerülő utak nélkül akartak jártasságot szerezni a világtörténelemben, az antropológiában és a politikai gazdaságtanban.

A hatvanas évek nemzedékét, véleményem szerint, részben azok a homályos nézetek futtatták zátonyra, melyek sötét, konspirációs és kaskai színekkel festették le az intézményeket. Nem ismerték fel azt a pozitív szerepet, melyet az intézmények egy sokrétű gazdasággal rendelkező társadalomban játszanak. A kapitalizmus irdatlan disztributív hálózata Amerikában olyannyira jól működik, hogy tehetős, középosztálybeli humanistáink észre sem veszik. A kapitalizmus hozzájárulását a modern individualizmus, s így a feminizmus fejlődéséhez egyszerűen figyelmen kívül hagyják. A nőtudományi programokban, és a menő, Foucault-követő irodalomtanszékeken manapság ez az önhitt ahistorizmus a norma. A baloldali tudósok tényekkel szembeni közömbösségükkel, gondatlanságukkal, lustaságukkal és a szakszerűség megbocsáthatatlan hiányával saját ügyüket jártatták le, melynek alapelveivel — '60-as évekbeli libertinusként — jómagam általában egyetértek. A hatvanas évek világnézetét, mely a természetet és a kultúrát egyként integrálta, nagyhangú, egymással versengő érdekcsoportok sajátították ki maguknak.

Ebben az egyetemek jártak az élen a feketetudományok gettójának megteremtésével, mely létrehívta a nőtudományokat, ami viszont a homoszexuálistudományokat nemzette. Ezen mesterségesen életre keltett, kvázi tudományok egyike sem volt képes feltámasztani a hatvanas évek gondolkodásának sokszínű panorámáját. Mindegyik csupán a maga szabályait fektette le és saját hűséges embereit futatta, akik olyan zárt rendszert teremtettek, melyben a kutatás elválaszthatatlanná vált a politikától. Ami azt illeti, igencsak kétséges, vajon a feketék, a nők és a homoszexuálisok valódi érdekeit szolgálják-e ezek a politikai hűbértokok. A nőtudományi kurzusok ennek ellenkezőjét sugallják: ezek hívták életre a gondolatrendőrség új formáját a politikai korrektséget. Jelenleg nincs olyan konzervatív erő a kormányzásban, vagy azon kívül, mely e kérlelhetetlen mozgalomhoz fogható megfélemlítésre volna képes. A kisebbségi vélemény elnyomása szisztematikus formát öltött az egyetemi alkalmazás és támogatás gyakorlatában. E patkányverseny győztesei rendre elcsodálkoznak az ilyesféle vádak hallatán, hiszen az ő konvencionális, és divatos nézeteinek kifejtése elé senki sem gördített akadályt.

Az idén, amikor néhány nagyhírű amerikai egyetemen tartottam előadást, közvetlen összeütközésbe kerültem a politikailag korrekt intézményekkel. A feminista oktatók a Harvardon és másutt bojkottálták előadásomat, számos egyetemen pedig szórólapok keringtek, melyek tévesen a szélsőjobboldal hangadójaként aposztrofáltak. Előadásomat követően a Brown Egyetemen puhány, tapasztalatlan, ámde súlyosan neurotikus, fehér, középosztálybeli lányok acsarkodtak rám, mivel megerőszakolásról vallott divatos, feminista nézeteiket írásaimban kifiguráztam. Ilyen hisztérikus légkörben lehetetlenné válik a racionális eszmecsere.

Az egyetem válságának szociológiai gyökerei a második világháborút követő évtizedekben keresendők, amikor a felsőoktatásban részesülők száma rohamos növekedésnek indult Amerikában. A „babyboom” — a háború utáni demográfiai hullám-nemzedékének egyetemre kerülésével a felsőoktatási intézmények megszorító intézkedésekre kényszerültek, s zökkenőmentes működésük érdekében kíméletlen piaci stratégiákhoz folyamodtak. A költségek folyamatos növekedésével szigorúan üzleti kapcsolatba kerültek a szülőkkel. A szellemi kérdéseket hamarosan háttérbe szorította

a legfőbb probléma: szüleik pénzén „szép éveket” biztosítani a diákoknak.

A '70-es évek elejére az amerikai egyetemeken elszaporodtak a főfoglalkozású hivatalnokok, akik a campusról, mint „közösségről” papoltak, melyet — ahogy azt az oktatók hamarosan felismerték — az ildomos beszéd, véleményalkotás és viselkedés láthatatlan szabályrendszerei irányítottak. Az utóbbi tizenöt évben e hivatalnokok egy része, kiváltképp a diákvezetők, valamint az elsőéveseket pátyolgató adminisztrátorok baljós szövetségre léptek a nőtudományi programokkal, s szólamaikat kezdték átítatni a párkapcsolatokról, a szexuális preferenciákról és hasonlókról alkotott legújabb politikailag korrekt nézetek. Sok diák, akikre jómódú és elfoglalt szüleiknek nem jutott ideje, rendkívül hálásak voltak ezért a törődésért. Az ilyesféle elkényeztetés vezetett a felháborító beszéd-kódexekhez, melyek arra valók, hogy a diákokat megkíméljék az élet realitásaitól. Az egyetem ma nem az eszmék porondja, hanem óvoda, melyben a gyerekkor a végtelenségig kitolható. Ennek köszönhető, hogy azok az oktatók, akik ragaszkodnak a szólásszabadság magasztos elvéhez harcban állnak a paternalista adminisztrátorokkal és a félrevezetett szülőkkel.

Az amerikai egyetemek ilyesféle nyári tábor mentalitása közepette, a valódi szellemi viták hevesége csak az általános jó hangulatot árnyékolja be. Ambiciózus bölcsészprofesszorok a legkorszerűbbnek vélt „elmélet” téglafalai mögött fejtik ki tevékenységüket, noha az már Párizsban sincs divatban. Az Ivy League* legmagasabb pozícióit széleskörű művészeti jártassággal nem rendelkező, szürke, faramuci filiszterek kaparintották meg, egyszerűen azért, mert helyes nézeteket vallanak és megfelelő kapcsolatokkal rendelkeznek. Az elmúlt húsz évben a konferenciák váltak az egyetemi élet infernális motorjává. A konferenciákon résztvevő holdvilágképű irodalmárok folytonosan úton lévő nemzetközi csapata a humántudományok új központjaiból verbuválódik. E rendezvények dicséretes célja kezdetben az interdiszciplináris eszmecsere erősítése volt, a konzervatív, rugalmatlan és elkényelmesedett egyetemi tanszékek korlátozó keretein kívül. A francia teória vírusa azonban rászabadult a világra. A humán tudományi központok egy-kettőre

* Az USA keleti partján lévő nagy múltú, rangos egyetemek (Harvard, Yale, Princeton, Cornell, Brown, stb.) gyűjtőneve. (A ford.)

karrieristák karámjaivá váltak, ahol a szűkkeblű spekuláció és a belterjes ügyeskedés ugyanolyan követelmény, mint a Wall Streeten.

A halkszavúbb és hagyománytisztelőbb tudósokat háttérbe szorították a konferenciák tömegei, s ennek a kutatás látja kárát. A humán tudományi központokat ma kis, amorális kádercsoportok irányítják, melyeket nemzeti szinten a bajtársiság, a favorizálás, a patronálás és az érdekszövetség kötelékei kapcsolnak össze. Az amerikai szellemi életnek égető szüksége van e kapcsolatok felülvizsgálatára. A kezdet jelei már láthatók: áprilisban, egy prominens tudós nő pert indított a Massachusetts Institute of Technology ellen, mivel az tétlenül nézte, hogy a Harvard Egyetem kultúratudományi központjához szoros szálakkal kötődő politikailag korrekt tanszéki oktatók szövetkezése belső puccshoz vezessen.

A liberális egyetemi emberek előtt álló dilemmát az oldja meg, ha szót emelnek a szakmájukban uralkodó korrupció ellen. Az oktatás reformja manapság túlságosan gyakran hárul a konzervatívokra. Saját reform javaslataim között szerepel például az összes irodalmi konferencia eltörlése, illetve a nőtudományok felváltása a világtörténelem, az antropológia, a pszichológia és a tudomány alapos ismeretére épülő szextudományokkal. A mai, politikailag korrekt Amerikában a minőség, a tanulás és a szellemi kiválóság kérdései kimentek a divatból.

Budapest

Camille Paglia
Fordította: Beck András

Nyílt levél a Harvard diákjaihoz*

Mindazok, akiket foglalkoztat az irodalom és a művészetek jövője Amerikában, el kell hogy szörnyedjenek a képmutatás és a szenteskedés azon keveréke láttán, melynek a „politikai korrektség” nevet adták, s amely megmérgezte a legjobb collage-ok és egyetemek szakmai légkörét. A szellemi és intellektuális megújulás feladata a ma diákjaira hárul. A baráti összefonódások, a pénzsóvárság és az erkölcsi hajlékonyság által megbénított akadémiai intézmények nem képesek önmaguk megreformálására.

Huszonöt éven át a távolból figyeltem, ahogy a Harvard nagyszerű irodalomtudományi hagyománya leépíti önmagát. 1968-ban amikor a collage-ot elvégeztem (a binghamptoni State University of New Yorkra jártam) a Harvard és a Yale által kínált posztgraduális angol programot mindenki egy szinten állónak tartotta. Jőmagam, akit mindkettőre felvettek, azért döntöttem a Yale mellett, mert a Harvardon a felsőbb éves hallgatóknak tanítaniuk kellett — e felemás gyakorlatnak köszönhetően az idősebb tanárok szinte nem is találkoztak az undergradute-ekkel.

A hatvanas évek nemzedékét, melyhez magam is tartozom, tiszteletlensége és harcos fellépése arra rendelte, hogy mélyreható változásokat vigyen végbe Amerikai politikai és kulturális életében. A humán tudományok oktatása beszűkültté és sivárrá vált a túlszamosodott, túlságosan széttagolt egyetemi struktúra jármában. Közülünk azok, akikre igazán mély hatást gyakorolt a népszerű kultúra, a pszihedelikus kultúra és a szexuális forradalom, úgy érezték, hogy az egyetemek elszakadtak a valóságtól. Véget akartunk vetni magánéletünk tekintélyelvű túlszabályozottságának. Harcoltunk

* Camille Paglia: Vamps & Tramps. Vintage, New York, 1994 117–121.

a szólásszabadságért, mely a Berkeley-n az első diákmegmozdulások célkitűzése volt.

Az egyetemeken manapság dívó politikai korrektségben az a legvisszataszítóbb, hogy szószólóinak sikerült elhíttetniük diákjaikkal és a médiával azt, hogy ők az igazi hatvanas évekbeli radikálisok. Micsoda képtelenség! A politikai korrektség — fasiszta beszédkódexeivel és puritán szexuális rendszabályaival — a hatvanas évek progresszív értékeinek karikatúrája. A szociológus Todd Gitlin kivételével egyetlen hatvanas évekbeli politikai aktivista sem kapott tanári állást az ország valamelyik elit iskolájában.

Valójában a hatvanas évek legmerészebb és legeredetibb figurái vagy egyáltalán nem folytattak posztgraduális tanulmányokat, vagy nem voltak hajlandók elfogadni az egyetemi előrehaladás elvtelen játékszabályait. Az Ivy League irodalom tanszékeinek negyvenes éveikben járó tanárai, korukat tekintve az én nemzedékemhez tartoznak, de nem azért kapaszkodtak fel a számárlétrán, mert a hatvanas években indultak, hanem mert nincsen bennük semmi, ami azokra az évekre emlékeztetne. Én csak tudom, hiszen együtt jártam velük egyetemre. Sohasem kérdőjelezték meg vagy veszélyeztették a status quo-t — ezért léphettek éppen ők a konzervatívok örökébe.

Az irodalomtudományban a szövegcentrikus újkritika zsákutcának bizonyult, kiszélesítésre és elmélyítésre szorult, a történelem illetve a szexualitás tanulmányozása révén. Voltak olyan Észak-Amerikai szerzők — Allen Ginsberg, Norman O. Brown, Marshall McLuhan és Leslie Fiedler —, akik jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a hatvanas évek diákjai interdiszciplinárisá tették szellemi környezetüket. Egyetemi társaim azonban, ahelyett, hogy ezeket a radikális gondolkodókat olvasták volna, rávetették magukat az unalmas, pedáns európai strukturalistákra, akik cinikus és szószátyár okoskodásokba bonyolódtak, amiktől az én nemzedékem megkímélte magát akkor, amikor Elvis Presley-t választotta (a Foucault által bálványozott) Samuel Beckett helyett. Túlzott hírnevük ellenére a francia teoretikusok — Foucault-t is beleértve — egyike sem kompetens a történelem vagy a szexualitás kérdésében. Azok, akik más állítanak, egészen egyszerűen nem tudják mit beszélnek.

Egyetlen példán szeretném megmutatni, hogyan lehet manapság kiérdemelni az Ivy League-ben a legnagyobb megbecsülést. Egy vezető harvardi professzornő annak köszönhetette tekintélyét,

hogy Paul de Man és Derrida tanítványa volt. Mikor aztán fény derült de Man náci szimpatizáns múltjára, a dekonstrukció süllyedő hajójáról gyorsan átpártolt a feminizmushoz és az afrikai-amerikai tudományokhoz, noha korábbi könyveiben nyoma sem volt efféle érdeklődésnek. Mindennek betetőzéseképpen egy 1991 októberi Harvard Yard gyűlésen drámai módon vallotta meg, hogy leszbikus, ami manapság sikk.

Nézzék el nekem, ha indulatos vagyok. Én, mint a Yale-i posztgraduális program (1968–1972) egyetlen nyíltan homoszexuális hallgatója, a karrieremmel fizettem Stonewall-előtti* őszinteségemért. Hol volt akkor ez a töménytelen leszbikus? Nem beszéltek róla, mindaddig amíg a nyugdíjas állás — no meg a mások által hozott áldozatok — biztonságossá nem tették, hogy előálljanak és elpanaszolják sérelmeiket. Disszertációm akkoriban szokatlan témái — homoszexualitás, transzvesztitizmus, transszexualitás, szadomazochizmus — csak még bizonyosabbá tette, hogy egyetlen kutató egyetlen sem akad majd számomra hely. Egyike vagyok nemzedékem azon ráncbaszedhetetlen tagjainak, akiknek hűségese ragaszkodása a hatvanas évek eszményeihez az intézményekből való kiszorulásukat eredményezte. Ezzel persze meg lehet békélni, hiszen megvetettük a pénzt és a rangot. Vérlázító viszont az, hogy azok az ügyeskedők és pozőrök, akik elutasították az amerikai kultúrát, s a francia teoretikusokat emelték piedesztálra, most a hatvanas évek eszmei örököseként állítják be magukat.

A Harvard irodalom tanszéke alól a hetvenes években csúszott ki a talaj. Nem sikerült új vért pumpálni bele, mely továbbra is fenntarthatta volna a hírnevét, míg a Yale — egy antiszemita felhangoktól sem mentes heves csatározás után — véglegesítette Harold Bloomot és Geoffrey Hartmant, majd megszerezte a Johns Hopkins néhány nagyágyúját. A Harvard túl sokáig késlekedett a kortársi változásokra adandó válasszal; egyetlen fiatalabb tanára sem közelítette meg a Harry Levin és Walter Jackson Bate által képviselt tudományos szintet. Az angol tanszék afféle kincstári intézménnyé alakult át. Tíz évvel azután, hogy elkezdtem posztgraduális tanulmányaimat a Harvard irodalom tanszékének reputációja a mélypontra zuhant.

* 1969-ben összetűzésre került sor a rendőrség és a homoszexuálisok között a Stonewall nevű bárban. Az esemény mérföldkővé vált a gay mozgalom történetében. (A ford.)

Az egyetem vezetése erre pánikszerű vásárlókörutakra indult, és a tanszéket futatott oktatókkal töltötte fel, teoretikusokkal, akik között számos nő is akadt, a pozitív driszkrimináció kegyeltjei. Most már, ha akarnák se tudnának megszabadulni tőlük. A teória mindenütt a végét járja, de a Harvard, mely a tudományos mércéket feláldozta a hatékonyság kedvéért, a humán tudományok területén két nemzedéken át közepszerűsége kárhoztatta magát, hiszen ezek az emberek csak is azokat fogják alkalmazni, akik feltuningolják hanyatló tekintélyüket. A Harvard hallgatói tévedés áldozatai, ha azt hiszik, hogy az irodalom tanszékükön oktató harmincas-negyvenes éveikben járó tanárok Amerika legjobb szellemi erőihez tartoznak. A konferenciajáró klikk, ez az alig húsz éves múltra visszatekintő, tisztán üzleti jellegű érdekszövetség felelős azért, hogy ezek a megalkuvó szerencsevadászok a katedrára kerültek. Az újdonság máza hitvány és sekélyes teljesítményt takar.

Mikor ébrednek már rá az Ivy League diákjai arra, hogy végtelenen korrupt légkör veszi őket körül? Az amerikai baloldali sajtó súlyos mulasztása, hogy nem nevezte nevén és nem támadta meg azt az olajozott előmeneteli rendszert, mely a hetvenes évektől kezdődően a megtévesztést, az önhittséget és a manipulációt általánossá tette a humán tudományokban. Pedig az igazi baloldaliság legfőbb ismertetőjegye a gazdasági elemzés. Ma a hamis, nyakatekert, elitista francia teória jelenti a belépőjegyet abba az amorális klikkbe, mely a Berkeley-től a Duke-ig, Princetonig és a Harvardig szorosan összefűzi az egyetemeket. Manapság ezek a fellelvárai a „kulturális tanulmányok”-nak, ami nem egyéb, mint ebből is egy kicsi, abból is egy kicsi, mindenféle szakértelem nélkül összekotyasztva. A diáklapok, melyek azelőtt a tekintélyt vonták kérdőre és az intézmények ellen indítottak harcot, szemet hunynak egy olyan jelentőségű országos skandallum fölött, ami a Wall Street fedezetlen-kötvény krachjához mérhető.

A megoldás a ti kezetekben van. Ti visszaállíthatjátok a tanulást az egyetemi munka középpontjába. Véget vethettek a trükkös elméletek korszakának. Megkövetelhetitek, hogy a kutató munka minősége, ne pedig a tetszetős szócsavarás legyen a Harvardon való alkalmazás mércéje. Hogyan? Először is a könyvtárt tekintsétek elsőszámú tanárotnak. Fedezzétek fel újra az utóbbi 150 év nagy tudósainak manapság figyelmen kívül hagyott műveit, mindazokét, akiknek megadatott, hogy a posztstrukturalizmus mentális környe-

zetszennyezésétől érintetlenül működhessenek. Rágjátok át magatokat a kézikönyveken, a kronológiákon és a szótárakon. Ne menetek lépre annak az erőszakos és talmi humanitarizmusnak, mely a nőket és az afrikai-amerikaiakat sértő módon áldozatoknak tekint. Ragaszkodjatok a gondolkodás- és szólásszabadsághoz. A provokálás demokratikus jog. Az egyetemnek az élénk szellemi munka, nem pedig a terápia és a jámborság köré kell szerveződnie. A Harvard a bölcsészek bölcsődéjévé vált.

Másutt részletesen ismertettem az egyetem hathatós reformját szorgalmazó javaslataimat: ezek közé tartozik az irodalom nemzetek szerinti tanszéki felosztásának megszüntetése, az átideologizált és tudománytalan nőtudományok és homoszexuálistudományok felváltása a szextudományokkal, illetve egy valóban szakszerű és politika mentes multikulturalizmus világméretű terve, melynek alapját az összehasonlító vallástudomány, az archeológia, a művészettörténet és az antropológia adja. A liberálisok és a konzervatívok vitája értelmetlen és idejétmúlt. Ennek retorikája csupán az egyetemi piactér ama romlottságát és hamisságát leplezi, mely az utóbbi tizenöt év konfliktusaiért ténylegesen felelős. A huszonegyedik században valami mást szeretnénk látni. A mai diákok azok, akik megteremthetik.

Budapest

Camille Paglia
Fordította: Beck András

Szegi Amondó: Fény

Levelek Londonból a Pompejibe

Kedves Pompeji, Londonban vagyok — nem nagy ügy. Sokan vannak Londonban. Már csak ebben a házban is heten vagyunk — a földszinten, a konyha mellett lakik Dennis, az egyetlen igazi angol, mellesleg román-ukrán szakos a School of Slavonic and East European Studies nevű *college*-ban, ugyanott, ahova engem is küldött a British Council; az utca felőli szobában Ness és Titiana Ausztráliából. Az emeleten vagyok én, mellettem a két dán lány, Sanne (akit mindenki következetesen Sennának szólít) és Mette egy szobában, és aztán Said, ő tanzániai és közgazdaságtant tanul itt. No meg a dán lányokhoz rendszerint hozzá kell számolni két, minden nap változó fiút is, tehát reggelente ez már kilenc embert jelent egy fürdőszobára. Sanne és Mette ezzel persze rövid idő alatt kivívtá mindannyiunk ellenszenvét, Ness és Titiana néhány napja csak úgy emlegeti őket, hogy *The Danish*, amihez egy bizonyos jelentőségteljes, bár nehezen leírható hanglejtés és arckifejezés tartozik. Zaj volt éjszaka? Elromlott a mosógép? Eltűnt a narancslé a jégsekrényből? *The Danish*.

Ami Nesst illeti, ő talán a legkülönösebb figura a házban. A beköltözésem másnapja péntek volt, amikor szinte kötelező mulatni indulni este. A hétköznapiaknak és a jóformán csak péntekre-szombatra korlátozódó „going out”-nak ez az éles elkülönülése (többször előfordul, hogy ezeken az estéken alig ismerem meg azokat a lányokat, akikkel amúgy minden nap találkozom: szemüveg helyett kontaktlencse — Titianának színes is van, azt azért irigylem egy kicsit —, vastag smink, kimenő-egyenruha: általában fekete macskanadrág és póló, esetleg miniruha, az utóbbi néha rózsaszín, és bakancs), szóval ez a kínos megkülönböztetés egy kicsit kispol-

gárinak hat. Mind a két helyen, ahol eddig laktam, úgy tűnik, legalább is a lányok között, a marihuánás vagy ecstasys reggelig táncolás dívik ilyenkor, de ezen az estén csak pubból pubba megyünk. Camden Town felé tartottunk, fönt ültünk az emeletes buszon és Ness azt kérdezgette, hogy mondják ezt és azt magyarul, aztán mí-melt erőlködéssel próbálta ismételtetni. Hirtelen azt mondja, hogy *kak tyibjá zavut*, és büszkén mosolyog. Nézek rá merőn. Kiderült, hogy ő valójában orosz, legalábbis félig, a Ness a Vanessa beceneve, de sajnos jóformán csak ezt a mondatot tudja oroszul, bár gyerekkorában még folyékonyan beszélt. Akkor vettem csak észre, hogy tényleg milyen letagadhatatlanul oroszos a külseje. Hosszan ecsetelte az apai felmenőinek a történetét, mely Ukrajnából és Kínából vezet Melbourne-be, mesélt orosz apjáról, aki bohókás, önző művészlélek, végül arra kért, hogy mivel én nyilván sokat tanultam oroszul, nem gyakorolnék-e időnként vele egy kicsit. Alig mertem bevallani, hogy noha tényleg tíz éven keresztül voltak orosz óráim, jóformán én is csak ennyit tudok mondani, de aztán valahogy összeszedtem magam, és megpróbáltam felidézni egy-két fordulatot. Ness mindegyik után szinte sikít a gyönyörűségtől, igen, tényleg így mondják, nagyokat nevetünk, én meg vagyok hatva, hogy Londonban, az emeletes buszon, egy ausztrál lánnyal, oroszul, még ha, hogy úgy mondjam, törve is. Egyszer csak eszembe jutott a Csi-buráska, tudjátok, az valami maci- vagy ET-szerűség, biztos ti is tanultátok az énekeket a bábfilmből. Éneklek Nessnek valamelyik betétdalt, néha csak a dallamot, aztán megint eszembe jut a szöveg, hátha tanították neki a rokonai, és igen, azt mondja, jóformán állandóan ezt hallotta gyerekkorában.

Már jóval éjfél után, amikor a két ausztráliai lány elvonult táncolni, Dennis bevallotta, hogy ki nem állhatja Nesst. Mert hogy folyton hazudik. Valamelyik nap is azzal jött például, hogy meghalt a bátyja, pedig korábban azt állította, hogy egyetlen gyermek. És aztán ez az egész orosz dolog. Jó, lehet, hogy valamelyik tizedik felmenője tényleg orosz volt, talán, de ebből az ukrán, kínai történetből ne higgyek egy szót se. Na, mondom, én meg éneklek itt neki a Csiburáskát.

A történet azóta erősen meghatározza a ki milyen nemzetiségű — kérdéshez való viszonyomat, egyre inkább hajlamos vagyok rá, hogy valami szélhámosságot sejtsek az erre adott válaszok mögött.

Eleinte bosszankodtam, hogy a British Council kizárólag azt szervezte meg nekem, hogy a SSEES magyar tanszékére jár hassak, de aztán gondoltam, ha ez nekem nem is valami nagy ügy, talán *nekik* viszont az lesz: ugye, mégiscsak egy igazi magyar. Annyit tudtam csak, hogy a témavezetőm egy bizonyos Daniel Abondolo lesz, hogy kifélét-mifélét rejthet ez a kissé irodalminak ható név, az kedves témájává vált a barátaimnak elutazásom előtt. Volt, aki esküdött rá, hogy Abondolo csakis ukrán lehet: az orosz -ov végződés az ukránban gyakran így alakul át, ha nem tudnám; mások egy titokzatos nigériai emigráns szabadságharcost sejtettek; a kedvesem pedig egy magas, kékszemű, fekete, deltás olaszról beszélt fátyolos tekintettel. Daniel Abondolo valójában amerikai. Olyan amerikai, aki áttelepült Angliába — ez is divat mostanában. A megjelenését leginkább a fiatal Beethovenéhez tudnám talán hasonlítani, a kedélyét azonban semmiképpen sem: az mégis inkább valamiféle olasz gyökerekre vall. Azt hiszem, ezt hívják úgy, hogy lendületes ember. Ez nála azzal is együtt jár, ami már most, az első találkozáskor kiderült, hogy jóformán soha sem ér rá témavezetni, úgy tűnik viszont, hogy az órák nagyon szórakoztatóak lesznek (egy *Esti Kornél*- és egy verstanóra). Tíz percet szánt rám, kérdezgette, hogy mivel foglalkozom, és közben alig hiszek a fülemnek, tudniillik amikor magyar szerzők nevét keveri az angol mondatokba, tökéletes magyar kiejtésre vált át. Ami néha még akkor is nehéz, ha valakinek magyar az anyanyelve, de angolul beszélget. Elég sok amerikait és angolt hallottam már magyarul beszélni, olyat is, akik évek óta Magyarországon éltek, de még csak hasonlót sem hallottam soha életemben. Egyre erőszakosabban körvonalmazódott bennem a gyanú: nyilván egy magyar szélhámos, megtanult egy kicsit angolul, és röhög itt a markába évek óta nyugati fizetésért. Próbáltam óvatosan a dolog végére járni, kérdeztem, hogy esetleg magyar rokonai lennének, vagy élt volna hosszabb ideig Magyarországon. Szó sincs róla; azt mondja: fonetika. *Minden csak fonetika.*

Kedves Pompeji, a British Council megajándékozott egy könyvvel: *Britain 1995*, többször hangsúlyozták, hogy ez egy nagyon drága könyv, de az 6 ösztöndíjsaikkal megkapják ingyen. Valóban, rá van írva, hogy 25 font, ami az átlag könyvár kétszerese legalább; nézegetem, szép nagy, nehéz könyv, hardback, földrajzi és gazdasági adatok, fényes színes fotók gyárákról. Befordulok egy

antikváriumba az egyetem közelében, de ahogy húzom elő, már kérdezik is, hogy „Are you a British Council student?”

Találtam a magyar órán kívül mást is: a Centre for English Studiesban hallgatók délutáni előadásokat. A humán tudományok mindenféle területének szakemberei mindenféle országok beszélnek irodalmi és kevésbé irodalmi szövegekről; a közönség összeszokott, főleg fiatal vagy középkorú egyetemi oktatókból áll, a hangulat oldott, baráti, egy kicsit összekacsintós; marxista-feminista esti egyetem.

Kedves Pompeji, a University of London magyar szakos hallgatói elég változatos képet mutatnak. Abondolo Kosztolányi-órájára a következők járnak: egy ötven és ötvenöt közötti angol úr, aki a német tanszéken dolgozik, ő a legzárkózottabb, és talán a legokosabb, magyar-német szótárban ellenőrzi Abondolo fordítását, az jobb, mint a magyar-angol; Katerina lengyel, Budapesten szerzett magyar szakon diplomát, aztán gondolt egyet és Londonban iratkozott be PhD-re; Florence belga, akarom mondani, vallon, s bár saját állítása szerint még sosem járt Párizsban, most orosz-angol szakos Londonban, a magyar tanszékre éppen csak áthallgat. Szóval csak Kosztolányit olvasni jár ide. Ő és Eileen a legszeretetre méltóbbak (Daniel Abondolót nem számítva). Eileen korát nem tudnám pontosan meghatározni, talán hatvan és hatvanöt között lehet. Alacsony, törékeny, rövid ősz hajú; elől csak egy foga van. Ez mindjárt látszik, ha megszólal, és elég gyakran szólal meg; és ha megszólal, akkor mindjárt mesél — az öregasszonyok kivételesen pedáns angolságával. Ha idős angol hölgyet hallok, mindig Miss Marple jut eszembe. A *Vörös Őkér* fejezetnél, annál a mondatnál, hogy „Vézna, vérszegény fiúcska volt, átlátszó fülekkel. Még mindig utolsó nagy betegségét sínylette, a mellhártyagyulladás”, például arról mesél nekünk, hogy a harmincas években, amikor elemista volt, hány meg hány osztálytársát kellett elveszítenie mindenféle járványokban; Esti első utazásakor arról, hogy az olaszok igazán délen kedvesek, noha még az sem hasonlítható a pakisztáni vendégszeretethez. Amikor ugyanebben a fejezetben odáig jutottunk, hogy Editke „pöttyös, fehér batisztruhát hordott”, Eileen odafordult hozzám: *Isn't there a tube station in Budapest called Pöttyös utca?* És hogy miért? Hogy tényleg pöttyös-e az az utca? Éreztem, hogy nem veszélyeztettem szerencsés születésemnek köszönhető érdekességemet

azzal, hogy bevallom, sosem jártam a Pöttyös utcában, sőt, még soha egyetlen percnyi töprengést sem szántam erre a kérdésre, így kénytelen voltam megkockáztatni, hogy nem az. Amint hazamegyek, ellenőrizni kell. Legszívesebben azonban Eileen Kosztolányi-novellákat mesél. Mindig előbbre jár a többiekénél eggyel-kettővel, talán egy kicsit stréberségből is, és nem állhatja meg, hogy csillogó szemmel le ne lője, hogy a gyönyörű szónoklat Editke anyjához végül elmarad, hogy operálják a gyereket, őt meg csak az új vers, és hogy majd pont háromszázharminc csókot. Az ilyen nénikéket az udvarias angolok *mature student*nek nevezik; azt hiszem, a nyugati luxuskészletből ezt irigylem a legjobban: nyugdíjba menni, aztán beutazni a világot, hetente kétszer beülni az egyetemre, megtanulni egy kis nyelvet, olvasni egy egzotikus Kosztolányit.

Nessről kiderült, hogy ez az angliai kirándulás számára a tapasztalatszerzés ideje, a tanulmányút Portugáliában kezdődött és Németországon, Hollandián át vezetett először Yorkba, majd Londonba. Pincérnőként tartja fenn magát, de valójában forgatókönyvíró lesz, majd ha nagy lesz. Két-három forgatókönyvét tulajdonképpen már el is fogadták Ausztráliában, most még azt kell eldöntenie, ő is akarja-e rendezni a filmeket, amelyekről nehéz így megmondani, hogy miről fognak szólni, mert elsősorban a képi kifejezőeszközökre támaszkodnak majd. Lehet, hogy Dennis tud valamit?

The Danish most két elég jó pasit hoztak fel, a tegnap még bontatlan sajtkrémem alján alig egy tenyérmnyi kenyérre való.

Kedves Pompeji, talán mondanom sem kell, nem azért jöttem Londonba, hogy Gyóni Gézát olvassak. És mégis. Itt ülök a British Library hatalmas köralakú olvasótermében, egy igazi könyvtárban, csak fa és papír körbe-körbe, tűzriadó havonta-kéthavonta, tűz szinte soha, és Gyóni Géza *Rabságban* (Athenaeum, 1919) című kötete fekszik előttem. Pedig délelőtt még olyasmit olvastam, amiért idejöttem: például a copyrightról, arról, hogy milyen jelentős fordulat volt a szellemi tulajdon fogalmának kialakulásában az a bíróági döntés, mely kimondta, hogy a levél nem a címzett, hanem a feladó tulajdona. Ahhoz, hogy a copyright-Gyóni Géza fordulatot megértsétek, tudnotok kell, hogy akármilyen hidegnek mondják is az angolokat, a könyvtár az ő számukra is a barátkozás fontos te-repe. (Egyszer Pesten hallottam, hogy egy fiú nyafogott, mert nem volt barátnője, mire a barátai utasították, hogy mossza meg a haját és

menjen fel a Széchenyi-be.) Délelőtt tehát megszólított egy torzonborz, szakállas, nagydarab angol, hogy ugye, magyar vagyok, és nem segítenék-e neki. A világháborúk európai irodalmáról ír könyvet, így jutott Gyóni orosz hadifogságban keletkezett verseihez, amelyeket ő, sajnos, csak német fordításban tud olvasni. Meg kell keresnem a magyar vagy orosz politikai vonatkozású részeket, és ki kell választanom a nekem legjobban tetsző szövegeket. Órákig lapozgatom, felírok néhány címet és hozzá néhány szót; sehogy sem talállok nekem tetszőt. Mondom neki, Móricz, Örkény, Radnóti, csak ingatja a fejét: neki Gyóni kell, nem érti, mért fanyalgok. Aztán a gyerekkorát kezdi mesélni, és meg sem nézi, amit jegyzeteltem neki.

Kedves Pompeji, ma vettem egy könyvet: *How to Turn Your Holidays into Popular Fiction*. A Dillon's könyvesboltban a „Creative Writing” feliratnál találtam, a *How to Write ezt meg azt* —, illetve gyakrabban *How to Write and Sell*-típusú könyvek között. Ennek a részlegnek a zsúfoltsága persze az amerikanizálódás egyik biztos jele, s így a valamit magára adó értelmiség mély undorral beszél róla, pedig szerintem azért van benne valami üdítően józan, főleg, hogy általában a már csak gazdagságuk miatt is eléggé frusztráló irodalomelméleti polcok közvetlen közelében található meg ez a tapasztalt írók vagy írószerűségek útmutatásait tartalmazó irodalmi Do It Yourself-szekció. A költészettan e kortárs újjáéledésének dokumentumaiban bizony sok fontos dolog van megírva, ami a karnyújtásnyira lévő polcok köteteinek horizontján kívül esik. Például a *How to Write Erotic Fiction* tanúsága szerint a nők a könyvekben kifejezetten szeretik a megerőszakolást, de csakis a könyvekben — hangsúlyozza a szerző. Saját maga védelmében hozzáteszi, hogy ezen a tényen ő is csodálkozik, de a könyvkereskedők tapasztalata ezt bizonyítja. (Az aztán már nem derül ki egyértelműen, hogy a könyvkereskedők melyik oldalt tapasztalták: hogy a könyvekben szeretik, vagy hogy csak a könyvekben szeretik.)

„Abroad is a wonderful place” — olvasom a könyvemben. És ha az ember ragaszkodik hozzá, hogy ezt részletezze, egy csomó praktikus segítséget kaphat a kézikönyvből útiélményeinek népszerű irodalommal formálásához: kezdve a csomagolás legcélszerűbb módjától, a jegyzetfüzetek fajtáinak ismertetésén át a tájak metaforikus jelentésének katalógizálásáig, vagy tapasztalat és fikció

helyes arányának meghatározásáig. (Úgy látom, ha nem is hibátlanul, de jól dolgozom: a csomagom 19,4 kiló volt — 20 fölött már fizetni kellett volna —, jegyzetfüzeteim megvannak, a fikció is megvolt, talán csak a táj hiányzik.) A tanácsok egy része arra vonatkozik, hogyan lehet európai kulturáltságunkat megőrizve, biztonsági és higiéniai igényeinket fel nem adva a lehető legtöbb egzotikus információhoz, tapasztalathoz jutni. Figyelmeztet például a szerző, hogy bizonyos arab országokban az európai nők hastáncolási kísérlete vulgárisnak hathat, mert közben túlságosan szélesre nyitják a lábukat. Az útmutatások egy másik csoportja kifejezetten stilisztikai jellegű, például, hogy „writing without mentioning colours is like food without spices”, tehát hogy színek nélkül írni olyan, mint az étel fűszer nélkül. Amikor a Heathrowról jöttem be a városba, a metróban, már túl a jegyellenőrzési ponton, három színesbőrű fiú vitatkozott az ellenőrrel. Túlságosan el voltam foglalva a saját *Travelcardommal*, csomagjaimmal és általában a metrózási feladat rutinosnak tetsző megoldásával ahhoz, hogy leköthessen a jelenet, és pontosan megértsem, mi folyik itt, csak sértett arcokat, agresszív villanásokat láttam, és aztán már a hátam mögül az ingerült ellenőr: *Who mentioned colour? I did not mention colour.*

Estit is nagyon idegesítette, hogy Editke egyfolytában *sugdos* az anyjának. Abondolo szerint a -dos, -dös képző mindig valami olyasmit fejez ki, ami nem piszi.

Szóval a metró. A londoni táj egyik eltéveszthetetlen eleme, a szűk, piszkos kocsik (London piszkossága nagyon fontos, ez a hányavetiség az egyik oka, hogy itt élni lehet, nem csak turistának lenni), az átláthatatlan rendszer, amiben mégsem lehet eltévedni. A húgommal, Zsófiával elhatároztuk, hogy ha majd ő is itt lesz, be fogjuk járni azt az útvonalat, amelyen egyik közös kedvencünk (az igazság kedvéért: ő ajánlotta nekem), *Az ember, aki Csütörtök volt* szereplői nyargalnak végig, úgyhogy kivettem Chesterton könyvét az egyetem könyvtárából, és a helyszíneket jegyzetelve elolvastam újra. Van benne egy rész; ha felszólítanak, mondjam meg, mi az, hogy angol, nyilván előbb nevetve, majd fogvicsorgatva visszautasítanám a kérést, de ha sehogy sem tágitanának, és mondjuk tűzzel-vassal kényszerítenének, hogy de igenis mondjam meg, talán ehhez a részhez utalnám a kedves kérdezőt. Ennek a metafizikai gyermekregénynek az elején a két főhős vitába keveredik, hogy vajon a művészet birodalmában (meg úgy általában) az anarchia vagy

a rend volna a kíváncsabb úr. A vita kimenetelénél sokkal fontosabb a vitázók érvelési módja, abban is a példaválasztás: Gregory, az anarchista kezdi: „Művésznek lenni annyit tesz, mint anarchistának lenni... A költő csak a zűrzavarban boldog. Ha nem így lenne, a földalatti vasút lenne a legköltőibb dolog a világon.” Mire a másik, Syme rávágja: „Az is!” De Gregory szerint az emberek azért olyan szomorúak a metrón, mert tudják, hogy ha elhaladtak a Sloane Square mellett, a következő állomás a Victoria és csakis a Victoria lehet, és vad eksztázisban törnének ki, ha valami csoda folytán egyszer a Baker Street következne. Syme ezzel szemben úgy vélekedik, hogy az ember varázsereje épp abban áll, „hogy kimondja a szót, "Victoria" és lám itt a "Victoria"” szerinte, ha egy vonat csakugyan megérkezik az állomásra, az ember újabb csatát nyert a káosz ellen. Az Úr és a Sátán vitájában a metróval példálózni anélkül, hogy a cinizmus vagy az olcsó didaxis legcsekélyebb gyanúja felmerülne — erre csak egy angol lehet képes.

Kedves Pompeji, a mai órán egy szerény, kissé riadt finn vendég tartott előadást *A Pál utcai fiúk*ról, Molnár Ferenc háborúról vallott nézeteit olvasta ki belőle. Az előadás után beszélgetni kezdtünk Finnországról, Abondolo bátorító kérdéseket tett fel, aztán bámulatos tájékozottsággal bátorítóan meg is válaszolta őket. A fiatal előadó sokat hallgatott. Aztán azt mondta egy kis, talán leginkább nekem szóló szemrehányással a tekintetében, hogy a finneknek mindig kisebbségi érzésük volt és van, mert hogy olyan *messze vannak*, ellentétben mondjuk a magyarokkal, akik mégiscsak ott laknak Európa közepén. És a szemrehányás lassan szomorúsággá változott, mert szerinte akármit is fognak produkálni még a finnek a történelemben, az isten háta mögöttiek szorongása örökké meg fogja tépázni az önérzetüket. És akkor megszólalt Eileen. Nem értem, mondta simogató anyai melegséggel a hangjában, mi oka lenne a finneknek a kisebbségi érzésre, hiszen ők gyártják a leg szebb kesztyűket, amit valaha csak láttam.

Kedveseim ott a Pompejiben, a mai verstan óra, azt hiszem, példátlanul meggyőző volt, ami a fonetika rendkívüli fontosságát illeti. Abondolo mutatóványa messze nem merült ki a magyar ábécé artikulálásában: kiderült, hogy olyan hangzók megszólaltatására is képes, melyekről más talán nem is álmodik. A táblán pillanatok

alatt megjelent a nyelvészeti szemináriumokról halványan ismerős táblázat, és az üres helyekre bekerültek az uráli őseinkkel sírba-szállt magánhangzók. Ha a nagy sietségben Daniel véletlenül hibát ejt, általában a kezével törli le a különben percenként kifogyó filctollak nyomát a műanyag tábláról (egy-egy óra alatt tíz tollat is elhasznál), így aztán most is színesmaszatos kézzel hadonászva szemléltette a gyakorlatban is a szisztémát, hogy a nyelv mozgatásával, az ajkak csücsörítésével és más hasonló praktikákkal hogyan állíthatóak elő a hangok egymásból, és mindez nem akadályozta meg abban, hogy ugyanakkor elképesztő sebességgel, és valahogy mégis érthetően magyarázzon — angolul. A jelenet lenyűgöző volt. Figyeltem a hallgatóság reakcióját, a csodálat, a döbbenet, a zavart mosoly (és Eileen esetében talán valami könnyes meghatottság) keverékét. De ez mind semmi sem volt ahhoz a kínos egymásra bámuláshoz képest, amit a következő pillanat hozott magával, amikor Abondolo felszólította a társaságot az egyéni, kreatív kísérletezésre, ne csak nézzük, csináljuk is, mert csak akkor fogjuk megérteni végre, hogy nem is olyan nagy ügy. Emeljük fel és eresszük le a nyelvünket, kerekítsük a szánkat és vicсорítsunk megint, képezzük elől és képezzük hátul. Mutatja. Csönd. A szájak makacsul összezárva. Márpedig Daniel szerint így minden hiába. Olyan ez, mint az orgazmus — mondta —, magyarázhatja ő itt hetekig, egyszer végül mindenkinek magának kell kipróbálnia. Halk, kínos nevetés.

Dennis azt állítja, hogy nagyon megdöbben, amikor a beköltözéskor arra kértem, segítsen felvinni a bőröndömet az emeletre. Az ausztrál lányok szerinte sohasem kérnének ilyesmit. Valóban, Ness szereti a tiszta helyzeteket, azt mondja, semmire sem vágyik jobban, mint hogyha egy fiú leszólítja egy pubban, ő azonnal közölhesse vele, hogy beszélgetni szívesen beszélget, de másról szó sem lehet. Esténként különben általában követni szokták, és mindig csak *épp* hogy ér haza. (Kevés hálásabb dolog van, mint férfitársaságban a feminizmuson ironizálni.) Bezzeg a dán lányok, legalábbis Sanne, ő olyasmit kért Dennistől, amit viszont ő nem akart megtenni. Arra persze nem gondol, hogy ez bizonyos értelemben őt is felelőssé teszi egyértelműen: lévén az ő szobája a földszinten, ha igent mondott volna annak idején, talán csendesebbek lennének az éjszakák itt az emeleten. De ő a román tanárnőjébe szerelmes. A maga romantikus antikapitalista módján azért vonzódik Románi-

ához, mert úgy véli, ott még a nyers, valóságos étellel találkozhat az ember. Nem érti, a román követség emberei miért hangsúlyozták annyira a tanszékükön rendezett beszélgetés során, hogy Románia éppen olyan ország, mint Anglia, ha egyszer az ő számukra éppen az benne a vonzó, ami (egyelőre) más. Azt gondolja, hogy Angliának vissza kéne adnia mindent, amit összelopkodott, az egész British Museumot Egyiptomtól a görögökig, Pompeitól Mexikóig, mindent, és akkor talán újra megérthetnék, mi az, hogy angol. Ő alig tud valamit, amiről azt állíthatná, hogy biztosan angol, talán csak a gyermekkora rajzfilmjeit. Elmondta, hogy a hatvanas években néhány rajzfilmkészítő — szerinte nem utolsósorban a gyakran fogyasztott kábítószeres hatására — remek tréfát engedett meg magának, ami hosszú éveken keresztül elkerülte a gondos szülők és a még kényesebb műsorfelügyelők figyelmét. Az egyik sokszor ismételt sorozat főszereplőjét például *Master Bates*nek keresztelték, mesélte és várakozóan nézett. Én nem értettem, miért volna Bates gazda olyan jó tréfa. *Master Bates* — ismételte Dennis már vagy ötödször, már egészen bele is pirult, mire végre nekem is leesett: *masturbates*. A hetvenes évek végén aztán valakinek végre beugrott, de mire betiltották ezt az esti mesét, addigra már több nemzedéknyi kisgyermek nevelkedett fel *Master Bates*en.

Kedves P., tegnap a *Szentivánéji álom* ment a Barbicanben, Royal Shakespeare Company. Az előadás igazán izgalmas momentumuma egy talpig feketébe öltözött férfi volt, aki az első perctől az utolsóig süketnéma jelekkel tolmácsolta a darabot. Nehéz ezt leírni, mert nem csupán arról van szó, hogy gépiesen kézjelekre fordítja a monológokat és párbeszédet, hanem olyan érzelmi árnyalatokat képes közben az arcával, testével kifejezni, hogy egy idő után én már csak őt néztem, a színészek a poros nyomába sem értek. Csak azon akadtam fenn egy percre, hogy állítólag ilyen némelyik operaelőadáson is van, bár *politically correct* kifogást nem tudok felhozni.

Dennis ma feldúltan ért haza, mert végre választ talált arra, hogy mi őbenne az angol: az egyik évfolyamtársnője órák hosszat panaszkodott neki, hogy már mióta nincs boyfriendje, ő pedig csak ült ott, végig arra gondolt, hogy most már tényleg meg kellene csókolni, aztán biztosította az együttérzéséről, elbúcsúzott és hazajött.

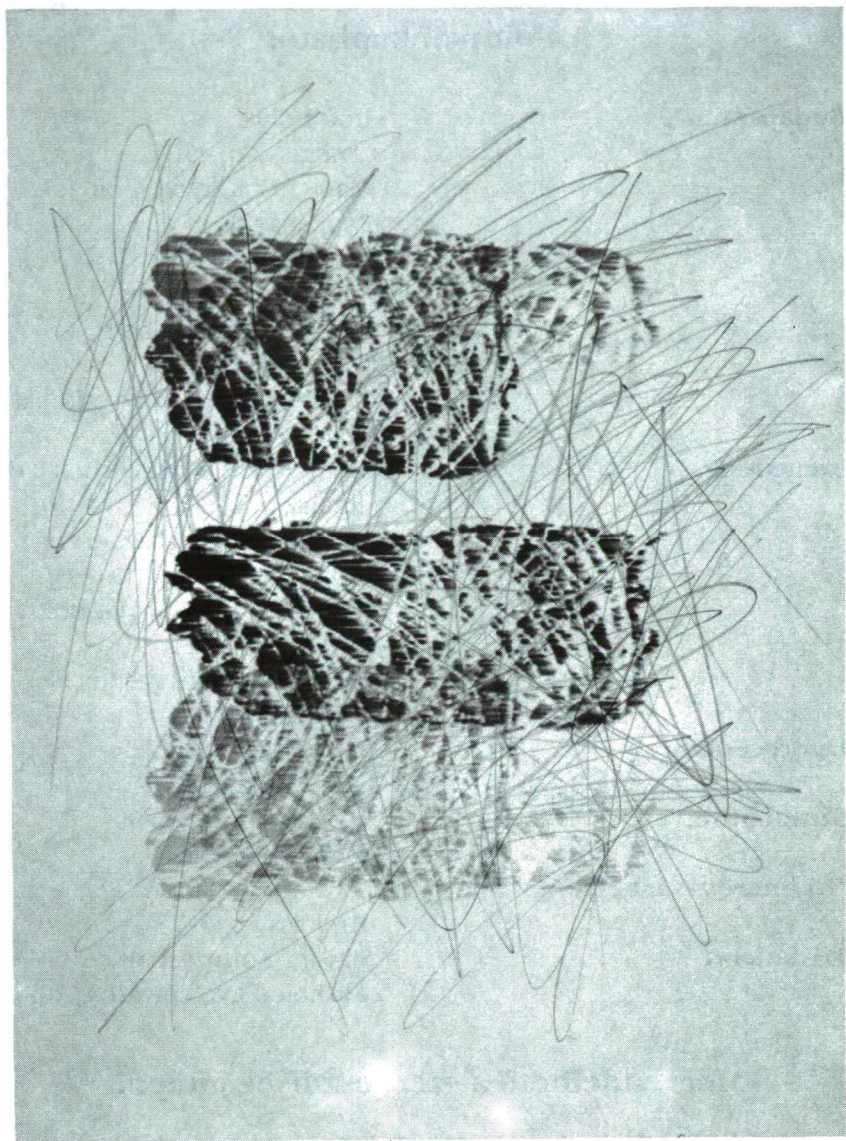
Zsófi-val elmentünk, megnéztük a Turner Prize jelöltjeit. Ezt a képzőművészeti díjat 1984 óta évente adják át egy-egy fiatal művésznak, akinek az azévi munkássága, kiállítása kiemelkedően jelentősnek ítéltetik. A díjátadás előtti hetekben a négy jelölt néhány munkáját a Tate Galleryben lehet látni. A Turner Prize osztatlan szakmai presztízsnak éppenséggel nem örvend, ugyanakkor nagy közérdeklődésre tart számot, igaz, nem is kifejezetten a szakmának szól, inkább az érdeklődő laikusokat van hivatva tájékoztatni „a dolgok állásáról”. A dolgok állása érzeki, nyers, meztelen és pici kamerával vagy formaldehiddel van tartósítva. Van például négy üvegtartály, mindben egy-egy fél tehén hosszirányban, függőlegesen elvágva, elől a nagy tehén két fele, mögötte a bocié. Átsétálok a tehén és a boci között. Átsétálok a tehén között, átsétálok a boci között. Damien Hirst: *Mother and Child Divided*. Mona Hatoum *Corps étranger* című műve is a *sétálj közte, és akkor rossz lesz neked, vagy legalább is elég kínos típus* (és mint ilyen, ez is gyanús egy kicsit): a terem közepén egy köralakú szobácskába kell belépni, aminek a padlójára azokat a felvételeket vetítik, melyeket Mona Hatoum úgy készített, hogy a saját testén, testében kalandozott céltalanul egy mikrokamerával; mit látna a fütyi, ha szeme volna.

Kedves Pompeji, most már itt van István is, ma kimentünk Docklandsbe, már másodszor ültünk a kisvasúton, amikor észrevet-tük, hogy nincs vezetője. Megnéztük az információs központot, ahol az építkezésre vonatkozó propagandaanyag van kiállítva, a bi-rodalmi önreprezentáció hátborzongató dokumentumai. Fényképek és filmbejátszások: vidám fiatal mérnökök — egy ázsiai, egy afrikai és egy európai kollegiális egyetértésben — méregetik az égbe magasodó üvegtornyokat, rövid kosztümös, ízlésesen sminkelt szeműveges nők magyaráznak lesütött szemű férfiklienseknek napos irodákban — a háttérben a Tower Bridge, a kétgyermekes családok elfoglalják modern, mégis otthonos lakásaikat, a családapák szőrfőzni indulnak, térdzoknis gyermekeik pedig birtokba veszik a természetes anyagokból épült, állatkerttel kombinált játszóteret. Már csak ebből a sokéves reklámkampányból is rájöhetne az ember, hogy Docklands egy gyönyörű nagy kudarc. London ellenáll. Azért is hat ez a világ olyan fenségesnek, mert szinte teljesen kihalt, az üzletemberek egyelőre ragaszkodnak a Cityhez.

Docklandsre, erre a nem-Londonra, ami mégis London, a „rég” városban egyedül talán a Lloyd's Building utal. Nem mindegy, hogyan közelíti meg az ember a Lloyd's-t. Én a Leadenhall Streetben folytatódó Cornhill Street felől mentem, szürkületben, tudatlanul, vagy inkább úgy, mint egy félművelt turista: nem tudom pontosan, mi az a Lloyd's, csak azt, hogy meg kell nézni. Először egy klasszikus homlokzatot lát meg az ember, szépen beillesztve a többi közé, és gondolja, hogy tényleg szép ez a Lloyd's, de miért olyan nagy ügy? Aztán belép, és ott egy hatalmas fém és üveg lépcsőház; szóval ez a híres Lloyd's, hogy beleépítettek egy ilyen új dolgot a régibe. Aztán ahogy tovább még, kiderül, nem arról van szó, hogy egy tizennyolcadik századi épületet kibélelték a nyolcvanas években, hanem egy, a szűk utcából felmérhetelen, *Brazil*-szerű erődítmény szabályosan el van rejtve amögé, ami a régiből maradt: egyetlen, néhány négyzetméternyi, akkurátusan tartósított homlokzat mögé.

Kedves Pompeji, már alig valamicske időm van. Talán az fáj a legjobban, hogy nem vezethettem Londonban, pedig gondoljátok el, menni és menni szembe, mint részt venni valami hatalmas polgári engedetlenségi mozgalomban. A Madame Tussaud-t nem bánom, oda elvből nem megyek, Pszeudo-Pompeji.

Megint voltunk Docklandsben, hosszan álltunk a világ legmagasabb irodaépülete, a Canary Wharf alatt, ami Londonból szinte mindenhonnan látszik, és majdnem minden nap meg is kerestük messziről: a Towertől, a London Bridge-ről, a St. Paul's-tól, a Waterloo Bridge-ről a Royal Festival Hallba koncertre menet és jövet is; ahogy ma közeledtünk hozzá, valami füst jött a tetejéből, azt hittük, ég, talán szólni kéne valakinek, de mások is voltak az utcán, gondoltuk, észreveszik ők, ha baj van, biztos csak a szellőztető berendezés, nem nagy ügy; álltunk alatta, csirkésszendvicset ettünk, és arról beszélgettünk, hogy innen letről egyáltalán nem lehet látni, hogy milyen magas, csak ez a fém- és üvegrengeteg; persze, hogy nyomasztó, de én azért szeretem ezt. István azt mesélte, hogy '93-ban itt még mindenhol fegyveres, páncélinges rendőrök grasszáltak, egész más most, hogy ilyen békés; és eszünkbe se jutott, hogy ötven nap múlva éppen itt robban a bomba, és minden csupa üvegcserep lesz.

Szegi Amondó: Vonalak III.

A Pompeji kapható:

Budapesten

- Írók Boltja
Andrássy u. 45.
- Magiszter Könyvesbolt
Városház u. 1.
- Pont Könyvesbolt
Mérleg u. 6.
- Stúdium Könyvesbolt
Váci u. 22.
- Kézikönyv BT. Könyvesboltja
Katona J. u. 34.

Szegeden

- Móra Ferenc Könyvesbolt
Kárász u. 6.
- Tolkien Könyvesház
Kossuth Lajos sgt. 1.
- Katedrális BT. Könyvesbolt
Dugonics tér 11.
- Sík Sándor Könyvesbolt
Dóm tér

Debrecenben

- Sziget Könyvesbolt
KLTE Aula

Szombathelyen

- Sabaria Könyvesbolt
Mártírok tere 1.

Hódmezővásárhelyen

- Lord Könyvesbolt
Andrássy u. 5–7.

Miskolcon

- Sinistra Könyvesbolt
Miskolc-Egyetemváros, Aula

Megrendelhető a szerkesztőség címén!

A POMPEJI barátai 1992 őszén alapítványt hoztak létre. Az Alapítvány célja a lap kiadása, valamint a szerkesztői törekvésekkel rokon kulturális és művészeti tevékenységek támogatása. A lap szerkesztői kérik mindazokat akik rokonszenvnek a lap szellemiségével, hogy anyagi lehetőségeikhez mérten támogassák a Pompeji Alapítvány működését. Az Alapítvány nyitott, bárki támogathatja anyagilag, a támogatás összege az adóalapból levonható.

A támogatás az ING Bank Rt. szegedi fiókjának
11002006-00608000-as számú számlájára fizethető be.

replika

A Replika 21/22-es számának tartalmából:

☞ Szociálpolitikai margináliák:

Prostitúció és prostituáltak

☞ A fogyasztó ethosza

☞ Vallás és modernitás

☞ A közép-európai társadalomtudomány
gyarmatosítása

(angolul)

☞ c-rovat:

A szoftver filozófiája

A Replika kapható a jobb fővárosi könyvesboltokban,
illetve megrendelhető *Nagy Andrásnál*
a (06-1) 248-07-46-os telefonon

THALASSA

Pszichoanalízis — társadalom — kultúra

96/1

FEMINIZMUS ÉS PSZICHOANALÍZIS

Karen Horney: A nő lélektana

Toril Moi: Férfiuralom: szexualitás és episztemológia

Freud *Dórája*-ban

Nancy Chodorow: Feminizmus, nőiesség, Freud

Juliet Mitchell: Jacques Lacan és a női szexualitás

Rada Iveković: „Szeretkezz, ne háborúzz!”

Tony Jefferson: Mike Tyson és a destruktív férfiasság

•

THALASSA-BESZÉLGETÉS A FEMINIZMUSRÓL

(B. Gáspár Judit, Bakó Tihamér, Ingusz Iván, Horváth Krisztina)

•

Jádi Ferenc: Aki van, kíván

Bakó Tihamér: A kríziskatlan-korszak

Zsoldos Sándor: Ferenczi Sándor, a jövő műkutatársa

Ferenczi Sándor: Prepszichoanalitikus írások

Nappali ház

Nappali ház 1996/1.

Az Ildikóval rettentő hideg volt,
mikor lementünk Révfülöpre télen,
a cipőm beázott, a vizes zoknit
szárítani kellett a kályhaszájban.

Nádasdy Ádám: Kabátban, állva

A világ legnagyobb óceánja a kaliforniai
Monterey-nél kezdődik. Vagy végződik, attól
függ, milyen nyelven beszélsz.

Richard Brautigan: Csendes-óceáni rádió tűz

A bennünk és a társadalomban lappangó és
mobilizálódó nihilizmusok szemmel tartása
alapvető önvédelmi és stratégiaépítési
feladat.

Kunszt György: Technogólem (Beszélgetés)

Závada Pál és Lángi Júlia prózája,
Joachim Sartorius versei Nádas Péter
fordításában,
Háy János, Kemény István és Marno János
versei.

és leginkább újító szellemű tagjainak tragikus eltűnésében keresendő. A kábítószer képes volt kitágítani a szellem hatókörét, de meggátolta hosszútávú produktivitását, melynek ígéretét a rock zene úgynevezett „pszichedelikus” korszaka csillantotta meg.

...

Camille Paglia

Ádám József, Ádám Péter, Ághy Attila, Agrippa von Nettesheim, Albert Sándor, Arnaut Daniel, Margaret Atwood, Babette E. Babich, Bacsó Béla, Bagi Ibolya, Bajcsi Cecília, Baka István, S. Balla László, Bálint István, Balog Iván, Balog József, Bárdos László, Roland Barthes, Bartis Attila, Bartók István, Svetislav Basara, Beck András, Belányi György, Benda Balázs, Carl Michael Bellman, Beney Zsuzsa, Nyikolaj Bergyajev, Berta Péter, Bertók László, Bézi László, Bibó István, Maurice Blanchot, Alexander Blok, Hans Blumenberg, Aaron Blumm, Bocsor Péter, Boér Hunor, Bogdán László, Bohár András, Bombitz Attila, Bonaventure Des Périers, Egon Bondy, Bozsik Péter, Gernot Böhme, Martin Buber, Bundula István, Michel Butor, Josif Brodskij, Stanley Cavell, Chazár Keresztély, Cukor György, E. R. Curtius, Marina Cvetajeva, Czabarka Zsuzsa, Czilczer Olga, Cs. Gyimesi Éva, Csatlós János, Csejtei Dezső, Csokonai Vitéz Mihály, Csuha István, Dalos Margit, Dárdai Zsuzsa, Darvasi László, Deák Botond, Dékány András, Gilles Deleuze, Demény Péter, Jacques Derrida, René Descartes, Stefan Augustin Doinas, Michael Donhauser, Umberto Eco, Egyed Péter, Mircea Eliade, Ember Lili, Eperjesi Ágnes, Erdély Dániel, Erdély Miklós, Esterházy Péter, Farkas Anikó, Farkas Zolt, John Fekete, Fekete László, Fenyvesi Anna, Marsilio Ficino, Ficsku Pál, Flaisz Endre, Fogarasi György, Michel Foucault, Fux Lehel, Gábor Katalin, Gács Anna, Gállos Orsolya, Garaczi László, Gausz András, Géczi János, Gergely Ágnes, Bogdan Ghiu, Ernesto Grassi, Gyenge Zoltán, Gyimesi Tímea, Győrei Zolt, György Deák György, Haász Ágnes, Hajnóczi Gábor, Peter Handke, Hárs Endre, Hárs György Péter, Hász Róbert, Hazai Attila, Martin Heidegger, Rudolf Hervé, Hévízi Ottó, Karl Hoche, Hódosy Annamária, Max Horkheimer, Horváth Elemér, Horváth Károly, Horváth Márta, Imregh Monika, Drago Jančar, Jandó Péter, Jankovits László, Karl Jaspers, Viktor Jerofejev, Jónás Csaba, Juhász Anikó, Kabdebó Tamás, Katharina Kaefer, Katona Tünde, Kemény István, Adrienne Kennedy, Hugh Kenner, Ingomar von Kieseritzky, Kiss Attila, Ivan Klima, Kokas Károly, Kolozsi László, Mirko Kovač, Kovács András Ferenc, Kovács Sándor, Kovács Zoltán, Kötél Emőke, Kőrösi Zoltán, Krémer Sándor, Julia Kristeva, Kukorelly Endre, Kutor Tünde, Milan Kundera, Kurdi Fehér János, Kurdi Imre, Kürtösi Katalin, Laczkó Sándor, Ladik Katalin, Láng Zolt, László Kinga, Lászlóffy Aladár, Lászlóffy Csaba, Latzkovits Miklós, Lázár István, Lázár René Sándor, Michel Lazarin, Lengyel András, Lengyel Zoltán, C. S. Lewis, Gabriel Liiceanu, Jean-Francois Lyotard, Losoncz Alpár, Lovas Ildikó, Lőrinczi Laura, Valentin Lustig, Makfalvi Ildikó, Oszip Mandelstam, Miroslav Mandić, Máté Gyula, Marnó János, Méhes Károly, Meszlényi Attila, Mikola Gyöngyi, Zarkó Miletovits, Molnár Andrea, Műjdricza Péter, Vladimir Nabokov, Nádas Péter, Nádoni Lidia, Nagy András, Nagy Attila Kristóf, Nagy Éva, Nagy Gábor, Németh Gábor, Neumer Katalin, Constantin Noica, Nyáry Krisztián, Odorics Ferenc, Ötvös Péter, Omaszta Gyula, Pál József, Sámat Obedbak, Camille Paglia, Octavian Paler, Pálfi Norbert, Panek Sándor, Paulik Antal, Pató Attila, Justin Panta, Peer Krisztián, Podmaniczky Szilárd, Pongrácz Tibor, Poós Zoltán, Karl Popper, Pozsvai Gyöngyi, Rajli Emese, Rakovszky Zsuzsa, Rapai Ágnes, Rastko Mocnik, Rentz Mátyás, Reuss Gabriella, Rainer Maria Rilke, Guiraut Riquier, Joachim Ritter, Jacques Roubaud, Sáfrány Ákos, J. P. Sartre, S. Balla László, Schlachtovszky Csaba, Simon Balázs, Solymosi Bálint, George Steiner, Stoll Béla, Botho Strauss, Patrick Süskind, Szabari Antónia, Szabó Ágnes, Szajbély Mihály, Szántó F. István, Szathmári István, Szegi Amondó Zoltán, Szénási Miklós, Szenes Zsuzsa, Szigeti Csaba, Szijj Ferenc, Szijj Kamilla, Szilasi László, Szőke Katalin, Szőnyi György Endre, Takáts József, Tandori Dezső, Tatár Sándor, Tenke István, Térey János, Tillmann J. A., Tom Tit, Tolnai Ottó, Tompa Gábor, Tóth Sándor, Dubravka Ugrešić, Újfalusi Németh Jenő, Utsi Anikó, Utsi Csilla, Vajda Mihály, Vasadi Péter, Judita Vaicunaité, Vecsernyés Imre, América Vicuna, Visky András, Vörös István, Branka Vukovic, Paul York von Wartenburg, Ludwig Wittgenstein, Robert Wrigley, Zalán Tibor, Zelei Miklós, Slavoj Žižek, Andrea Zlatar, Louis Zukofsky, Zsávolya Zoltán, Zsélyi Ferenc, Zsolnay László